

ПАВЛО
ТИЧИНА

Подорожє в кателю
К. Г. Стеценка

ПАВЛО ТИЧИНА

ПАВЛО ТИЧИНА

*Подорож з капелою
К. Г. Стеценка*

У2
Т93

Эта книга выдающегося украинского советского поэта была создана в 1920 году во время необыкновенного путешествия капеллы К. Г. Стеценко по городам и селам Правобережной Украины. Написанная в форме дневника, она впечатляет непосредственностью жизненных наблюдений, необыкновенной остротой художнических реакций, тонкостью психологических характеристик участников путешествия, политической четкостью оценок событий того тревожного времени.

Печатается по дневниковым записям.

Передмова
Олеся Гончара

Упорядкування, підготовка текстів,
коментарі та примітки
І. Д. Блюдо і С. А. Гальченка

Рецензент
С. М. Шаховський

Т 70303-014 БЗ.39.17.81. 4702590200
М223(04)-82

ЯБЛУНЕВОЦВІТНИЙ ГЕНІЙ УКРАЇНИ

Шукати нових, ще не виявлених можливостей українського слова, шукати й знаходити їх після Шевченкових шедеврів, коли, здавалось, досягнуто було вже всіх поетичних вершин, — для цього мав з'явитись митець особливий, поет здібностей унікальних. І хіба ж не таким прийшов у наше письменство Павло Тичина, чийми устами в новітній поезії, може, найчутливіше виповів себе цей сповнений величі й драматизму ХХ вік?

З ім'ям Тичини пов'язані в нашій літературі відкриття епохальні, він приніс нам образність нового часу, поетику, здатну відтворити музику космічних оркестрів, найніжнішу красу людського почуття й грозову, вкрай наелектризовану атмосферу творення нового світу. Тичина для нас — співець гуманізму, співець високого й людяного «чуття єдиної родини»...

Не перестають дивувати властивості його слова. В ньому, ніби вперше мовленому, виникають раніше не знані ритми й видіння, що можуть сприйматись як першопочатки буття, як образ одвічного руху:

Прокинувся я — і я вже Ти:
Над мною, піді мною
Горять світи, біжать світи
Музичною рікою.

Жага осягання світу й людини — чи не це становить душу його поезії? І чи не цим пояснюється такий тривалий інтерес автора «Сонячних кларнетів» до свого духовного предтечі, до того мандрівного українського Сократа, ім'я якому Григорій Сковорода?

Кожна поетична індивідуальність тому й індивідуальність, що в чомусь вона виявить себе найприкметніше. Тичина — це музика й барви, це чистота душі. Так принаймні мав би сприймати його творчість кожен, кому вона відкривається вперше.

Ясноока муза поетова з дитинною мудрістю прагне зазирнути в глибини й праглибини сутнього, все довоколишне її щиро дивує, бо ж стільки життя таїть у собі речей значних, заворожливих, бо ж якщо уважніше вгледітись, вслухатись, то взагалі в житті нічого нема неістотного... «Чи чули ви, як липа шелестить?» А це ж, виявляється, диво, це рідкість, це те, що завдяки поетові може стати й для вас відкриттям!

«Не дивися так привітно. Яблуновоцвітно...» Яким треба було володіти чуттям естетичним, психологічним, щоб рідне слово, ледь торкнуте, враз сійнуло такою красою свіжості й новизни!

Мова народу була для Тичини силою безмежно творчою: з чутливістю диригента вловлював він живі її тони й могутні багатоголосся, з розмаїтих її звучань поет видобував злагодженість симфонії.

Навряд чи кому іншому було під силу те, що брала на себе тендітна муза українського Орфея. Поет, що словами пелюсткової ніжності виспівав найтонші порухи людської душі, її прагнення до ідеалу, зачарованість красою життя, Тичина, однак, ніколи не був поетом інтимних затишків, він не малював нам ідилій, його поезія, виповнюючись революційною пристрастю, не уникала найдраматичніших конфліктів епохи, слово Тичини то з болем, то з прокляттям чи захватом відтворювало грізні дисонанси життя, і навіть тоді, коли інші «тікали в печери, озера, ліси», йому муза, хай навіть зрана, кров'ю облита, мужньо й відкрито виходила навістрів ураганам часу, навістрів найпотужнішим бурям та борінням епохи.

Хто має право примусить
 людину?
Хто може ніч обернути
 на днину?
І хто такий мудрий,
 щоб зразу нас всіх
повісив за правду,
 єдиний наш гріх?

(«Паліть універсали»).

Відомо, як охоче й напружено поет експериментував, і хай не всі його новаторські зусилля увінчувались успіхом, але ж ясно, що саме на цьому шляху — шляху постійних пошуків, сміливих випробів — могла наша поезія сподіватися на справжнє відкриття.

Дух невтоленності, це він був рушійною силою всіх поетичних новацій Павла Тичини. Суцільний неспокій, поет все життя прагнув мистецьких оновлень, він не мислив себе інакше, як у ролі першопрохідця, в ролі майстра, чий зусилля спрямовані на те, щоб розширити свої поетичні плацдарми, видобути з рідної мови нову художню якість. І читач відчуває, як музи Тичини раз у раз прагнуть спозирнути в незвідане, в заобрійне, де, може, їй відкриваються нові поетичні світи. Свідченням цих безнастанних шукань митця є кожна з його книг і, зокрема, його посмертна велична симфонія «Сковорода», твір, до якого ще не раз буде звертатися думка дослідників.

Новаторство Павла Тичини найплідніше виявляється там, де воно природно виростало з народної поезії, з народнописанної стихії, де його живила вся багатюща художня творчість українського народу. На ґрунті національної поетики якраз і формуються художники-інтернаціоналісти. Могутній дух народності, дух шукань єднає Тичину з такими поетами, як Маяковський, Елюар, Лорка, Невзвал, Хікмет, з усіма тими, ким пишається світова поезія нинішнього століття. Авторів книг «Плуг», «Вітер

з України», як небагатьом, вдалось у своїй творчості поєднати найкращі досягнення сучасної світової поезії з українською національною традицією, і саме в органічності цього художнього синтезу маємо вбачати суть новаторства нашого славетного поета.

Змінювались ритми доби, зазнавала відповідно до цього змін і поезія Павла Тичини. Незмінною лишалася тільки безмежна любов поета до свого народу, гуманістична сила і пристрасть його духовних устремлень. З'являлись речі, що вражали місткістю своїх художніх узагальнень: такі твори, як «Партія веде», «Чуття єдиної родини», «Похорон друга», як сповнений незламної віри в народ вірш «Я утверждаюсь», ставали суспільними подіями, знаменням часу. Виповідаючи глибинні почуття радянської людини, вони створювали серед усіх братніх народів славу української поезії, з вершин якої лунав голос того, хто вистраждав своє право сказати за всіх, сказати від імені цілого народу:

Яка біда мене,
яка чума косила! —
а сила знову розцвіла.

Павло Григорович як людина був мовби продовженням своєї поезії. Це один з найморальніших наших поетів, співець отієї яблуновоцвітності, яка переходячи з покоління в покоління, і нині здатна хвилювати підрастаючу юнь, очищати й наснажувати кожного, чия душа сприйнятлива до прекрасного.

Є в доробку Павла Григоровича твір особливий, твір, що поряд з Шевченковим «Журналом» та щоденниками Олександра Довженка належить у нашій літературі до найвизначніших явищ цього жанру; маю на увазі щоденникові записи поета про його подорож з капелою Кирила Стеценка по Україні. Щойно закінчилася громадянська війна, ще рідна земля лежить у руїнах, ще Україна виснажена тифами, голодом, стероризована бандами, але по

розчищених коліях, назустріч мовби самим світанкам життя вирушають молоді найспівучіші голоси народу, вирушають із золотoverxого Києва, і серед них поет, що здатен у натхненному слові відтворити, як оживає, набирає сили душа народна, як силу руйни й жорстокості перемагає сила краси, незнищенний геній людяності й добра.

Тріумфує пісня! Над злиднями, над блокадами, над люттю старого споживацького світу переможно встає її небесна сонячна міць...

Бачиться мені навіть фільм про ту дивовижну подорож, коли трудовий люд, затамувавши подих, слухав капелу на станціях, по селах і містах, слухав під відкритим небом, і навіть десь стрілянина в лісах не могла заглушити той прекрасний спів. Страху зникали, від захвату блищали очі юних червоноармійців, що готові були віддати співакам останнє із свого мізерного пайка, дрібкою сахарину ділились... А після зупинок знову в глибіню України рухався ешелон, далі пробиваючись по змордованій блокадами та війною країні, несучи над собою найбільше багатство — пісню, виступаючи вісником нового життя.

Коли доводилось бачити Павла Григоровича й на схилі його літ, і тоді, мені здавалось, зберігалось в ньому щось юначе, легко було його уявити, яким він був веселим, дотепним, натхненим у тій давній подорожі по Україні, де так здружився з своїми колегами по мистецтву — ентузіастами, безкорисливими носіями народної культури.

«Подорож з капелю Кирила Стеценка» належить до першотворів української радянської художньої прози, в цьому її значення й важливе місце в історії нашої літератури. Можна лише пошкодувати, що твір цей публікується тільки зараз, через півсторіччя після того, як він був написаний. Перед нами проза поета, проза інтимізована, довірча, справді щоденникова, і водночас чувається мистецька настанова автора — не просто вести щоденник, фіксувати факти й події подорожі, але дати твір

своєрідного жанру, твір реалістичної художньої прози, і своєї мети автор досягає. Тут постає Тичина-повістяр, Тичина, який володіє мистецтвом художнього синтезу, той, під чий пером якась побутова сценка, короткий, але місткий і дотепний діалог, тонкий психологічний штрих чийогось характеру відтворюють в цілому типову і реалістично правдиву картину тогочасного народного життя.

«Подорож...» відчутно перегукується з іншим твором Павла Тичини того часу, з його поемою в прозі «Живем комуною», і це ще один аргумент на користь тієї думки, що йдеться не про звичайні дорожні нотатки, а про своєрідний мистецький твір, подарований нам тонким і спостережливим художником, чия душа радується кожному росту нового революційного життя, самій атмосфері пробудженості, світанковості. З «Подорожі...» постає образ автора, образ живий, чутливий, сповнений роздумів, виникають зі сторінок цієї своєрідної повісті напрочуд влучно, іноді з теплим гумором змальовані постаті супутників поета, а насамперед образи мудрого керівника капели Кирила Стеценка і його друга Миколи Леонтовича, якого навіть у єдиній сцені зустрічі з ним Тичина відтворює з вражаючою виразністю і ніби навіть з передчуттям подальшої долі композитора...

Отже, перед нами ще один твір з дорогоцінної літературної спадщини Павла Григоровича Тичини. Твір, з якого озивається до нас автор мовби й знаний і водночас несподіваний: постане перед читачем поет, якому цілком підвладне й мистецтво художньої прози. Ледь чи не з кожної сторінки «Подорожі...» виблискує Тичина-психолог, Тичина усміхнений, дотепний, сповнений молодечої жаги до життя, постійної доброзичливості до людей.

Молодість душі поет зберіг до останнього. Обдарованому тонким артистизмом, йому дано було відчувати гармонійність світу, той вічний плін сил творчих, не руйнівних, що, мабуть, якраз і є основою життя, його найвищою красою.

Гей, дзвін гуде —
Іздалеку.
Думки пряде
Над нивами.
Над нивами-приливами,
Купаючи мене,
Мов ластівку...

Це було сказано на зорі його творчості, але міг це сказати поет і в своєму зрілому віці, бо для природи справді глибоко творчої завжди найвищим змістом буде — відкривати людям прекрасне, шукати гармоній, підтримувати велику єдність буття.

Не в'яне слово Павла Тичини сьогодні, не зів'яне його поезія і в прийдешніх літах. Серед духовних надбань людства завжди сяятиме те, що дав світові наш поет, наш сонячний, вражаючий чистотою, Яблуновоцвітний геній України.

ОЛЕСЬ ГОНЧАР

ІЗ ЦИКЛУ
«ПОДОРОЖ З КАПЕЛОЮ СТЕЦЕНКА»

1920 рік, вересень

Вагона скрип і вічне хилитання
я ні на яку тишу не продам.
Наш рух вперед, себе перемагання —
назустріч місту, селам і садам.

Брудні вагони в нас (їх звуть «телячі»):
вгорі — без шибок вікна одкидні.
Однак не відчуваємо нестачі:
живем одним завданням ночі й дні.

Два побілки: один над одним справа,
та й зліва теж.

Мовчіть! Яке там зло?
Усіх нас розмістила так держава,
бо кращого в державі не було.

Ось тут жіночий склад, там — чоловічий.
За ними ще й другий вагон біжить.
Та відчиніть хоч двері. Дихать нічим:
чавунна грубка надто вже чадить...

Вмостилися? Сидіть! Хай хилитає.
Ні крісел, ні завіс, ані колон.
Зате ж ніхто за пропуск не питає:
нас підчепив військовий ешелон.

З білополямком ще ж не замирили,
іще гуляють банди по ярах.
Іще організованості треба й сили:
ще люди з торбами, без хліба... жаж.

Все йде на те, щоб ворога добити.
З нас кожен чує: ми встаєм, встаєм!
...Хтось із полиці вниз: — Води б... попити...—
І ми нагору кружку подаєм.

З дверей нам видно степу безбережжя.
Терпи. Ніщо ж не робиться само.
Ми ж ідем до людей Правобережжя,
їм українську пісню несемо.

В народі сили одберем мистецькі,
підтримаєм в людей пісенну хіть.
...А де ж Стеценко, де? Він по-турецьки
на верхнім полицю сидить.

Вже станція? Буфети всі ж порожні.
З вагона другого берем обід.
Всі з мисками. На стовпчиках дорожніх
лиш примостилися — а паровоз свистить.

І знов вперед! Пішли якісь озера...
Говорим про Еллана ¹, про Юру,
про Курбаса, про твір новий Глієра,
про нашу безпритульну дітвору...

Який я радий, що весь час в дорозі!
Хоч ти неначе часто й натощак.
...Природа хуторська в великій дозі.
мені ж бо не смакує аніяк.

Хай зміна й рух! Навіщо ці питання
про Мережковського, про власний біль,
про хуторське «вселенське» белькотання,
болотний спокій, золотую цвіль.

Ніколи я не думав, що прийдеться
з Стеценком разом думати, вирішати.
...Ми ідем. А в вагоні пісня ллється:
«Ой нас, братця, п'ять,
Будем п'ять-гулять...»

Леонтович, любий Леонтович,
новий голосоведення зачин!
Який він є — білявий? Чорнобрович?
Заїдемо ж до нього у Тульчин.

Тульчин, ти весь в історії іскристий...
Яка це радість побувати в тобі,
де діяли одважні декабристи
в своїй з самодержавством боротьбі!

Та ось дівчата почали із «Прялі»,
а хлопці переводять на мотив:
«Прощай, товаришу, бо йти
Вже час до нової мети —
Все далі та й далі,
Все далі та й далі...»

Це — з Шуберта. Мій друг Аркадій Казка²
колись нам переклав. Він у селі.
Учителює... Знов це перев'язка
в Марусі? Стогне. Зуб же заболів.

Сумбурно так сплітаються мотиви...
Стеценко ж руку враз підніс, як шит.
І змовкли всі. Лиш вітру чуть пориви...
(В одсунутій двері видно ниви).
І весь вагон співає «Заповіт».
Співає «Заповіт».

„Було літо,
було літо та й стало зима“ — пише
виг сцени душу розстрівожує. Ну
чого там ~~сам~~ сам себе втішало, — не
такі зими були, та й то пережи-
вали. А потім тут же фрактурна
політика: після літа осінь буває,
а не зима. ~~Де~~ ~~тримали~~ ~~і~~
було найвище! ~~ако~~ ~~ж~~ ~~не~~ ~~було~~
~~жодного~~ ~~притайки~~ ~~д~~
тею відносинем. Баби стали,
Сотрало на дилекутих коліщат-
ках розігнались і з'їдали в р'б.
— Будь ласка! дайте електрики!
Критиць Кирило Умирович. І от
всі заля як уденс. На стелі

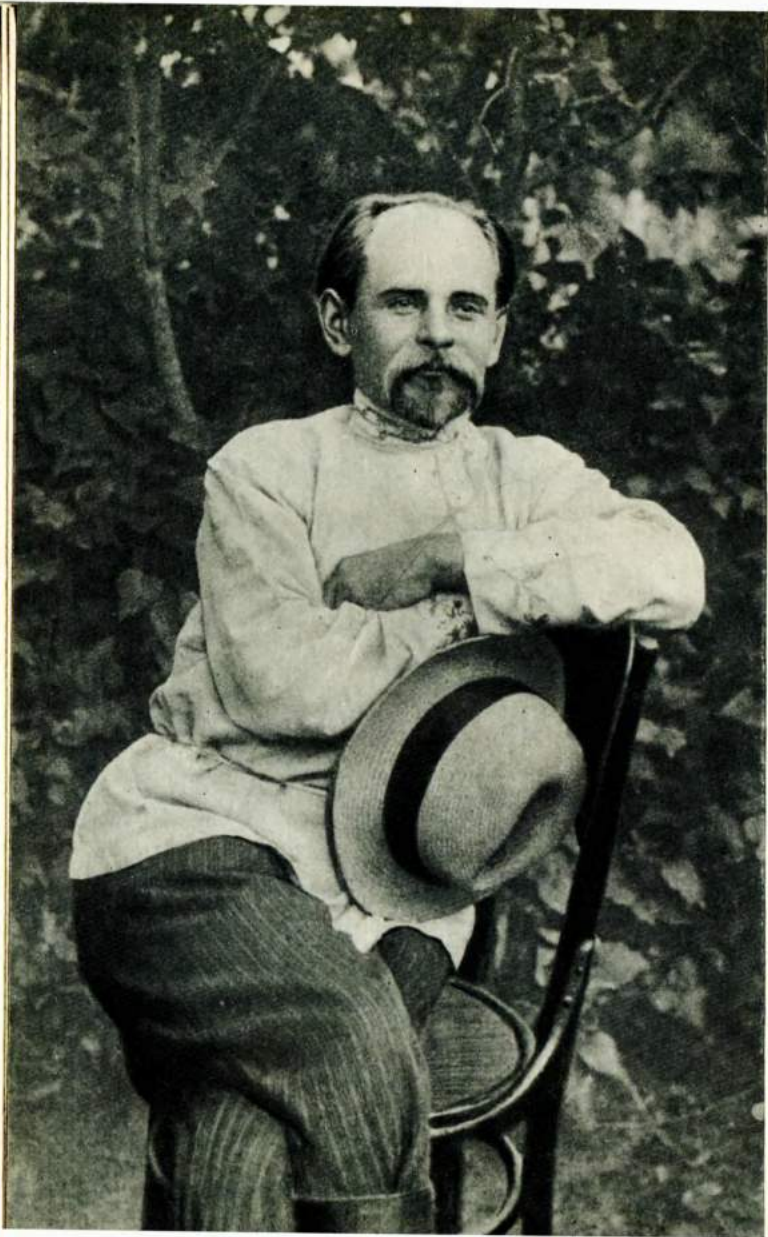
Автограф з першої сторінки щоденника.

Стеценка я мав можливість спостерігати у різні моменти його життя. Це було під час двомісячної подорожі капели Губського (кооперативних товариств) по Правобережній Україні в 1920 році. І жили ми з ним разом — в однім вагоні. Вагон — товарний, як ми прозвали його — «телячий». Уміщав він у собі одну половину співаків капели, бо іще ж один такий вагон ішов за нами, де розміщувалась друга половина капели і кухня. Мені припало щастя майже весь час бути сусідом Кирила Григоровича по спільній полиці — верхній. Власне, це не полиця була, а вірніше — настил із дощок од одного віконного просвіту до протилежного. А під ним ще ж настил був і спідній, куди зовсім не проходило світло, через що і звався він «катакомбами». Отже, бачив я Стеценка і скупчено-заглибленим у свої думки (тоді його злегка здивовані брови по-дитячому напружено знижались і сходились на переніссі); бачив я митця і в гніві, а також і в добрім настрої (за визначенням капелянток «вбрильянтово-блискучім»), коли композитор несподівано дотепним словом викликав вибух сміху у співбесідників, а сам же серйозним залишався, — тільки очі сміхотливими щілинками блищали та моржеві вуса, як живі, ворушилися; бачив Кирила Григоровича й заклопотаним, в моменті подання першої допомоги капелянтам (поріз пальця, ревматичні болі чи застуда); але ж ніколи я не бачив мого сусіда дорогого якимсь байдужо-принишклим чи розмірено-спокійним. Навпаки. Як після строгого стилю роботи, так само й після жартів, він знову ж ставав напружено-тривожним, немовби весь час внутрішньо до чогось прислухався.

Павло Тичина

1.
П. Г. Тичина.
Фото
1920-х років.

2.
К. Г. Стеценко.
Фото 1918 г.

1

Должно быть использовано или не
подписано 2-х недель по выдаче удо-
стоверения.

УДОСТОВЕРЕНИЕ к...16629

Дано мне гражд...*Стеценко Кирилл*...
...*Григорьев*..... в том, что к с.....
поезду в г. Одессу чр. маженику и образно черва
.....

Врачские поездки командировка

Со стороны Особого Отдела препятствий не встречается

Подпись руки гражд.....

удостоверяется 14/IX-20 г.

Особые примечания /даются в случае неграмотности/.

Заведующий Воро /подпись/.

М. П.
Депроизводитель /подпись/.

В оригиналом вгідно:

Уполномоченный Дніпросоюзу по
справам 2-ої Мандрівної Капели

Міловод

3.
Посвідчення
К. Г. Стеценка,
видане
уповноваженим
2-ї мандрівної
капели
Дніпросоюзу
для відрядження
до Одеси.

4.
П. Г. Тичина.
Фото
1920-х років.

Народний Комісаріат
ОСВІТИ
Всеукраїнський Літературний
КОМІТЕТ.

Українська Секція Галицької освіти

2 січня 1922 р.

№ 10

Харків

Охоронна грамота.

На підставі декрету Ради Народніх Комісарів У. С. Р. Р. від 31-го Серпня 1920 року — про забезпечення особливо цінних діячів літератури та мистецтва, необхідних для соціалістичного будівництва і розвитку пролетарської культури — тов. *Павла Тичину*

як підданця цього декрету пролетарський письменник.

1. увільняється від всякого роду повинностей, які не мають безпосереднього зв'язку з його працею в діяльній літературі та мистецтві.
2. його помешкання не підлягає ніяким ревізіям навіть частковим.
3. увільняється від обложень і ревізій.
4. Домкомаму дбати за виконанням цього декрету.

Народний Комісар Освіти

Голова Всеукр. Літкому: *Тичина*

Секретар

5.
Охоронна
грамота
Павла Тичини.

Дніпровський Союз Споживчих Союзів України

Правління і Центральна Квотора: Київ, Інститутська № 4

№ 2182

Зарядка 1 1920 року

Дізнаю 20 1-го квітня 1920

Телефони
 Київська Промислова Промислова
 37 29
 Київський 1904
 Київський 1904
 Київський 1904

Штучні розуми
 Київська Промислова Промислова № 1904
 Київський Нарком Київський 1904
 Київський Нарком Київський 1904

С.Д.Д.Д.
 Київський Союз Київський 1904
 Київський Союз Київський 1904

Власні підприємства в Києві
 Київський Союз Київський 1904
 Київський Союз Київський 1904

В Київській області, на Харківщині
 Київський Союз Київський 1904
 Київський Союз Київський 1904

Адреса для телеграм: Київ, Інститутська № 4

Посвідчення

Правління Дніпровського Союзу Споживчих Союзів

України цим свідчить, що громадянин *Тарас*
Богомоцький *Тичина*
 числиться на службі Дніпровського Союзу у м. *Київ*
В. Володимирів та посади *іншої з/капра*
Миколай *Тарас* *Богомоцький*

що належною печаткою та підписами стверджується.

Голова Правління *Кіришин*

Член Правління *Кіришин*

Секретар *Олександр*

Виконує обов'язки предсе

30 квітня 1920

Завідувач *Кіришин*

Завідувач *Кіришин*

6.
 Посвідчення
 П. Г. Тичини
 про роботу
 в Дніпросоюзі
 на посаді
 інструктора
 культурно-освіт-
 ного відділу.
 1920 р.

ПРОГРАМ КОНЦЕРТУ.

проявленого творчості сучасних українських композиторів
М. ЛЕОНОВИЧА, Я. СТЕПОВОГО та К. СТЕЦЕНКА.

Відділ I.

в творі М. ЛЕОНОВИЧА.

1. ПРО ПОЧАЙВСЬКУ БОЖУ МАТІР
2. ІЗ-ЗА ГОРИ СНЕЖОК ЛЕТИТЬ
3. НАД РІЧКОЮ ВЕРБКОМ
4. ШЕДРИК
5. ГО-ГО-ГО, КОЗА!
6. МОЙ ПІСНЯ

Народні пісні в
 художній обробці
 виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*

Відділ II.

в творі Я. СТЕПОВОГО.

1. ДІМ ХМАРОНИЙ, Ся. Олекс
2. ДІЯ ВСІХ ТИ МЕРТВА, Ся. Олекс
3. НЕ ВЕРТЬ ІЗ ЗЕДНОГО АУТУ
4. РОЗВІЙТЕСЯ З ВІТРОМ, Романс
5. ОЙ НА ГОРІ ДЕМЕН ЦВІТЕ, Авет

виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*

Відділ III.

в творі К. СТЕЦЕНКА.

1. ХМАРИ, Ся. Вороного
2. СОН, Ся. Гребовського
3. НАД НАМИ НІЧ, Ся. Олекс
4. КОЛІСКОВА, Ся. О. Ковалюка
5. СОНЦЕ НА ОБРІВІ СЛОВА Олекс

виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*
 виконавця *Кисляк*

Ново романс

Уповноважений Дніпросоюзу *О. Чапалівський*

Київ, 7 Радомська артистер, В.Шостковська 20.

7.
 Програма
 концерту
 Другої
 мандрівної
 капели
 Дніпросоюзу
 під керуванням
 К. Г. Стеценка.

8.
 К. Г. Стеценко
 (у центрі
 в третьому ряду)
 серед
 співаків капели.
 1920 р.

Друга Мандрівна Капела

Дніпросоюзу

в короткім часі дасть

КОНЦЕРТ

присвячений УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ПІСНІ.

ПРОГРАМ КОНЦЕРТУ:

Частина I	Частина II	Частина III
1. Оре, Семен, оре.	1. Ой, у полі жито, Арижирок, Н. Селіва.	1. Ой піку я ковад зтот.
2. Ой, бочка.	2. Було віно, Афані, Р. Гейра.	2. На горілі за все білі жито.
3. На горілі змоче- чишак.	3. Народні пісні. — Річкова артистка капели "Д".	3. Ой, хвиля дво- віль.
4. Ой, гай жито.	4. Народні пісні. — Річкова артистка С. Терещаківська.	4. Як не жовкиса.
5. А жай жито.	5. Ой за гору жито виду жито. Душ. — Річкова артистка ка- пели "Д" за С. Терещаківської.	5. По від зерно стем- жело.
		6. За городину жито кавуть.

Революційні пісні: а) інтернаціонал. б) Заповіт.

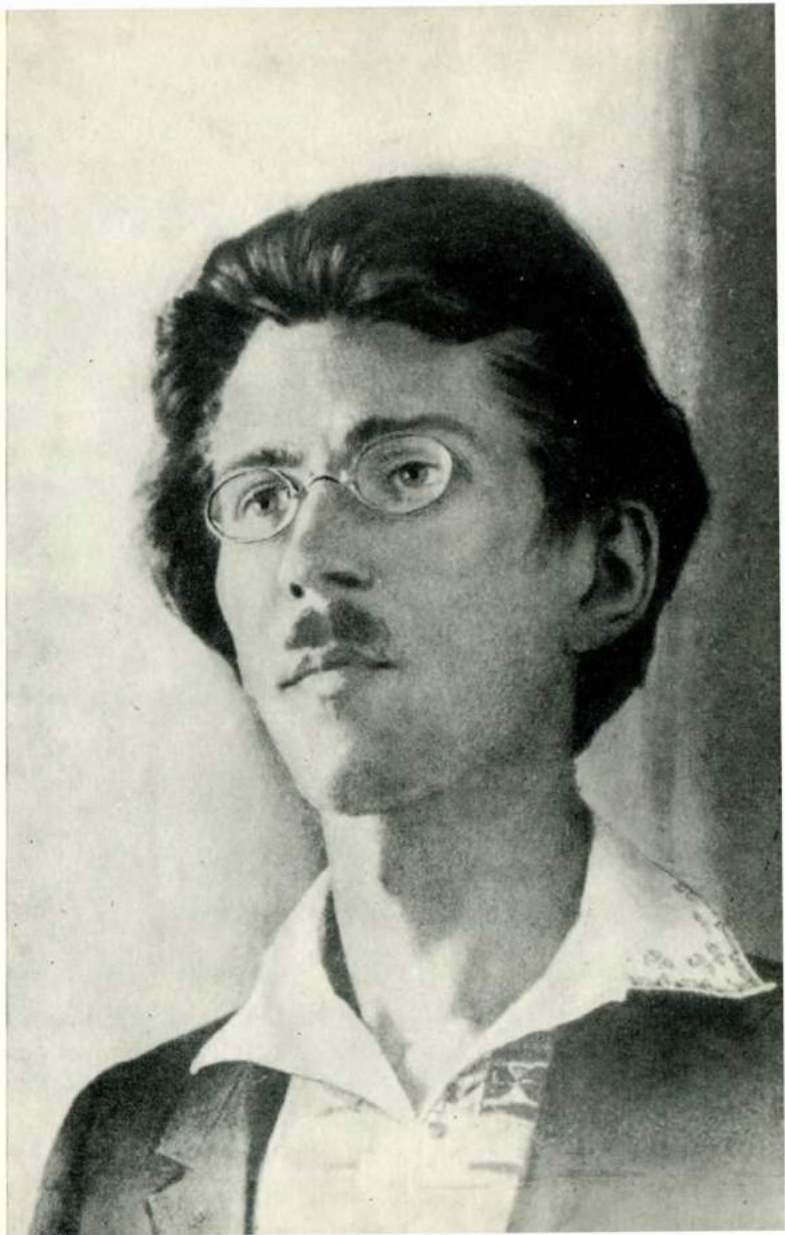
Диріжує Капелою К. СТЕЦЕНКО.

Час і місце концерту — в афішах.

Учнівська Дніпросоюзу, Ол. Чапківський.

9.
 Афіша концерту.
 Художнє
 оформлення
 Ю. С. Михайліва.

10.
П. Г. Тичина.
Фото
1920 р.

11.
«Блажен, блажен,
благословен...»
Ноти
мішаного хору
К. Г. Стеценю
на слова
П. Г. Тичини
1920 р.

12.
П. Г. Тичини
Фото
1920-х років

К. Г. СТЕЦЕНКО.

МАНОВНІ ТОВАРИШІ.

Ми щасливі, ми горді тим, що могли слухати Ваші чудові співи, могли вітати Вас в стінах нашої школи. Ми працюємо на гурмі поширення української культури й освіти і Ви своїми співами краще посприяли нашим зусиллям на великий крок вперед в справі розуміння глибини й краси української дієси.

Щоби зазначити на віки цей великий день, Педагогічна Рада Української Трудової Школи-Клубу ч. 1 постановила: укреслити отим шкільною акції портретом Українського Композитора Кирмда Григоровича С Т Е Ц Е Н К А.

Хай живе ВІН на многоя літа. Слава Йому, Слава Дорого МАНОВНІ.

Завідуючий школою: *М. Стеценко*

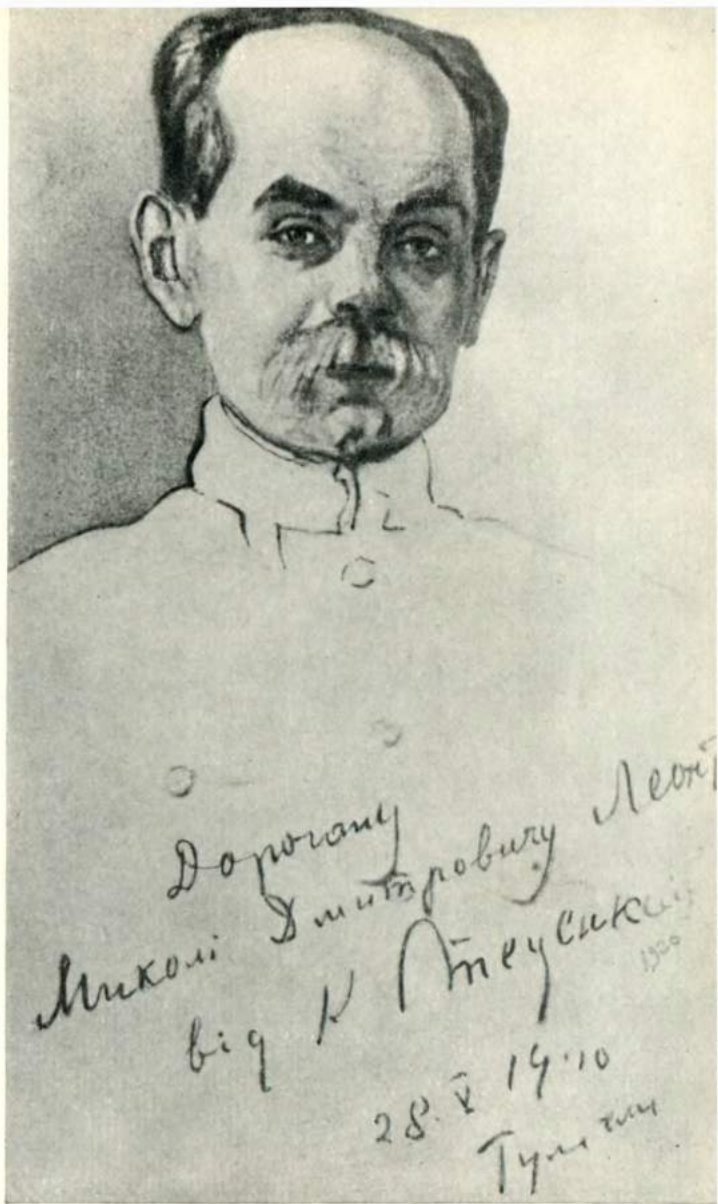
Секретарь Педа. Ради: *В. Кривоносовський*

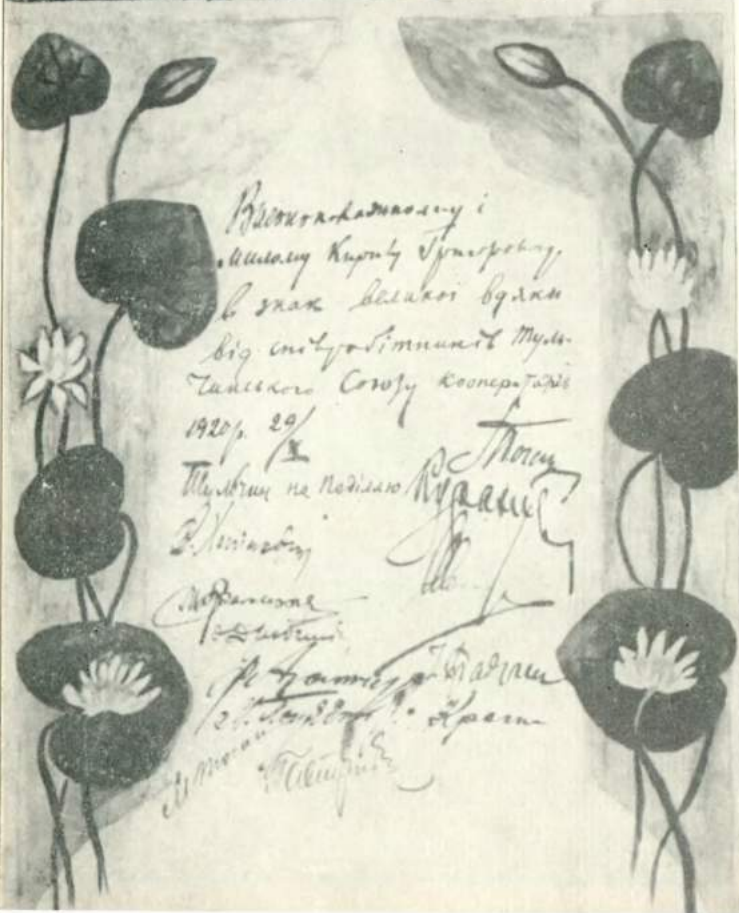
Члени Ради: *Л. Тей*
М. Добрянський
В. Рудан
І. Сидоренко
І. Миславський
С. Рудан
К. Шевченко

ОДЕСА. 16-го ВОРТУН 1920 року.

13.
Подяка капелі та її диригенту К. Г. Стеценку від української трудової школи клубу м. Одеси 1920 р.

14.
К. Г. Стеценко.
Портрет роботи
Б. К. Реріха,
подарований
М. Д. Леонтовичу
у Тульчині
28 жовтня
1920 р.

Високошановану і
шановану Купця Тимару
в знак великої вдяки
визнав ітннуніт Мико-
Танасово Союзу Кооперативів
1920р. 29/

Микола на Поділля
В. Миколай
Підписав
К. Г. Стеценку
29 жовтня 1920р.
в с. Миколаївці

15.
Подяка
К. Г. Стеценку
від тульчинських
кооператорів.
29 жовтня.
1920 р.

Літопис мандрівки

8 вересня, середа (1920 року)

Остання співанка.

Синіє в вікнах по-осінньому. Пищать двері, немов од холоду, і всі кутки в залі насупились. Невже на зиму йде?... [...]

«Було літо, було літо, та й стала зима»³,—пливе від сцени, душу розтривожує. Ну чого там,—сам себе втішаю,—не такі зими були, та й то переживали. А потім тут же фактична помилка: після літа осінь буває, а не зима.

Приємно бути наївним! Душею принаймні відпочинеш.

Баси стали. Сопрано на блискучих коліщатках розігнались і з'їхали в рив.

— Будь ласка! Дайте електрики!—кричить Кирило Григорович⁴.

От і вся зала—як удень. На стелі сонце, на стінах світ. Квітки на полотнищах сцени немов підсвічники, що за ковчегом в скінії стояли. І тільки шибки чорнилом повні. Маленький Вадик Стеценко сидить на суфлерській будці й дивиться, як тато капелою керує.

...А як часто мені хотілось би стати на чолі хору й продиригувати так, як диригував семінарським хором (особливо в ті моменти, як я диригував своїм хором світськими піснями в жіночій гімназії. Це—на запрошення самих гімназисток—організаторів свого вечора).

...(Думка не йде з голови). Про Лідочку й Катерину Кузьмівну⁵, які мені рідніші від рідних стали.

Другої починають: «Ой у полі жито копитами збито...» Розкладка Гайди⁶. Ще не чув. Заплющую очі, щоб краще схопити. Вітер пожуриться прилетів. Жінка, притуливши руку до щоки, голосить. І раптом—що таке?—десять протодияконів з болгарського розспіву виводять у соборі. А на кожнім з них: хрест, хрест, хрест... Звідки така мішанина?

Чи, може, я не вслухавсь? Ах, так, це ж козаки громадянську панахиду правлять, а від церкви лише тінь упала. Хрест.

За руку хтось мене торкає:

— Товаришу, завтра приходьте на концерт (власне: генер[альна] репетиція), а післязавтрагого — в путь. Перепустки будуть, і «нікакiх гвоздей».

Спитати хочу я, як бути з тим, що...

Але Олександр Станіславович⁷ уже перед капелою (саме ж передишка) розкажує: що саме треба взяти кожному в дорогу, і що за перепустками він уже ходив, і що все буде добре без «нікакiх гвоздей».

Це уповноважений капели Олександр Станіславович Чапківський. Рік служив я з ним у Всевидаві⁸. Чудна якась людина. От він говорить, і ви то любите його, то боїтесь. А все-таки цікаво з ним поїхати.

— Так не забудьте ж,— каже він наостанку,— речей кожному брати не більш 15 ф[унтів], бо може статись, що спереду повстанці десь і збоку селяне: ми змушені будемо з клунками на плечах пробиватись і т. д. й т. д.

Не розберу, чи підбадьорить, чи залякати він хоче. А все-таки цікаво!

[Олександр Станіславович працює щелепами, говорить — говорить, а в ритм його говорінню на підборідді клаптик паперу, чи що, ворухиться...]

Кирило Григорович Стеценко, в картузі вже і накидці, сина за руку тримає. Співанка скінчилась.

14 вересня, вісторок

П'ять годин вечора, а возів іще нема...

— Знаєте що, Івго Петрівно — голубко, ви це барахло просто сторчака й ставте.

— Дак воно жужмом.

— А це нічого, в дорозі ще не таким жужмом піде.

19 І от барахло капели ставлять всяк: і сторчака, і впоперек. Скриня повна, але до її все несуть і несуть. Обома руками

поперед себе, як хмиз із лісу. А Ївга Петрівна утопкує, аж умокріла. А воно то там перехилився, то тут вискочить.

— Отак, отак,— командує Ол[ександр] Станіславович.— А квитки де ви поклали?

Шукають квиткові книжки.

Музей Д[ніпро]с[оюзу]⁹ — як той вокзал. Корзини, торби, торбинки. У залі теж. Пів до шостої, а возів ще нема. Нарешті о 6-й годині до Д[ніпро]с[оюзу] підїхало дві площадки. Зібрались в залі попрощатися з д[ніпро]с[оюзівським] правлінням і почали грузитись.

— Скажіте, пожалуста, ково ето ви провозжаєте?

Олівець стирчить із бокової кишені, як справжній документ. «Репортюр», — думаю собі і щось йому відповідаю.

— Опять же таки, значить, они мобилизованы? — чую за спиною голоси.

— Что значит «они мобилизованы»? Надо же кушать. Едут сїбе. Онї — капела.

І, здвигнувши плечима, іще раз у бік нетямущих, пояснює: онї — ето капела.

Перший віз уже повний, зверху сидить старостиха, що картавить, і щось у книжку записує. А коло нас ще більш цікавих зібралось. Думають — евакуація Дніпросоюзу. Солдати з музикою проходять, і наші сміються, що всі оркестранти з міського театру. Я зауважую, що оркестр обходиться без корнета — кларнетів два, дві флейти.

Олександр Станіславович сердиться (хоч і стримує себе): не так на воза куб установили. Його перехилять, і робітникові за шию ллеться цілий дощ. Сміх.

— Обережно, обережно: двісті п'ятдесят тисяч коштує.

— Тільки й усього?

Ол[ександр] Ст[аніславович] мовчить.

— Ну з богом! Рушили.

...А ось ми вже на станції. Ми, виходить, їдемо «Максимом Горьким»¹⁰. Власне, це гірш, ніж «М[аксим] Г[орький]», — це звичайнісінькі собі вагони для перевозки худоби, але його ще за [царських] часів чоґось прозвали «Максимом Горьким».

Смеркає. В Софії дзвонять, і з Лаври чуть. Стоїмо внизу і подаємо речі вгору, в пащу вагона, а вони все десь зникають. Але співаки ще не всі. Нарешті влазимо й ми самі.

— Драбинку, драбинку приймайте! — від усяких, як каже уваженований, башибузуків у поль-де-фраках.

Себто? Ну, словом, приймайте драбинку, і «нікакїх гвоздей!»

Розміщаємось. Двічі лампа бастувала. Тоді її виносять за двері й там гасять. Іч, не горить, не знає того, що їй горіти цілий місяць треба!

Тісно, а ще не всі. Лізу не верхню полицю, де Кирило Григорович. Лампи не досить. Достаю свічку. Вагон як шахта. Посередині стовп уперся в стелю. Е, ні, це не стовп, а труба з пічки. Тепло буде. Навпроти на полицях сміх, гамір, а нікого не видно. Вже зовсім ніч. Коли ж ми поїдемо? Олександр Станіславович допіру вернувся. Мовчить. Десь підмазував, бо хто зна, яка вдача в цих залізничників, мо', й до світу не причеплять.

З протилежного кутка:

— Товаришко, ви кажете, у вас Мопассан є?

Олександр Станіславович аж чемодан із рук випустив:

— А я ж просив, а я ж казав тому Дніпросоюзу: дайте нам у дорогу хоч маленьку бібліотечку. Кажуть, кооперативну беріть, коли хочете, а якусь іншу — то вже ні.

Сміх.

— ...ну дак ото за два місяці тільки доїхав до Києва, — хтось на нижній полиці гуде.

— За два місяці? Як же це так?

— Та так. Перед великоднем з Одеси виїхав — арештували, доїхав до Миколаєва — подержали, поїхав далі — знову посидів...

Хтось стукає в двері. О! — схопилися наші: це, очевидно, ті, що запізнилися. Йому подають драбинку, і той торжественно влазить. Дехто розв'язує свої вузли, й закусує, й ля-

гає спати. Кирило Григорович теж згадує мудрого філософа, «як-кий с... с... казав,—це він іноді так заїкається,— який сказав, що питаніє в житні человека імеєт громаднейшее значеніє». Він любить виділяти деякі слова російською мовою.

Олександр Станіславович подає Кирилу Григоровичу ніж і, підморгнувши нам, запитує його:

— Тільки одного філософа й знаєте?

Стримана весела пауза. З салом, з баклажанами. Тоді, утерши вуса, Кирило Григорович одповідає серйозним тоном, що, власне кажучи, ще й другий був на світі філософ,— «який с...с... казав, який сказав, що кошти ще більше значення в житті людини мають, бо без «оних» і саме «питаніє» нічого не важить».

Коли ми вечераємо у вагоні, карти, вся поведінка Кирила Григоровича — це точне втілення того, яким він був семінаристом. Щирість і дотепність, товарицькість. Жодної тобі пихи. Я й нині добре не знаю, чи він і досі попівський сан не зняв. Кирилові Григоровичу взагалі далеко легше почувати себе не в попівській рясі...

Свистять паровози, іноді з рушниць десь бахне. Кажуть, о першій годині ночі рушимо. Розстеляю шинелю й лягаю*. Муляють яблука в кишені, але вставать не хочеться.

Ніч. Вартовий сидить край столу. У нас на ніч буде чотири зміни. Як каже Ол[ександр] Ст[аніславович]: prima vigilia, secunda vigilia, tertia vigilia¹¹. (Він любить і приказки українські й російські, різні влучні слівця й латину — все разом).

Знову свистки й стрілянина. Крізь сон бачу (хоч очей розплющить не можу): Ол[ександр] Ст[аніславович] встає й виходить з вагона. Очевидно, пішов «підмазувать» залізничників, щоб хоч до якогось поїзда та причепили нас.

— Secunda vigilia,— хтось говорить.

Спимо.

Середа, 15 вересня

— Пирожків! Пирожків хто желять! Молока!

— Товаришко, подайте їй, будь ласка, мою чашку. Так, так, ота-о, що вгорі.

— Пирожки, ватрушки! — чується з другого боку надворі.

— Павле Григоровичу, здається, можна вже говорити, за інструкцією?

Розплющую очі. Це озивається до мене Кирило Григорович.

— Добридень, як вам спалось?

— О! Спалось? Доброго ранку, Кириле Григоровичу, — відповідаю я.

Тільки що почав йому щось про яблука в кишені говорити, як уже кругом залунало:

— А-а! Кирило Григорович! Доброго ранку! — кричать дівчата згори, знизу. — І вам молока взяти?

Кирило Григорович не встигає відповідати всім. І от уже йому через мою голову передають сирого молока.

— Але де ми? Може, вже у Білій Церкві ¹²? — питається.

Один з вартових каже, що нас уночі кілька разів чіпляли та одчіплювали. А де стоїмо — так і не знати. Унизу хтось незадоволеною повітрям і розчиняє якомога ширше двері.

— Вікна вгорі поодчиняйте! Повітря дійсно неможливе.

Синіє з вікон, голубіє, сонцем так і перекидається, мов колесом безжурні хлопчачки. Але так ніхто й не каже, де ми зараз.

Спускаюсь із полиці, як то кажуть, на перший поверх, далі з драбинки злажу вже з вагона. Синє-синє небо, а по ньому хмари. Прокляття! Батієва гора просто на нас дивиться, а здалеку новий костюл фіалковою дароносицею встав у небо.

— Та ми нікуди й не рушали!

За собою чую:

— Коли б знаття, то можна б ще на Печерське було збігати.

— Ви, панно, хіба на Печерському?

— Розумієте, так холодно, я тільки пальто узять.

Хтось їй попереджає:

— Без уповноваженого не раджу вам іти, а то бува рушимо.

— Ну вже, положим, не рушьте, а я уповноваженого, їй-богу, боюсь будить. Людина ж цілу ніч не спала.

Прислухаюсь до другої групи: там теж про уповноваженого. Виходить, що Ол[ександр] Ст[аніславович] уночі ходив на Деміївку¹³, бо не явився один із співробітників капели — Орленко. І от розповідають. Приходить уповноважений на квартиру: сидить собі Орленко, покурює.

— Чого ж ви, товаришу, не явились?

— А я передумав!

— Хорошее дело! Дак ви б хоч сповістили нас принаймні. У вас же підзвітні суми.

— От мені через них і ніяково,— відповідає...

Чую: у вагоні голос, ні, то не голос — плач, образа в ньому: Василю Семеновичу, я не можу! не можу!

— Та заспокойтесь, Олександрє Станіславовичу.

Вибираюсь знадвору у вагон по драбинці. Олекс[андр] Ст[аніславович] лежить, укритися. Ївга Петрівна молока йому пропонує — не хоче. Пауза.

— Так ви кажете: тільки о четвертій виїдем?

— Я нічого не казала.

— Отакої, верхня полиця теж чогось не в настрої.

Пауза.

Появився окріп, чай. На обід баси пішли дрова красти.

— Як стоять, то й стоять,— робить хтось висновок і наливає собі з чайника.

Що роблять у вагоні? Підстаростиха «Камелії» читає. Друга хористка жалкує, що не взяла Лаппо-Данилевського¹⁴.

— Доброго ранку! — появляється якесь сопрано з другого вагона.

І де вони взяли оте «доброго ранку»? Це так, як учора мені бажали «доброго шляху». Ну й мова! І їй відповідають різно: по-українському, по-російському.

...Нудьга залазить у вагон, й ніяк її не може розігнать шарманка.

Чи розуміють капелянти, куди вони їдуть?

Піти б хіба чогось купить. З артистом Марком¹⁵, який іде з нами випадково, тільки до третьої станції, спускаюся з вагона. Шарманка грає (її ж у нас у селі «катеринкою» звуть). А кругом солдати. Цікаво, що ні в одного з українських поетів цей інструмент не має симпатії. З Блока пригадую щось. Інструмент, який хочеться розбити і якого тим часом ударити не посмієш. Хоч і кафешантанна співачка, а все-таки жінка. Купуємо пирожків з яблуками і тут же показуємо свій апетит. Веселе сонце й триповерхові солоні слова з сусіднього поїзда. То ешелон стоїть, до якого хочуть нас причепити. Рубають солдати шаблями дрова, майже перед кожним вагоном огонь горить, а з загородок видно: конячі морди щось жують, в наш бік очима кокетують. Якийсь черв[оно]ар[мієць] сидить у дверях, вишукує паразитів, чи як ще називають їх — «білогв[ардійців».

— Хто це мені вранці казав, що в вагоні у нас «білогв[ардійця]» бачили? Хай йому чорт!

Тов[ариш] Марко сумнівається, щоб ми що-небудь на провінції зробили. Я доводжу, що власне тільки на провінції й можна зараз щось робити. У місті вже нікого будить. Пригадалось, чи не те ж саме було під час падіння Риму — не деінде, а якраз на провінції розцвіло нове мистецтво. Принаймні в літературі так було.

Ол[ександр] Ст[аніславович] уже прокинувся й розказує про Кувшинне Рило¹⁶.

25 Кувшинне Рило через усю російську імперію пройшло і раз як той реп'ях держиться. Кажуть, дайте на пера й чор-

нило. Ну, я йому моментально тиць у зуби. Подивився, що там цифра немала — зачем, товарищ, ето лішнее, — а сам у кишеню. Отак тільки й можна тепер що-небудь получить.

На обід кличуть. Стаємо в чергу до другого вагона. Підходять цікаві, читають на дверях: «Вагон занять» *, причім усі читають по-російському «Вагон занятій». — А яких саме занятій? — запитують. — Та одійдіть, ви!

Борщ прекрасний. Каша теж. А все-таки коли ж поїдем? Ол[ександр] Ст[аніславович] каже, що всі вчорашні підмазки дурно загули. Ешелон, виявляється, нас не може взяти.

У дорозі не буває без конфліктів. От і зараз. Курці кажуть — тютюну дайте. Схотілося курити не на жарти, аж загальні збори скликали. Весь секрет у тім, що тютюн повинні роздати були тільки тоді, як ми виїдемо з Києва. А ми з нього й досі не виїхали. Частина обстоює, щоб його зараз же було роздано. — Що це — недовір'я до нас, чи що? Ол[ександр] Станісл[авович] знову щось роз'яснює, він одержав цей тютюн як нагороду капелі за концерт на Куренівці¹⁷, але одержав контрабандою, — отже, треба його роздати принаймні не в самому Києві. Дехто згоджується, а декілька чоловік ще більше обурюються. Я утримуюсь, бо зовсім ніякого смаку в тютюні не бачу. Розходимось. Блукаємо коло вагонів.

Сьогодні перший день трудової мобілізації, і коло нас метуть, згрібають панночки.

Тов[ариш] Марко каже: я ото ніяк не розумію, щоб інтелігенція лопатою кінське прибирала. Товаришу Марку, хочу я сказати, во ім'я чого ви закрили в Києві двадцять чотири театри? Однією рукою руйнуєте, другою жалуєте? Нещасний ви інтелігент. Але передумую й мовчу.

Одна панна з червоною квіткою на грудях поглядає на нас із Марком і кидає до другої: Пушкін і Чехов. Цікаво, хто ж із нас скидається на Пушкіна і хто на Чехова.

Вечірня сутінь каже: укутуйтесь. Але сонце не зайшло ще. Ешелон, виявляється, не може нас узяти з собою. Він уже одійшов, і на його місці стоїть інший. Тільки огні під вагонами ті самі. Це вже четвертий ешелон за цю добу. На банди посилають. Знам'янка зайнята, а за Бобринською мостами зр[уйновані]. Ол[ександр] Ст[аніславович] теж підтверджує це. Так, це з певних джерел.

А про Холодний Яр то нема чого вже й говорити. Це база банд [...] і туди ніколи не доходила ніяка влада.

— Куди ж тоді я поїду? — запитує Марко.

— А ви хіба з Холодного Яру?

По маленькій паузі Марко замість відповіді каже: е, да чорт його бери, поїду.

Вечоріє. Знову чай появился. Я згадую двох філософів і кошти, але де ж це Кирило Григорович? Кирило Григорович десь у другому вагоні в пультку грає.

А нас таки причеплять. До цього ешелону, що проти нас стоїть. Уже паровоз маневри робить. Ми поспішно влазимо в вагон. Паровик одтаскав нас далеко-далеко вперед, а потім знову вернувся з нами на старе місце, тільки на другій колії став. Оттакої! Оце і все? Сходимо вниз. Коло вогнів гріємось. Уже зовсім стемніло. Зорі грають. Неодмінно вітер буде.

— ...А я вам розкажу, як я у Вінницю йшов.

Підходжу до групи навколо вогню. Ол[ександр] Ст[аніславович] розповідає, як він зустрів десь по дорозі до Вінниці Дм[итра] Загула¹⁸ та Олексу Слісаренка¹⁹ і як вони всі мандрували з «приклученіями». Гіні плигають на стіні, гадюками колеса обмотались. Хтось вилазить із вагона і одко-

дить всього тільки на п'ять кроків. Все рівно нічого не видно. Та й куди його йти в цю темряву? Зорі грають на вітер, одна з другою заграють.

Коло вогню вже друга група. Хтось підкинув дерева в огонь, і він немов притух. А там далеко за потягом немов паски святити принесли. Тіні ворухнуться, на землю падають, вигинаються... Ліхтарі зеленим світлом кажуть: розговляться будем.

А у вагоні клуб. Ол[ександр] Ст[аніславович] уже сидить на верхній полиці і піддає жару Кирилові Григоровичу, який вернувся з другого вагона.

— Ну-ну, дак як, Кириле Григоровичу? Говорите, прекрасна попівна, яка двоюрідного семінариста на обидві лопатки кладе? Була і в мене така, була.

— Та уявіть собі,— провадить далі Кирило Григорович,— учепився до мене, як той реп'ях: їдьмо та й їдьмо. Ну, думаю, ти їдеш до Люби, а до кого ж уже я? Та ти будеш, каже, так, погуляєш із Настею. (А Настя — це молодша попівна).

— Так би мовити, для домашнього употреблення? — вставляє Ол[ександр] Станіславович. Усі засміялись. К[ирило] Г[ригорович] покривився...

— Хай тобі чорт, думаю, каже Кирило Григорович,— а я зовсім не хочу з Настею гуляти...

Дівчата сміються: дак он ви який, Кириле Григоровичу. А ми й не знали.

Ол[ександр] Станісл[авович] вступився: по-перше, дівчаточка, Кир[ило] Григор[ович] давно вже такий, а по-друге... слухаємо далі.

— Ну й оце, було, пристане до батька,— продовжує далі Кирило Григорович,— дайте коня та й дайте. «Нащо тобі?» — «Поїду, тату, пшеницю стерегти, а то крадуть». Батько дивується, радіє: що це з сином, що ніколи господарством не цікавився, а то, дивись, щоночі пшеницю стереже. Отак їздили, поки пшениця була в полі...

— Ну, а як же далі?

— Далі? А ось як було далі...

Та тут шум, гам, кректання, й соніння перебило нам. Що це — бегемот ізвідкись лізе? Та ні!

Павло Васильович до нас перебирається з того вагона.

— А-а...— дівчата розчаровано голосом.— А ми думали... Засинаю.

[16 вересня]

Уночі під четвер чую— щось мчить нас на крилах, аж чашки над головою дзенькотять. Прокидаюсь. Справді, наш поїзд гримить. Знову бастує лампа, вартує Ївга Петрівна, хтось на нашій полиці, як привид,— не спиться. Та й як його спати з таким повітрям? Чудним якимсь сьогодні здається вагон. Чогось пригадалося, як в дитинстві в гарячому просі на печі сидів. Мати тісто вчиняє. Лампа блимає. Собаки гавкають. Ураз поросля закувік[ало]. То вовк його поніс...

Гуде-гуде наш поїзд, рельси то заспівають, то заскугилять, як собаки. Ївга Петрівна одкинула книжку й схилилась на стіл. Книжку бере друга вартова. Це «Камелії» Богацького. Очевидно, книжка комунальна. Невже і нас тільки з нудьги читають?

Щось лазить наді мною. Витираю сірника.

Олександр С[таніславович] прокинувся: що, «білогвардієць»?

— Так, звичайнісінька блощиця.

Чотири години ранку.

Поїзд стає. Когось питають вартові, прочинивши двері: яка станція? Кажуть Фастів, Ол[ександр] Ст[аніславович] встает і моментально виходить.

Виходжу (у вагоні ще сплять). Хмарами темними ніч бродить, ніяк собі місця не знайде. Здалеку містечко мовчить: ото, певно, й є Фастів. Фастівський полк[овник] Ганжа Андибер²⁰ пригадався.

Ол[ександр] Ст[аніславович] вернувся, кидає на ходу (а він завше спішить): на ст[анції] Миронівка²¹ поїзд із рельс зіскочив. Допіру привезли 7 убитих і багато поранених. Наші вагони обіцяли відчепити. Ол[ександр] Ст[аніславович] знову побіг. Ну, ні за які не взявся б бути уповноваженим! І куди він побіг, коли так темно — тільки й видно: дві стіни стоять по боках, а за ними паровоз якийсь горло дере, скупим ліхтарем світить. Поманили зеленим огнем, рожок десь відповів, і одна стіна пливе кудись, — перед нами тепер вільно. Сплигую і йду. 6-та година ранку. Хтось край неба, як той кавун спілий, урізав.

Непомітно світає. З другого вагона староста питає, яка станція.

— Фастів, уже Фастів, — відповідаю я.

Підходить ще товаришкa з господарчої комісії.

— Фастів?! — дивуються обидві. — Та не може бути!

— Поздоровляю, поздоровляю! — І староста, схопивши товаришкy за руку, танцює. Хоча б таким ходом — та все-таки їхати. Сміємося.

Власне, капела мала виїхати 10-го, але вагони були неготові. Та й перепустки теж. Я п'ять разів успів сходити на хутір Дніпросокозу, а капела й досі на місці. За той час Перша мандрівна капела²² повернулась...

Ол[ександр] Ст[аніславович] із сірої тьми винирнув: от не везе! от не везе! І так з самого першого дня. Схопився за голову.

Що таке? Ол[ександр] Ст[аніславович], «підмазавши» кого слід, знайшов паровоз, який і мав нас зараз повезти, і вже сюди той паровоз ішов, але отут недалечко, кроків п'ятдесят від нас, к чорту скочив з рельс. Ол[ександр] Ст[аніславович] не втримався і полетів із нього. Добре, що спочатку спиною вправ, а потім уже головою вдарився.

Ніколи, ніколи не згодився б бути уповноваженим.

Ідемо дивитись на паровоз. Вже зовсім день. Так, паровоз ледве сопе, стоїть, як коняка непідкована — засмутився.

Нікуди не зрушить. Нас запевняють, що це «єрунда» і що за дві години він буде піднятий. Ну що ж, ходімо на базар.

Хліб, як і в Києві,— 150 карбованців. Молоко дешевше, сала тут нема, хіба, може, в самому Фастові. Зустрічаємо співробітника Дніпросоюзу. Він везе двадцять вагонів солі і от уже дві доби чекає паровоза.

— Ви можете звернути на Козятин,— каже він,— але там теж уже не можна. Треба на Білу Церкву пробиватись. Отаман Темна Ніч оперує 15 тисяч бандитів].

Цікаво. Вертаємось по рушники й мило і йдемо води шукати. Кирило Григорович з нами йде. На вокзалі ніякого натяку на воду! Сплять люди долі купами і просто так десь під дверима. На них сякають, переступають через голови.

Аж ось де воду знайшли! В садочку! Але черга — неможлива! Тоді ми з Павлом Васильовичем Гайдою одкручуємо якийсь кран у паровозі і більше наливаємо собі за пазуху, ніж у чашку. Машиніст скоса на нас позирає, ми на нього так само. Кириле Григоровичу, пожалуйте!

Вертаємось, по дорозі купуємо собі в чашки молока до чаю. Але... Що за чорт: нема наших вагонів. Іще ціла група наших блукає, лається. Хоч би ж було кого на місці тут зоставить! Ідемо шукати вагони. Попереду господарча комісія в корзині продукти свіжі з базару несе, за ними панночки нечесані, якийсь тенор, а ми з Павлом Васильовичем, мов священнослужителі, увінчуємо шествіє з чашками в руках.

— От матері його ковінька! — не видержує Павло Васильович.

— Слиш ти, братуха, сматрі, матроси з розбітаго корабля ідуть,— чуємо з якогось вагона.

Хай тобі цур з твоїм братухою.

А все-таки цікаво. Небо ще краще, як учора, сонце так пече, що, здається, купатись можна.

Та от знайшли вагони нарешті — аж десь із другого боку вокзалу. На дах до нас примостилися вже «горобці», і їх згання підстаростиха. Вона не вимовляє «р», а до того носик має вгору, і її ніхто не слухає.

— Чуєте, дядьки, за'аз злазьте, тут не можна сидіти.

— Чого не можна, тут так ловко,— відповідає борода.

Баси, лузькаючи насіння, байдужим поглядом дивляться на старостиху.

У старостихи широкі очі, щоки червоні й верхня губа козирком над спідньою.

Івга Петрівна м'яка характером, але робота її від неї вимагає бути якомога строгішою. Строгість же аніяк у неї не виходить. От через те ж часто вона на тих, хто не слухається її, схиляє голову на одне плече і злегка примруженими очима дивиться поглядом Альоші Поповича, якимось хитренько і водночас осіпуючи.

Коли раптом дядьки самі заметушились. Клунки — геп додолу! Якась жінка на паровозі заголосила: ой як же я теперичка ізлізу, ой боже ж мій милостивий! Кругом сміються. Паровоз одчепив нас, а сам кудись поїхав. Поїхала й жінка.

— Ну як вам подобаються такі порядочки! — пробіг повз нас Ол[ександр] Ст[аніславович].

— Що, що він сказав? — перепитують нас капелянти.

— Ну та-ак,— вийняв цигарку з рота Павло Васильович,— раз уже Олександр Станіславович скаржитися на порядки — будем тут довіку ми сидіти.

Паровоз знову вертається, бере наші вагони і кудись тащить.

Дехто з капелянтів біжить услід. Ага, до того поїзда чіпляє, який уже три дні стоїть. «Хорошее дело!..»

Всі капелянти знудьгувались: хочеться вже десь розім'ятись, блиснуть піснями, освіжитись — і знову далі, знову далі.

Залажу в вагон і, втомлений, непомітно засинаю. Хтось мене заколисує, і голос знайомий, а не знаю чий. «Ой піду я понад лугом, там мій милий оре плугом». Крізь сон ледве ловлю: це молодого композитора Вериківського²³; Кир[ило] Гр[игорович] познайомив мене з ним у Дніпросоюзі.

Рояться думки про Василя Еллана, Григорія Верьовку²⁴, Чумака²⁵, Подвойського²⁶, Б. Л. Яворського²⁷.

Коли прокидаюся — коло мене сидять Ол[ександр] Ст[аніславович] і Кирило Григорович. Пісня колишеться потихеньку — потихеньку, як павутинка. Хтось пропонує Кирилові Григоровичу їсти, і Кирило Григорович відповідає: дякую, серденько, я вже наївся.

«... І наївся, і напився... — колихається в вагоні, — ще й на ріллі положився» — як павутинка. Жінка, яка вночі привидом сиділа, прощається й злазить зовсім униз. Виявляється, вона з капелою їхала випадково. Тепер вертається в Київ, бо боїться далі їхати. Артист теж зажурився. А тут ще аптечку розклали на столі.

— Іхтіолова, Боткіна, Іноземцева, — говорить товаришка й, схиливши голову, пише.

— Товариши, дайте мне ради бога какую-нібудь книгу! — кричить сопрано з притиленного боку. Я моментально пізнаю голос, який мене заколисував. Невже «Камелії» дадуть? — содрогаюся я. Так і є. Їй пропонують «Камелії». — Какую-нібудь, — байдуже говорить сопрано, беручи «какую-нібудь». — Мерсі. — І знову співає.

А скільки ж я залишив дома книжок! В останню хвилину викинув з портфеля. Думав: буде важко. Оце ж тільки Верхарн²⁸ та ще кілька, але дівчата ж їх не читатимуть.

Обід. Виймаємо кожен свою тарілку і стаємо в чергу до другого вагона. Та ми ж уже стояли раз так чи, може, двічі? Як порожньо для капели всі ці дні пройшли!

Дощ накрапає, і черга кричить, щоб їй скоріш давали. Дають так: одному з вагона другого і одному з черги (наш вагон). Сьогодні борщ без м'яса, зате на друге — рагу. Трапезують у різних місцях і в різних позах. Хто коло стрілки, хто на шпалі, а хто на буфер примостився. Підходять обідрані хлопчакі й дивляться в рота. Тітка з порожньою корзиною навпроти. Стала й дивиться на нас асфальтовими очима, насіння лузьяє. У неї лущпиння повна борода, і воно

цілими купами обвалюється й падає. Знову дощик. Але почувасться, що він тільки лякає пасажирів.

Через півгодини загальні збори. Набиваємось у другий вагон. Обираємо голову, секретаря. Питань дуже багато, але сьогодні чомусь усі нервуються.

Секретар (тенор) заявив, що він знервований т[оваришем] уповноваженим, і залишив вагон. За нього стали всі тенори, обвинувачують уповноваженого в неінтелігентності. Тоді Ол[ександр] Ст[аніславович] бере слово і доводить шановному «товариству», хто, властиво, є неінтелігентні.

— Люде, які на загальні збори виносять питання про тютюн, посвідчення та перепустки — як їх назвати? Люде, які вважають, що дві години на тиждень — ви розумієте: на тиждень — тяжко подіжурить — хто, по-вашому, інтелігенти? Та це ж не яке-небудь ф'єті-м'єті, а кооперативна капела, і ми всі повинні бути кооперативно виховані.

— Просимо т[овариша] уповноваженого не розпространятись, бо ми це чули.

— Ні, не чули,— і Ол[ександр] Ст[аніславович] уже не може стриматись. Згадує сьогоднішню катастрофу, підкреслює товаришам, в якій критичний час вони їдуть і що кожен повинен бути насамперед громадянином.

— Дак чого ж тоді у нас нерівність, коли це кооперативна капела? — перебиває якась товаришкця.

Справа йде про адміністрацію, до якої залічений і я.

Розбирають питання, чи звільняти від днювальства письменника, літописця, акомпаніатора і т. п.

Знову Ол[ександр] Ст[аніславович] не видержує і говорить, немов рубає:

— Товариші! Той. Щоденник. Капели. Який буде вести, чи, може, вже й веде, поет Тичина....

Я почуваю, що червонію, і прошу слова.

— Нащо так авансує мене Ол[ександр] Ст[аніславович], коли я ще нічого не зробив, — це раз, — заявляю я. — А друге: з великою радістю я робитиму все те, що й інші товариші. До мене ж, очевидно, черга ще не дійшла.

Ол[ександр] Ст[аніславович] все-таки остається при своєму: він заявляє, що в нього всі адміністратори будуть щодня зайняті і він не дозволить, щоб Івга Петрівна, наприклад...

— Івго Петрівно, розкажіть товаришам, які ви функції виконували в Києві. Нехай почують.

— Чи не можна далі, ми вже чули! — галасують тенори.

Рішають про акомпаніаторшу. Хтось за артиста Дурдуківського²⁹ порушує питання.

— Прошу, товариство, мого прізвища не відміняти.

Скоріше б кінчати, дихати нічим.

— Ще одну хвилиночку. Чи закупувати хліб для всіх? Так тоді дехто одмовляється брати. Чи нехай кожен собі купує?

Я вже не слухаю, суперечок не помічаю.

О[лександр] Ст[аніславович] стоїть на тій точці, щоб якомога поменше кожен витрачав енергії на добуття хліба. Отже, за комунальне господарство.

Цікаво, що вчора хліб кожному коштував 180 к[арбованців], а сьогодні дешевше; обід учора 400 к[арбованців], а сьогодні — 200. Щоб значить — з Києва рушили!

Розходимось. І раптом гомеричний регіт. Тов[ариш] із подарчої комісії на очах усіх не вдержав каструлю з помями, вона вислизнула з правої рук[и], — і вилив собі на голову з великої каструлі, де варився борщ. Стоїть сміється, а з нього тече. Павло Васильович аж за живіт схопився, панночки, як снопи, хитаються, падають...

— От кати його батька, не везе.

Знову дощик. Гуси полощуться в калюжі коло водопроводу.

— Товаришко Жданова! — гукає підстаростиха.

— Товаришки Жданової нема, вона й на збори не приходила.

Хтось каже: зараз поїдемо. Справді гукає паровоз, і поїзд сіпає з місця.

— Товаришко Жданова!

— Жданова! — гукають панночки. Ол[ександр] Ст[аніславович] подає руку з вагона одній панні, зсаджує її, Павла Васильовича стягує. — Ну що, всі?

— Жданова! — гукають із другого вагона.

Поїзд іде. Ол[ександр] Ст[аніславович] прикладає долоню рупором, кричить з дверей:

— Тов[аришко] Ждано-ва, на Бі-лу Церкву еше-ло-ном!

Поїзд уже ніщо не спинить.

Стріляють не розібрати де: раз, другий, третій.

Неприємно, що Жданова зосталася. Круг стола кричать, руками розмахують. Ол[ександр] Ст[аніславович] якісь посвідчення з тисячними білетами в конверт заліплює і передає Василю Семеновичу. Похмурніли всі. Немов помер хто. Сумно.

Трошки заспокоїлись, тільки Ол[ександр] Ст[аніславович] до дверей на захід сонця став, щось шепоче губами. Чи це мені здалося. Ні, ні, не здалося. Перев'язав нервово краватку і знову щось сам з собою говорить. Може, вираховує що.

— Ну, знаєте... — обурюється один з адміністраторів.

— Це ви про Жданову? — говорю я. — Да, неприємно, що зосталась.

— Що зосталась?! — підскакує той. — Хіба ви нічого не знаєте?

— Ні, нічого.

— Та ось... нехай оця тов[ариш]ка розкаже.

Адміністратор своє слово уступає товаришці, яка з великим захопленням нам розкажує.

Товаришка:

— Романом пахне. Безперечно.

— Та що ви, товаришко?

І товаришка вдруге запевняє:

— Безперечно! Гуляла, гуляла з товаришами більшовиками, тут же й товаришка її. Потім прибіг отой бритий те-
нор, з ножем на них кинувся, а сам товаришку, яка була з
Ждановою, в спину кулаками, в спину!

...Поїзд мчить... Публіка не може заспокоїтись.

— Хоч би ж було замітити, яка та Жданова? — говорить
один з адміністраторів.

— Не знаєте? — Ол[ександр] Ст[аніславович] трошки за-
спокоївся і вже жартує: — Розкажіть йому, Кириле Григорови-
ччу, яка т[оваришка] Жданова з себе.

Кирило Григорович каже, що вона: коли не великолетіє,
то принаймні все-таки лицеприятіє. Але Ол[ександр] Ст[ані-
славович] ізнову щось своє міркує. Кирило Григор[ович] теж
ментально серйозним зробивсь.

Ст[анція] Устинівка. Ол[ександр] Ст[аніславович] зараз же
біжить на станцію дати телефонограму Ждановій.

Станція маленька. Далеко десь будочка бовваніє. В кори-
дорі з акацій повисли пасма диму. Сонце давно вже зайшло,
а захід ще дивиться. Капела вся надворі. Мужчини йдуть за
вагони, а панночки мов знехотя перелазять через низьку дро-
тову загороду і, не озираючись, ідуть в гайок. З гайка всі по-
вертаються веселі. Кирило Григорович жартує:

— Тов[аришу] поете, я хочу конкурувати з вами.

— Ану-ну!

Панночки теж:

— Справді, напишіть, Кириле Григоровичу, що-небудь
віршем.

Кирило Григорович урочисто:

— Дорожня поезія. Вірш вольний. Прошу уваги. (Декла-
мує урочисто):

СТАНЦІЯ УСТИНІВКА

Поїзд спинається на п'ять хвилин.
Сонце зайшло, і всі йдуть дивитись на природу.
Панночки веселі біжать із лісу...
Кармелюк.
Сковорода.³⁰

— Е-е! — заверещали панночки. — Ми так не хочемо.

— А чому неодмінно з лісу? — не розуміє молоденьке со-
прано Маруся (вона ще гімназистка), а потім раптом черво-
ніє й ховається за других. Усі сміються.

— Марусю, не забудьте записати в щоденник!

Гудок. Швидше видираємось по драбинці. Далі мчимося.

— А товаришка Жданова невідомо де, — один з тенорів
каже. — Хоч би там з нею більшовики не зробили чого.

Ол[ександр] Ст[аніславович] каже:

— А ви весь час проти більшовиків? Чого це? Не турбуй-
тесь: все буде гаразд.

Оця ще лампа! Це ж чисте покараніє. Її копірсають булав-
ками, олівцями, а вона все ж, як сліпий, дивиться.

«Як сл[іпий], див[ить]ся», — це ж колись моя так мати го-
ворила.

Кирило Григорович видирається нагору, як він каже, «на
ложе озлобленія». З даху, що над нами, чути іноді крилаті
слова, найбільше лаконічні, односкладові. Продукт гетьман-
ської культури. Якийсь безплатний пасажир ноги звисив з
даху, і вони якраз висять перед вікном Кирила Григоровича.
«О, закрой свої бледнія ноги!» — декламує Кирило Григо-
вич і розстелює собі ковдру. Я зауважую собі: о, значить, Ки-
рило Григорович Брюсова знає. «Ноги! Ноги!» — кри-
чать теж і коло стола. В чім річ? Один у другого підметки
обдивляються й сміються. Панночки позатулювали носи.
«Как в лесу да во лесочку, — хтось ніжно натякає. Настіж
двері.

Поїзд зупиняється. Невже так скоро Біла Церква?

— Василю Семеновичу, голубе мій,— дає розпорядок Ол[ександр] Ст[аніславович],— біжіть на станцію, зараз повинен прийти дачний з Фастова, шукайте Жданову, а ми будемо звідси гукать.

— Жданова! Товаришко Жданова! — гукають з вагона.— Ми тут!

На станції мов обвалилось що. Заскреготіло, впало, а потім крик стоголосий, і все змішалось в кашу.

— Нічого,— каже Ол[ександр] Ст[аніславович],— це дачний з Києва прийшов. Раніш то, бувало, чемно попереджають: поїзд на Київ, перший дзвінок. А тепер вольний переклад з німецького fertig *: ей, ви, свині, сідайте скоріш уже, дзвінка не буде, бо згорів.

— Жданова, Жданова тут!

— Де?

Тихенько влазить у вагон, тихенько видирається на свою полицю й мовчки сідає.

— Так оце Жданова? — чую я коло себе.

— А дайте й мені на неї глянуть,— чути з другого кутка, бо у капелі не всі ще одне одного знають.

Словом, Жданова стала знаменитістю.

— Ні, ви подивіться, який класичний спокій! — стиха обурюється Ол[ександр] Ст[аніславович].— Друга б зараз перепрошувала, а то як ні в чім не бувало. В другому вагоні була, чи що?

Жданова з подругою розмовляє. Вартові з лампою ніяк не наворожать. Товаришка Маруся на столі примостилася, язиком водить по губах, лобика морщить: вона щоденник пише.

17-го, в п'ятницю

...Ясне-ясне небо. І хмар нема, а грім.

— Посуньсь, товаришу.

— А ти хто такой?

— Как хто такой — человек!

— Ну дак іди к чорту, як так.

І знову грім.

Прокидаюсь. Ранок. У вагоні ще сплять.

— Іш, человека захотів,— чується з даху наді мною, ніяк не заспокоїться.

І мені прийшов на пам'ять горьківський Человек. Де саме у нього це сказано? Ну, та це однаково де.

Встаю, виходжу: Ольшаниця.

Моссаковський³¹, у Карапишах дяк, сватав Онисю — щось згадалося з «Старосвітських батюшок». Літом десь тут жив Загул. З голоду втік із Києва...

Ол[ександр] Ст[аніславович], як звичайно, давно вже на станції. Години через дві поїдемо. Але як його їхати? Карапиші спалено цієї ночі, а на слідуєчій станції напад на ешелон був. Миронівка забита ешелонами. Допіру сказали.

...Ну нічого, ми всім проспіваеть, як захочем. Непомітно проходить час за вмиванням, чаюванням. А небо ж, яке небо!.. Майже всі надворі... Ївга Петрівна, любителька чистоти, замітає у вагоні, витрущує. Ол[ександр] Ст[аніславович] гірничо]-пром[исловим] ділом зайнявся й коле дрова. Хоч би вже скоріш почати діло.

...Гудок. Мчимось далі. Хочемо Карапиші не пропустити: як там їх спалено?

— А як же спалено? Спалено, та й кінець,— хтось говорить і приліплює на двері папірець. На папірці намальовано горжетку, а під нею напис: оце горжетка п[анни] Марусі, яку вона згубила вчора, гуляючи з хлопцями. Підходить т[оваришка] Маруся, хоче зірвати: це неправда, це неправда!

— Ну, це вже ми, товаришко, знаємо, де правда. А з ким ви справді гуляли вчора?..

— Карапиші! Карапиші! — кричать з верхньої полиці. Обліплюємо вікна й двері: яке розчарування — нічого цієї ночі не горіло тут. Правда, летять назустріч нам якісь кістяки, що були колись бараками, але це давно горіло.

— А вам треба, щоб зараз тут при вас горіло? Ну й народ — ці кровожадні панночки.

Мчимо далі.

— Оце вже Канівщина, — каже Кирило Григорович. — Отут мій дід попом був.

[Село] Сотники. Село Квітки.

Канівщина нерівна. Могили видно по полю.

Шевченком повна кожна нива. Свідомістю? О ні. Не тільки цим. Пролетаріат український прокинувся на цих нивах. Давно було, давно. А ще давніше Б[огдан] Хмельницький встав за волю.. Пригадалися мені слова одного з сучасних політиків: Хмельницький усіх політиків теперішніх однією долонею накрис. Чи ж так?

Корсунь. Стоятимемо довго. Адміністрація оголошує, що зараз буде співанка. Просять не розходитись... Прекрасне місто Корсунь! Перед нами гора й за нами гора, а між нами рейки, збоку майстерні біжать. По боках поле рівне-рівне. Башта висока на сонці сміється.

— Павле Григоровичу! — говорить Ол[ександр] Ст[аніславович]. — Он, бачите, синіє? Ото як пійти туди верстов так з тридцять, — мос село побачите.

Та його тут хтось сіпнув за рукав. Так я й не взяв: а яке ж саме село його рідне?

41 Починається співанка. В нашій вагоні Кирило Григорович з жіночими голосами, а в тім вагоні товариш Артимович з

мужськими. «Над нами ніч безрадісна...» — чується то з цього вагона, то з другого. Часами скрипка приплакує. «Над нами ніч безрадісна осіння». Як звичайно, в п'єсах Кирила Григоровича — зразу ж драматизм. Хроматизми за хроматизмами *. Якесь цікава жінка, що слухала, одходить од вагона й говорить: «Господи, помилуй» співають». Ми сміємось з артистом, але так і не знаємо, чи це оцінка «чорного народа простого» щодо складної глибокоіндивідуалізованої композиції із закваскою одчаю, чи вона справді почула в цім співі «Господи, помилуй».

«Над нами ніч...», музика К. Стеценка. Мене цікавить: заради чого, власне, — заради якого місця, яке б збуджувало слухача узяв цей твір Кирило Григорович до репертуару свого хору?

На початку твору — тут і безнадійність...

Товариш Марко Терещенко нападає на композиторів українських:

— Ви погляньте, жодного нема, щоб міг би взятись за керування оперою.

Ми з Пав[лом] Васильовичем розходимось із ним і доводимо, що якраз К[ирило] Григор[ович] більше дасть тоді, коли не буде керувати чимсь.

— А врешті, про що казати — ви нам коштів, коштів дайте!

— Та кошти є, тільки треба вміти взяти.

— Благодарю покорно, ми вже всяк брали, дак не береться!

— І нащо Стеценко з Олесем³² зв'язався? — обурюється знов артист.

Вступаємось з Па[влом] В[асильовичем]:

— Зв'язання тут ніякого нема, текст композитор іноді бере випадково. Візьміть «Прометей» на слова Коваленка³³, «Сон»

* Зміна діатонічного ступеню ладу на півтон, а також безпосередня зміна звуку в голосі (зрещтк.).

на слова Грабовського³⁴. Ні Коваленко, ні Грабовський не до-рівнює Стеценкові, а які перлини вийшли [...]

До вагона підходить делегація від залізничників. Прохають проспівати для їх робітників.

На вечір ми залишитись не можемо, а тому половину програми 1-го концерту проспівас капела зараз.

Усі йдемо через колюю в залізничні майстерні. Два паровози мовчки стоять один проти одного.

— Верхарн,— говорю я сам до себе.— Сила, сила яка! А от людина поставила: стій! — і вони стоять. Верхарне,— питаю я,— коли прийшов ти на Україну?

Грянув «Інтернаціонал». Шапки поскидали. Дехто назад [одійшов].

— Стещенко³⁵, Стещенко,— чую, робітники говорять. Другий поправляє:

— Стещенко помер, цей — Стеценко.

— «Бочечка», аранжировка Кошиця³⁶, народна пісня,— виголошує тенор.

Пауза. Робітники підходять.

«Ой бочечка дубовая, медовая».

Повеселішали обличчя.

— От співають, і я понімаю. А то що в нас...

— Да на те вже сказано: любителі-артисти.

— А он дивись, який старий, а співає.

Товариш Васильєв і не знає, що на нього дивляться.

Найбільше подобаються робітникам пісні веселі: «Ой дзвони дзвонять», «За городом качки пливуть»... А взагалі трудно вловити, який слід залишила капела, бо зараз же після «Заповіту» оголошено нам, що поїзд «готов уже» і тільки нас ждуть. Жаль, що ніколи з робітниками побалакати.

Біжимо до вагонів. Це перший, можна сказати, незвичайний випадок, коли не ми ждемо, а нас ждуть. До речі, в Корсуні без жодної «підмазки» обійшлося. Ол[ександр] Ст[аніславович] з великим задоволенням це зазначає.

Їдемо далі. Прощай, Корсуню, може, ще колись побачимось. Назустріч нам якийсь товарний, на вагонах великими літерами: РСФСР.

— Феересéфері поїхали,— жартує хтось. На буферах сидять жінки.— Місце з плацкартою,— не вгаває той самий голос. А мені жалько, що ото люди на буферах по тижнях сидять.

— Інтелігентська розчуленість,— сказав би Марко. Але він дивиться у вікно. Їзві Петрівні каже: — Скоро Городище, де я родився.

— Ви в Городищах родились? — перепитує його Кирило Григорович. — Ну, а я в Квітках — якраз із другого боку. Але спочатку ось дивіться на Завадівку. Хатки розбіглись понад річкою, садками, вербами обвіваються.

— Рось! Рось! — кричать усі, і ми любуємось з вікна на Рось. Левітана³⁷? Ні, мало сюди Левітана. У Левітана все ж таки чеховщини багато, а тут — ясність, сила, краса.

«Село, і серце одпочине,— декламує хтось.— Село на нашій сл[авній] Укр[аїні]. Неначе писанка село.»

Рось, Рось, чудова, прекрасна! Всього-на-всього я тебе три хвилини бачив. А далі могили, могили. То сюди поле спуститься, то туди, а до нас гора присунеться. Могили, могили. І як міг Сениця³⁸ так сумно заспівати: «Було колись на Україні ревіли гармати»?.. «Високі ті могили...» на нього наводять безнадію. Чернігівець — нічого не вдієш. А тут кожна нивка Шевченком повна.[...]

Проїздимо Городище.

— Скільки разів ходив я цим шляхом! — дивиться артист Марко з вікна.

— Знайомих нікого не видно? — питаю я.

— Ні. Дак я ж давно тут не був. Дубровського³⁹ знаєте? —

Городище як Городище, тільки вокзал ні к чому. Обідра-на графаретна будочка, на якій написано: «Для мужчин», а коло нього зараз же базар. Баклажани, пироги.

— Не міг вагон зупинитись десь далі, чи що,— обурюються наші і злазять по пироги.

— Марку, до побачення!

— Нічого подібного,— відповідає Марко,— я далі їду.

Гудок.

— Ну, скажіть на милість божу,— іронізує Олександр Станіславович,— так, немов десь у Німеччині.

Поїзд сіпає й рушає.

— Буквально як у Берліні.

Кирило Григорович крутить цигарку і заводить:

— ...«А отець Макар гряде на кобилі до куми на хрестини оглушительно».

— Оглушительно, оглушительно! — підхоплює жіноцтво й уриває.

Знов якесь село на горбику. Дівчата мапу хочуть побачить.

— Вас[илію] Семеновичу,— підсунув капелюха на потилицю Ол[ександ]р Ст[аніславович],— дайте, будь ласка, оту мапочку в два аршини дівчатам.

Він знову краватку перев'язує, але не так нервово. Підходить і розповідає, скільки за ці дні вийшло в нього «феті-меті»:

— У Києві, на тій проклятушій товарці, тисяч вісім-дев'ять (там у мене записано), у Фастові — тисяч дванадцять, а от уже в Миронівці всього на півтори тисячі зійшлись, в Корсу-ні ж 500 карб[ованців] та кілька контрамарок на наш концерт, незалежно від того, чи ми співатимемо у Смілі, чи в Бобрин-ській.

— Що ж, Олександрє Станіславовичу, слава богу, як так.

— Ні, ви порахуйте, скільки б у нас пішло грошей, коли б я ще й квитки брав.

— Які квитки?

Виходить, що нам тільки вагони безплатно дали, а за місця ми повинні платити. Але Ол[ександр] Ст[аніславович] на це дивиться просто. Якесь «феті-меті» — і нас чіпляють до робочого поїзда, а в робочому не помагається контролерів.

І от ми ідем. Усі ми згоджуємось з Ол[ександром] Ст[аніславовичем], бо ми ж, матері його ковінька, культфронт.

Сонце на вечір позирає: чи зайти, чи ні? На мліні галки крила обкрили.

— То в них мітинг, — жартує хтось.

— Ось бачите, одна запізналась, летить.

«Летить галка через балку», — проноситься в голові.

Цвіткове. І тут не краще. Поїзд стає коло «пужарного обо-за». Хтось зауважує, що тут скрізь так говорять: «пужарний». Ну, врешті, не важливо. Он поїзд стоїть, нам до нього причепитись треба, а то знов загрузнем. Ол[ександр] Ст[аніславович] побіг. Адміністрація тим часом чай гріє. Которий раз сьогодні вже ми чай п'ємо!

У Цвітковому повезло:

— «Чекісти й артисти».

— Що це означає? А це що? — не розуміємо ми.

— Та як же, — Ол[ександр] Ст[аніславович] розповідає, як йому вдалося моментально «ублаготворение сделать». Просити тільки аж два вагони — це значить вваляться до начальника поїзда власники других вагонів... Так, як це в Фастові було. А тут іще чекісти, за ними якийсь чоловігга пристав: ради бога, причепіть, бо худоба вже третій день стоїть, вона ж пропаде. І тому я почав прохати за всі вагони: — Ви розумієте, товаришу, у мене хористи три дні не їли, а в слідуючих вагонах худоба реве, на місці не стоїть, бо вже п'ятий день з місця не рушає. [...]

Підмога невеличка, бо якраз напав на українця. Словом, «чекісти, артисти».

Причепили. Їдемо. Що за краса ця Київщина! Сади, садки, в долині десь село, а потім зразу гора вибігає і на ній вітряк.

Роз'їзд Носачівський. Артист Терещенко знайомить мене з своїм товаришем (в Цвітковому сів). Організатор коммолоді. Чудові речі!

— Товаришу Марку,— каже організатор,— ви даремно надієтесь зустріти в цих селах куркуля. На Україні куркуля нема, а єсть трудящий народ. Тут майже всі селяни самостійники та незалежники.

— Та невже? — дивується Марко.

— Дізнайся про них який-небудь декрет — все рівно як хмарка для Києва: що вона там зробить? Просвіти є. Майже кожне село має свого героя, подібного Гонті чи Залізняка. Оце вчора перекинули тут два вагони й паровоз.

— Та що ти кажеш? — не спускає брів Терещенко.— То як же я пройду додому — у мене ж пальто?

Організатор комм[олоді] заходиться реготом і поправляє окуляри.

— Ти думаєш, вони на таке пальто поласяться? У них у кожного такі свої бекеші, що й пізнати не можна.

Тов[ариш] Марко вогню збавив, до мене:

— Десять літ, десять літ села не бачив!

І сам з себе дивується.

— Товаришу Марку, а хто ж казав вам, що ви не знаєте села?

— Десять літ,— повторює в задумі Марко.

— Музика дуже розповсюджена. Молодь дуже впадає коло струнних інструментів. На роялі теж учаться. В Цвітковому гарний драматичний гурток працює. У селах народжується своя інтелігенція, і це самі селяни роблять: ти вчитель — на тобі землі і працєю. А так, як ви це з города — побув, покрутився,— запевняю вас, ніякої ваги не матимете.

Темніє в вагоні. Світла нема, бо вчора ввесь карасин вогорів. Молодик у вікно зазирає. З верхньої полиці мені видно, як він то забіжить за гору, то вибіжить. Молодий, надовго світлитиме. «Кінець нивоньці, кінець»,— згадалась мені

композиція. В 1916 році її співали в Приходька⁴⁰ у Чернігові. Тоді я в нього помічником диригента був, хоч, власне, не приходилось за нього керувати. Василь Елланський за адміністратора. Як все це змінилось, одійшло...

Далеко зараз Олекса Кіндратович, за кордоном з Кошицем велике діло творять. Тільки, кажуть, їхню капелу політика надвоє розколота: одні стали республіканцями, а другі комуністами. Силует Кирила Григоровича в вікні зажурився.

Ст[анція] Володимирка. Товариш Марко прощається. Івга Петрівна помагає речі виносити. Вже зовсім темно.

Ідемо далі.

— Та ні свічечки, ані півсвічечки,— хтось руками по столу мацає.

— Товаришко Марусю, ви ж без свічок звикли з хлопцями гулять.

— Та що це справді,— обурюється голос Марусі зовсім з іншого кутка.— Хіба це я свічки прошу? От іще нападуться.

— Ах, вибачайте,— хтось пристукує в темноті каблуком.— Я й не знав, що [ви] з Олександром Ромуальдовичем розмовою дуже зайняті.

Олександр Ромуальдович хоче себе реабілітувати, але йому не дає Ол[ександр] Станіславович. Він сьогодні в гуморі. Сів у дверях, спустивши ноги, і сипле, сипле, сипле. Не все мені чути, я тільки ловлю момент, коли панночки раптом сміхом вибухають, а потім стихнуть на хвилинку до нового вибуху. Хтось коло стола про блощиць розказує. Ол[ександр] Ст[аніславович] і скуди слово вкинуть успіває, од якого знову весь вагон сміється.

Якесь село пробігає повз нас. Туди далі од колії на гору смалять свиню. Ох, язичество, язичество, ти навіть християнство під ніжку повалило. «Ой на горі огонь горить, а [в долині димно]».

Силует Кирила Григоровича у вікні розплився — невідомо, чи він і досі про щось думає, чи, може, плаче, чи сміється. Такий він увесь непомітний — тільки очі голубі. Розпливло-

ся вже в вагоні, скоро заллється чорним у підвал. І оці чудотворці — сміхотвори, ця міщанина індивідуальностей, капризів і очей, оця вся купа невиразна може душу збудити, струнами задзвеніти? Благословенний бог, який світ таким створив що можна ще когось будить. Наш бог без сивої бороди, од нього тільки промені, які повелівають без декретів. Без декретів — от в чім вся сила музики. Стеценко схоче — й я заплачу, Стеценко схоче — засміюся. Сміливості, тільки сміливості побільше! Бетховенськими кроками через гори, через ріки! Верніть Дніпро од бандитів в язичество, нове язичество створіть! Бетховен. Коли б у нас хоч одна така фігура! Раз якось він грав при дворі і його вечерять посадили не за столом, а десь на кухні. І він не побоявся зробити з цього скандал. Хто — Бетховен буде вам на ланцюжку ходити? Вибачайте. А ми все бгінці, все бгінці. Товарищу Марку, ви гадаєте, що в вас темперамент є? [...] Т[овариш] Марко вже далеко. Івга Петрівна спатъ моститься.

— Ну, будемо цукор мати, ось уже завод Бобринського.

Видно ліхтарі електричні, чорні виводи в небо показують. А в небі зорі дзвонять. «Ой дзвони дзвонять, хорти вовка гонять по болотах, очеретах, де люди не ходять». Та що це справді — я все піснями мислю! Але ж це завше так буває. Артисти після вистави розмовляють мовою п'єси. А зорі дійсно дзвонять. «Музика зорь». Як-як? Щось знайоме. Ах, так, це в Юхима Михайлова⁴¹ під такою назвою я картину бачив. Чюрлїоніс⁴² — от хто дав би! «Музика зорь, музика зорь...»

...Прибіг під ворота й заіржав. Ах ти ж, коню мій сивий, чого сам прибіг незаплетений? Розчиняє ворота, впускає. І кінь знову ірже і по двору біжить. Я засміявся в темряві. Це ж ми до Бобринської під'їхали. Поїзд перед семафором стояв, коли ж почув ріжок, побіг у двір і став.

49 — Драбинку, драбинку дайте поставить, так не лізьте, а то владете.

— Ну, знаєте, як так швидко про нас буде слава летіть, то ми скоро й світ увесь із'їздимо.

— А що хіба?

Ол[ександр] Ст[аніславович] торжественно розказує, як не вспів він появитись у начальника станції, а вже його питають: це ви з капелою? Чи не могли б ви дати концерт для робітників в агітклубі. Ви, кажете, співанку сьогодні робили, втомилась — нічого, ми вас окремим паровозом одвезем у Смілу.

Я дістаю огарок й передаю до столу. Світять. Олек[сандр] Ст[аніславович] удруге вспів появитись. На цей раз він привів у вагон самого коменданта, і той ласкаво прохає Кирила Григоровича не відмовити заспівати. Діло вирішене. За чверть години ми починаємо. Тільки чай скінчимо. От і цей огарок догоряє.

— Ол[ександре] Ст[аніславовичу], ради бога, карасину попросіть.

— Добре! — коротко одрізав Олександр Станіславович, і ми вже впевнені, що карасин у нас буде. Такий уже наш уповноважений.

Велика зала за пероном. Гірлянди з ялини. Червоні плакати, портрети революціонерів. Великий портрет Шевченка, а над ним угорі Ленін: він схилився в гірлянді й слухає.

— А що тут нам ви заспіваете, га?

Ну, на такій естраді співають неможливо. Капела вже стоїть на місці, але вийшла пауза, поки знімали піаніно додолу. Іду в кінець зали. Перекидаюсь словечком з солдатами — виходить, вони мої земляки, тільки не з одного повіту — кролевчани. Жаліють, що нема Юхименка.

— А хто це такий? — питаю.

— Та це наш товарищ, — от голос так голос! А співають любить.[...]

Нарешті піаніно вниз.

Після попередньої промови Ол[ександра] Ст[аніславовича] акомпаніаторша дає ритуриель до «Ітернаціоналу», і вся зала встає, під козинок тримає. Солдати, солдати, робітники, жінки інтелігентні. Повно служажих тут. Оплески.

Знову — «Бочечка». Дивлюсь на земляків. Вони злізли на ослона й усміхаються. Ну, та як же не всміхатись: «як приїхав миленький, я й не чула, а як взяв за ручечку — я й почувала». Прекрасно!

«А вже весна, а вже красна». Що за ритм, що за сила! Я хотів би під ці згуки на залізному коні вертатись з перемоги. Кругом дівчата, жіноцтво, парубки вітають — а я б шапкою так, злегенька, і тільки кінь такти одбивав би: «Все перед тобою, все перед тобою, все перед тобою». Остання каденція, третє сі в сопрано: осанна! осанна! — і раптом спускає.

Оплески. Земляки не можуть заспокоїтись: от ловко, ну й ловко. Що саме ловко — ніколи говорити, бо зараз другої почнуть. Кирилові Григоровичеві передають через голови записку, він її читає, показує головою акомпаніаторші і хор журиться Лисенковим: «Ой гай, мати, гай зелений...»

У дверях шум.

— Ради бога, стійте вже на місці.

— Ну што там? — з презирством кидає якийсь і рипить чобітьми до груби. До земляків третій пристав, чи не ото й єсть той самий Юхименко?

Ще одну пісню співає капела й закінчує «Заповітом». Всі встають...

— Тут нас прохають заспівати після «Заповіту», — показує записку Кирило Гр[игорович]. — «Ой гиля» і «Ой у полі озерце». Ми дуже втомились, а тому ці пісні ми можем проспівати коло вагонів, а зараз дозвольтє попрощатись.

Від імені робітників висловлюють подяку капелі. Щось іще говорять, але мені не чути. Тільки Ленін схилився й слухає. Почалась промова якогось політробітника про те, як рівно три роки тому й т. д.

Ми йдемо до вагонів.

Зорі, зорі...

Ол[ександр] Ст[аніславович] цілу пляшку боржомну карасину приніс, про успіх розповідає. А дійсно, успіх починається. Коли вже в Корсуні Ол[ександра] Станіславовича питали, коли даватимуть другий і третій дзвінки, то, очевидно, наш курс високо піднявся.

Ол[ександр] Ст[аніславович] веселий, розказує про чудо з трьома подорожніми під дубом мамврійським. Шинкар набивав собі гільзи після обіду. Душно. Коли гульк — іде три подорожні: блондин, брюнет і шатен. — Вам чого нужно? — Да, знаєте, душно, як би самоварчик. — А, сію минуточку, — Поставив шинкар самоварчик, а сам побіг похвалитись, яких гостей бог послав. Вертається — аж ні гостей, ні самоварчика.

Знову вагон повен сміху. Лампочка горить. Зорі в вікно світять.

Кирило Григорович втомився, спить.

Субота, ранок, 18-го

Півні співають. Повітря чисте, свіже, осіннє. Але сонце, по всьому видно, пектиме незгірш учорашнього. На базар розбрєдаємось. Містечко починається зараз же за станцією.

Церква, костьол і ще щось глупо-синодальне — недобудована церква з розухабними банями, мов груди п'яна торговка в небо виставила, — а між цими всіма церквами базар.

Це Сміла.

Євреї походжають, заклавши руки за спину, і на базарі майже нічого нема. Павлу Васильовичу сала треба. М'ясник одрізує тоненьку, як папір, смужку сала, з якої, здається, цигарку скрутить можна, і дає з ножа Павлу Васильовичу. Той пробує й кривиться.

— Дядю, беріть у нас, ось дивіться, що за сало!

Нагружаємось молоком і салом. Зустрічаємо панночок на базарі.

— Добридень! І ви вже тут? — жмуриться Парася проти сонця. Вона в господарчій комісії, закуповує на обід продукти.

Сьогодні день не подібний до інших. У вагоні майже нікого. Тільки Ол[ександр] Ромуальдович баланси зводить та Ївга Петрівна квитки нумерус. Сьогодні даємо концерт у Бобринській. Туди командировано т[овариша] Метелицького, і він майже кожної півгодини викликає до телефону Ол[ександра] Ст[аніславовича]: — Як бути з контрамарками? Чи можна дати підмазку такому-то й т. п.?

Ол[ександр] Ст[аніславович] радий, що Метелицький метушиться: нехай, це йому буде іспит на адміністратора. Олександра Станіславовича знову кличуть: телеграма з Черкасах. Це Василь Семенович повідомляє: все готово до концерту у вівторок. Ну, значить, добре, післязавтрього будемо в Черкасах. Особливо з цього радіє Ївга Петрівна, бо там її знайомих багато. Якраз там і трупа Юри⁴³ грас. Взагалі, Черкаси не Сміла. Один Дніпро візьміть.

— Хіба Черкаси на Дніпрі?

— А ви, панночко, географії не вчили. Город славиться торгівлею хлебом, скотом і т. д.

— Так, так,— зауважує й Кирило Григорович,— це й а колись в географії Іловайського вчив.

— Іловайського? Хіба ж Іловайський складав географії? Кирило Григорович радий, що оскандалився.

— А чим погано тут? — хтось вступається за Смілу.

— Сміла? — перепитує Ол[ександр] Ст[аніславович], і раптом йому очі сміються. (Сам Ол[ександр] Ст[аніславович] дуже рідко сміється, хоч усіх смішить): — Сміла? Ето ж я вам скажу — ідилія, не містечко. В кабінеті нач[альника] станції: — А ви не боїтесь, як, бува, Голий пустить вас під откос? — Хм,— кажу я,— приємного дуже мало, але попереду, товаришу, прийдіть і подивіться на нашу капелу: ми боягузів не брали. Під откос так під откос — і там співають будем.— Сміються. Один низив голос: дак що, якби до них поїхали — були б напиті й наїдені.— Ще ближче присунувся: — А хочете — то можна по телефону сказати, у нас із [ними] телефонна зв'язь єсть,— сміється.— У вас телефонний

зв'язок єсть? — перепитує Ол[ександр] Станіславович. — Да, єсть телефонна зв'язь, — малоросєїть він так само. — І всі в кабінєті усміхаються*.

— Да, Сміла... Я вам скажу — ідилійка.

Ол[ександр] Ст[аніславович] надягає сорочку захисного кольору, в рукава вліз.

Жінка читає афішу, [потім підходить до другої на пероні й каже]: — Завтра буде польна сенсація: капєла прїєхала.

Усі сміються. Ол[ександр] Ст[аніславович] поринає в сорочку й виринає з коміра серйозний-пресерйозний.

— А це як вам подобається? Завідуючий наросвітою сказав, що о другій годині він неодмінно буде на посаді. Приходжу. Ніякого завідуючого нема. Що таке? Та ми, кажуть, по сонцю живемо. От коміки, радянські служащі називаються...

О 12-й годині співанка в гімназії. Шукаємо. Сріблянська вулиця. Мужська й жіноча гімназії поруч. Прекрасні будинки, коло кожного сад. Навпроти театру Кучеренка. Якого Кучеренка? Щось знайоме прїзвище. А потім згадує: це ж я ще вранці афішу бачив «Кучеренко... Вій... Нещасне кохання». Дійсно — ідилія.

Співанка почалася. Ми з Павлом Васильовичем сидимо на лавочці перед гімназією.

— От матері його ковїнька, — каже Павло Васильович. — Отут би добре десь на зиму зостатись.

— Учителем співу, чи що?

— Ні, я волів би краще десь при Спілці, яко організатор.

Я мовчу. Мене дратує те, що Павло Васильович все робить повагом. Тут творить треба, думать ніколи, а він думає. Раптом я ловлю себе на цій думці, і мені стає жалко Павла Васильовича.

— Павле Васильовичу, ви ще що-небудь написали, крім «Ой у полі жито»?

Павло Васильович тушить цигарку об лавочку, мов свічку ставить, щось починає од Адама: про згадану пісню, про варіанти. Мені знову важко слухать. Я про своє думаю. А попередня роздратованість з жалем миряться, і врешті я в своїй душі чую погоджуючий висновок: все буде.

— Та ви коротенько,— хочеться мені йому сказати, але я заспокоюю себе: це нерви, нерви— і починаю про своє думати, а потім якось разом згадую, що нам треба листи занести в Райсоюз та по приватних адресах.

По Смілі плутаємо. Бо Спілку с'як-так знайшли, дак Нетьжинську вулицю ніхто з самих смілчан навіть не чув. От іще, прости господи, провінція.

— А все-таки я, видно, зостанусь як не тут, то в Лубнах,— каже Павло Васильович.

...Їдемо на концерт у Бобринську. Сонце заходить, і на полі повно золотої мли. А там, де од дерева тінь падає, мла стає сіро-зеленою...

Обапіл колії став, швидше — озеро. Легким туманом вода піаніссімо піанить. Рибалка в душоубці на увесь зріст став, нікуди не пливе, руками ятері підняв, мов фермату над собою поставив. Сонце от-от замовкне, як ті тополі, що на сході з другого боку колії димінуендо стали. Зелена, синя, сіра, невиразна, а там — зовсім їх нема... Отут недалечко Мотронівка. Монастир Мотронівський. Як це в Шевченка?

...Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси...

Дівчата годі з вікна дивитись, прибираються до концерту.

— Не хочу, люде будуть думать, що в мене тиф був.— А, це Парася. Їй стьожкою голову пов'язують, а вона в дзеркало дивиться — і все своєї: не хочу та й не хочу...

Приїхали. Театр у садку. Публіки нема ще. Тутешні люди звикли, щоб у театрі починали не раніш 11-ї по-старому.

Ходимо по садку. Електричні ліхтарі в зеленім рясті, а за ними синє-синє небо. Про українську оперу розмовляю з капелянтом. Капелянт (бас) — цілком інтелігентна людина, але нового нічого не говорить.

Все це набридло.

З охотою приєднуюсь до чорнявої Галі, і йдемо в поле. Молодик світить.

Поле, а там хатки.

— Молока хочете? — І ми йдемо до хати.

Баба каже, що молока ще нема. Пізніше буде. Чусмо від баби, що її син на корнет[і]... грає. Хлопчик схоплюється з призьби, біжить у хату і зараз же демонструє нам щось вроді «яблучка».

Уже 9-та, а квитків небагато взяли. Концерт же о 9-й годині 30 хвилин. Потроху підходить публіка. Стаю коло робітників, які по афіші пальцем водять.

— Тут чорт його зна як написано.

— А ти між ворон попався — так і крякай, — каже другий.

Ага, це покалічений демос, думаю Другий стирає палець свого товариша й сам починає водить, доходить до нижнього краю й обурюється:

— Тут якась мова обкарначена... Усе по-українському, а тут: «Шестая (хоч на афіші стоїть цифра 9, а не 6)... шестая советская типография».

— А, брат, верно, — зауважує перший, по-українському «типография» — друкарня.

— Радянська, — додає другий.

— От тобі й несвідомі, — думаю я.

А із залу лунає «...» Капелянти з саду біжать, думають, що почалося, аж то так. Народ у залі сидить, насіння лузькає, рогоче.

По молоко вже нерано йти, і ми з Галею та ще якоюсь маленькою панною ходимо по саду. Галя згадує концерт Яворського в Києві. Я не можу собі простити, що не пішов тоді на

його романси. Хоч я до романсів і одворотність почуваю, але мені цікава особа самого Болеслава Леопольдовича. Болеславе Леопольдовичу, я вам колись про це розкажу.

Ївга Петрівна — мучениця. Її поставили квитки одбирати. Дзвінки. Сідаю в публіці. Знайомлюсь з якимсь залізничником. Він із слободи Покровської за Саратовом⁴⁴. В Саратові я був, а в самій слободі ні.

— Ну, у вас настрої не такий.

— Чого?

— Та там уже покорились.

Не хочеться голосно говорити на цю тему, щоб заперечити, а тихо нічого не чути. Ззаду розсілись червоноармійці, ноги поставили на ослони, сміються й під час співів.

Як кінчається перший відділ і електрика освічує залу, я строго дивлюсь на них, навіть проводжаю їх у коридор, як вони виходять покурить. Даремно, наївний поете, це ж місцеві хлопці. Нічого вони не бояться. Хіба ще експеримент зробить. Шукаю їх на другім відділі — нема.

Забуваю. Поринаю.

Отак сюди одним пензлем, мов по дівочих бровах, і сюди другим. І весь малюнок. Японське мистецтво. «На городі маки» співають. Баси пензлем іноді проводять. Публіка плеще, але, видно, нічого не зрозуміла.

Акварелі й революція.

Хіба ж їх можна поєднати? Тут бий і бий!

Та годі хорохоритись, товаришу, — в думці сам до себе кажу, — чи це ж так?

Співають «Попід гаєм стежечка» — і вся зала в усміх розпилася. Нічого ж нема! буквально! Дівчина наївно хвалиться чимсь, розказує, а хлопці пірморгують, то схоплять, понесуть, то знов поставлять. Очевидячки, наївність хоч [крізь] яке грубе серце проходить. Чи не цим же брав Шевченко? Якийсь молодий критик про укр[аїнську] поезію молоду писав, що тепер пішла лірика жіночої душі. Леонтовичу я руку подаю*.

До речі, про гімни. Якраз скінчили «Заповіт», і вся зала слухає «Інтернаціонал»*.

... а без бронзи гімн не гімн.

... Майже у всіх капелянтів настрою нема. Говорить ніхто не хоче спокійно. Нерви чи щось інше? Коли довго живуть люди вкупі, вони починають один другого ненавидіти. Хто ж цього не знає? Але ми не так уже довго й живемо, щоб один другому набриднути. Принаймні в нашім вагоні не завжди почувеш сім'ю. Товаришка Жданова, наприклад, зовсім якось окремо. У товар[ишки] Полі хліба нема.

Вранці нас у Смілу одвезуть.

Неділя, 19 вересня

Ну хто ж може висидіти в вагоні, коли там базар такий, що аж Сміла двигтить! Штовхаємось, переступаєм через оглоблі, прицінюємось. Кирило Григ[орович], П[авло] Вас[ильович] і я. Тріо. Часом зустрічаємо кого-небудь з своїх, довго ходимо вмісті, а потім знов розгублюємось.

Молочний ряд. От чого нам треба — ряжанки. Павло Вас[ильович] вибирає гладишку за триста карбованців і позирає на нас. Що він — сміється, чи що? Більший берім.

— Ну, як більший, так і більший, матері його ковінька — де наша не пропадала! — розходитья Павло Васильович.

Купуєм цілу хлібину білу і вибираємо, де б його сісти. Коло цвинтаря? Павлу Васильовичу там не подобається, але на нас із Кирилом Григоровичем нападає ярмаркова лінь, і ми далі йти не хочем.

— Дак отут у куряві? — кривиться Павло Васильович.

— Оце ж самий смак у куряві, та її не так уже й багато.

Проїздить хтось возом, і ми в хмарах.

— Матері його чорт! — проявляє свій темперамент Павло Васильович. — Я тут не буду їсти.

* Подальший текст витертий гумкою.

— Ану ж побачимо.

Кирило Григорович робить із скоринки ложку не ложку, човника не човника, те ж саме й Павло Васильович. У мене чашка. Що може буди краще!

— Правдиво сказав філософ, що «питаніє імеєт»...

— «...громаднейшеє значеніє»,— раптом розвеселяється Павло Васильович і вмочає хліб у рязанку.

Коло нас віз стоїть, дід з Костянтинівки (ми вже з ним розбалакались) підкидає сіна конячці, а потім знову вертається до нас.

— Ну як же там у вас, у селі?

Дід мовчить, соломинку в руках крутить.

— Та як: ото зовсім сопляк, а вже до старого: товариш. Який я йому товариш? Оп'ять же таки і до попа так само. Підходить баба: одне слово, нас так зобиджають, так зобиджають! А все через те, що земля багата.

— Чекайте, діду, а чим же вам не подобаються порядки?

Дід тільки рукою махає. [...] Хто він, цей дід: самостійник, незалежник? чи просто куркуль?

Баба про щось прийшла з ним порадитись. Гомін стоїть над Смілою. Сонце у куряві, десь дзвони невидимі дзвонять, мов музика за матовим шклом. Старці співають не розібрати що, тільки щоразу повторюють коліно, яке нагадує місце «а кругом січі яри та лимани». Чи не тут Сениця схопив: «Дайте сліпим, дайте незрячим»? Особливо місце «Іржуть коні, шумлять люде, як ті ріки».

Ну, Кирило Григорович уже не хоче, не хочу й я. Здаємо на Павла В[асильовича]. Отак уже наїлись, тільки пить хочеться. А чи не купить нам кавуна? Павло Васильович од сміху рукою вже і в глечик не потрапить. От коміки — кавуни після рязанки. Що ж тут дивного? От саме ж і після рязанки.

З Кирилом Григоровичем вибираємо за півтисячі доброго кавуна й розрізаємо. Білий, сахарний. Павло Васильович на нас за рязанку помстився: багато кавуна не може з'їсти.

У цвинтарі сутінь, передзвонили і ще раз дзвонять. Ідуть з сторожки з нотами. Півча. Кирило Григорович охотиться піти послухати до церкви, а Павлу Васильовичу ще треба дещо купити для Ївги Петрівни. Зараз же розгублюємось. Зустрічаю Парасю, йдемо шукать старців. Старці снідають. Жаль, а я хотів записати мотив, що нагадує «А кругом...».

Прицінюємось до лубочних картин (найбільше духовні). Звертаю увагу на Ісуса, облямованого виноградними гронами. З барокко і в лубок, як то кажуть, капнуло. Парася на другім боці картини щось знайшла, мені показує. «Патріотическое общество г. Смелы Двуглавый Орель». І таке було в Смілі? Чудово! Чим же Сміла від Києва гірша? Ні, он туди ходім. Зовсім не треба нам риби — купуємо і йдемо в костьол.

[Зайшов я у костьол. До цього я був у костьолі тільки у Чернігові. Та й то тільки на один момент, одним оком глянув. Було це вдень. Десь я зустрівся з Аркадієм Казкою. Аркадій до своєї старшої сестри йшов. Розмовляючи машинально, йшли кудись. І раптом він спинився на одній з далеких від центру вулиць (назву її я вже не пам'ятаю), де стояв костьол. На тротуарі стоїмо, розмовляємо, аж тут — випадково — виходить із костьола і ксьондз, ксьондз запрошує Аркадія виступити в костьолі на їхній відправі з двома артистами, щоб тріо проспівати «Разбойника благоразумного». У них же, у католиків, пасха була раніш од православної.

Я прощаюсь, щоб іти в семінарію, а Аркадій і мене з ксьондзом познайомив. А я почуваю себе ніяково. Аякже! Хтось із гімназисток зайдуть на той вечір у костьол і будуть його слухать (одна гімназистка — це знайома Аркадія). А католики на все йшли, аби залучити до себе інтелігенцію]*.

Рококо смілянське. А проте непогано. Відправи ще нема (ксьондз сповідає). І ми розглядаємо стінопис. До нас підхо-

* [] Цей текст зберігається в архіві П. Г. Тичини серед щоденникових записів.

дить полячка — не полячка, якась проскурниця й українською мовою поясняє нам:

— Ото багатий да захотів царства божого, а в царство боже увійде тільки той, хто із заступом... ну, значить, хто роботящий.

Парася боїться на мене глянуть, щоб не пирснути сміхом. Бо ми ж ясно бачимо під малюнком напис: «Noi me tangege»*. Магдалина на колінах, руки простягла, благає, а садовник (чи, мо', й Ісус?) із заступом стоїть.

— А он то,— показує далі проскурниця,— Антоній такий уже усердний до молитв був, і ото йому привиділось, що мати божа младенця подає, даже ошущеніє на руках почувував — дак його до святих записали.

До речі, вона показує нам явлену чудотворну ікону «Смілянська божа мати».

— Даже міщани смілянські уверували. Йй-богу. На молебні записували.

— Ну, а що ж,— говорить друга жінка,— для божої матері однаково, хто її просить[...].

Заграв орган. Додому пора. Мікельанджелівський «Мойсей» у дверях.

Сьогодні знову співанка в гімназії. Звідти йдемо обідати у радянську їдальню, навпроти якої висить вивіска: «Чай усяких закусок и ночлег». По дорозі заходимо в театр. Душ 600 уміститься. Акустика добра. По боках сцени плакати з Шевченка.

До речі: завідуючий наросвітою, по всіх даних, в одній компанії з тутешніми «малоросами». Бачте, Кучеренко не може на один вечір нам театром поступитись, а у ротонді, каже, раджу вам концерт дати. Ол[ександр] Ст[аніславович] про ротонду й згадувать не може без обурення. Плюнув у самий партер, та й сказав: якщо так, то ми у вас зовсім

концерту не дамо. Ви думаєте, що капелі Дніпросоюзу велика честь у Смілі співать? Завідуючий наросвітою замазувать почав, бо почув, що «виговором» із Києва пахне.

— Чому, товаришу, ми дуже, дуже просимо.

Ол[ександр] Ст[аніславович] немов між іншим підсунув йому афішу: підпишіть. А потім тут же передав її «до виконання» в портфель Василя Семеновича. От як марку ДС підняли. Очевидно, у вікторок співатимем.

По обіді звертаємо увагу на вивіску «Чай усяких закусок і ночлег». Ну чого ж, ясно й зрозуміло.

Ідемо не містечком, а по колії...

Дома тільки Олександр Ромуальдович з рахівницею та Шарик — вивернувся в холодочку.

— Еге, Шаріку, сьогодні ми самі не дома обідали.

А він таки справді приписався до нашої комуни. Навіть у Бобринську за нами вчора бігав. Підстаростиха 7 маток з айру нам сторгувала. Тепло.

— Ну, товариші, рішайте: чи підем пішки [в] Балаклею, чи на відкритті клубу коммолоді співатимемо?

Кирило Григорович чогось не в настрої.

Більшістю покляли zostатись і виступити в клубі. Пісень п'ять, не більше.

Кирилові Григоровичу, положим, зовсім не подобається щодня якісь уривки концерту демонструвати. Але він мовчить. Цього він не скаже, але це тільки прочитать по ньому можна. Так, я не помилився, Кирило Григорович сьогоднішній виступ передав т. Артимовичу.

Зараз вареники будуть. Прийшов голова Смілянської [кооперативної] спілки Плохута. 50 пляшок пива принесли. На колодах проти вагонів, де завжди щось записує в свою книжку Павло Васильович, виголошуємо славу й капелі, й Дніпросоюзу, й диригенту, й товаришеві Плохуті... Словом: «Нехай живе!», «Слава!» — кричимо на різні голоси. Пиво добре. Сонце зайшло.

Ми в передпокої. Зала гірляндами прикрашена, портретами. Оті тільки написи на стінах синагогу мені чогось нагадують. Кучерява сврейка оголосила з естради, що Смілі випало щастя, що клуб коммолоді відкрис «капела Днепросоюза».

— Капела! — сміються наші в передпокої.

Не могу описати, що зробилось з обличчями, очима, з самою молоддю, коли капела заспівала. Ота русява не знає, чи їй слухать, чи на капелянтів дивитись. Октави й піано зовсім зачарували.

Ах, мила русявочко (очі голубі, аж сиві), хто ти є, як приїду до Києва, неодмінно в Дніпросоюзі розкажу про тебе.

Коли вертали додому, мені сказали дівчата:

— Вам приходитьсь щодня те ж саме чути — от бідний мученик.

Коли б вони очі у русявки побачили — такого б не казали.

20 вересня, понеділок

Ол[ександр] Ром[уальдович] розбив мисочку. За ним хтось на голову сторчаком з вагона. А все з тих проклятих яєць «почалося»: т[оваришка] Федорова поковзнула на драбинці, і вся півдюжина опинилась під вагоном. Спідницю надвоє рознизала.

— Шарику, щоб ти здох, чого ти під ногами крутишся!

Що вже сказано: понеділок — день важкий.

— Так, так, нам сьогодні починає не везти, — немов до себе зауважує Ол[ександр] Ромуальдович і щось відкладає на рахівниці. Збивається і починає знову.

Наше тріо, як звичайно, на колодках. Тут свіжіше. Вагон якось душить. Той вічний шум, гамір. Хочеться зміни, спокою.

Ластівки посідали на телеграфних дротах, білими грудками до сонця світять. Це й вони скоро полетять. А коли ж ми за ними, далеко-далеко, до моря?

— Товариші! — гукає староста. — До вагонів, зараз їдем на Черкаси.

Стягуємо за собою драбинки, поїзд сіпає, і раптом під вікнами крик: ой-ой-ой! Бас, з яким я розмовляв про українську оперу, попав між вагони. Зупинити поїзд, зостановити! Але поїзд і сам стає, бо це тільки маневри були. виявляється — ноги товариш пом'яв.

— А нехай не лазить де не слід!

Здивовано панночки переглядаються, що сталось з Кирилом Григоровичем, що він сьогодні так говорить.

— Раз сказано — значить, треба бути на місці, — не може заспокоїтись диригент.

Дівчата мовчать, чай допивають. Вони сидять якось оригінально: парами. І кожна пара до другої або ж спиною, або ж боком.

— Первісна стадія, — пробігає у мене в голові, — кожен тримається тільки свого. Куди ще ж нам творити колективом, нам — найманій капелі?

Якось раніш не помічав того, що кожен капелянт — окреме хутірське хазяйство. От я собі булку куплю, чашку мою прошу не брати, а сьогодні вартувать не можу, бо... ну, словом, я завтра буду. Дехто ніби незадоволений, солісти ремствують одверто. Але хто, хто тут причиною: диригент, уповноважений? Невідомо.

— У нас у Першій капелі не так було.

Це весь час говорять ті, що після ліквідації згаданої капели вступили до Другої. Але як саме було в Першій капелі — так ніхто і не говорить. Агітація, чи що? Дисципліни нема — так чому ж ви самі її не створите? Кирило Григорович останній час особливо з капелянтів незадоволений. Це я по ньому помічаю, а також з тих уривків увечері, які я чую з розмови його з Ол[ександром] Станіславовичем.

Заозер'я. Ще довго стоятимем? Як би води набрать на станції? Ніхто не відповідає, поїзд рушає далі, на Черкаси. Василь Семенович таврує квитки, йому Маруся помагає. І кож-

ного разу, як печатка попаде замість квитка на палець Марусі, вона кричить на весь вагон: мама!

Нижня полиця зовсім іншим життям живе. Пані, імені якої я ще й досі не знаю і в якій весь час вука закладені ватою, латає черевика. Вона так обережно відкушує нитку і з такою любов'ю оглядає залатане місце, що мені її жалко стає. Певно, вчителювала десь. Як далі буде жити? Товариш[ка] Федорова лікоть йодом маже. Ївга Петрівна невесела сидить, обнявши коліна, вона вже й Черкасам не рада: сукню пропала. Ну й понеділок!

Я сміюсь з цих забобонів про понеділок, але помічаю, що всі сьогодні понеділком пахнуть. Важкі. Кирило Григорович ніяк не може лоба розгладить — все якісь там думи, і ніяк їх не виженеш.

Ол[ександр] Ст[аніславович] розміркував, що на нашу полицю можна перевести одну з сопран, а то їм дуже тісно там. Любов Олександрівна мою сусідкою буде. Радіти з цього чи ні — я й сам не знаю. Річ в тім, що я вже шостий день сплю не роздягаючись, а тут ще сусідку бог дав. (Ну як...)*

Що це таке справді! Щось мене питає Ол[ександр] Ст[аніславович]. І я відповідаю невпопад. Сміються. Спати хочеться, й цілу ніч не спав, не хотів будити товаришів і сам вартував аж три зміни.

Отак схилиться б і заснуть.

Шум, шум, шум — і стихне.

Хтось до мене говорить, умовляє — і знову як зацімліло.

Прокидаюсь. Ми вже в Черкасах. Я спав, на стіл схилившись. Всі наші пішли на співанку в театр, а у вагоні тільки Ївга Петрівна з афішами возиться.

Ходімо й ми. Смілянська вулиця, кладовище. Ось і театр. Навіть чую, що наші співають. Ївга Петрівна довідується адресу артиста Семдора⁴⁵, і ми йдемо до нього на квартиру. Він дуже радий нас бачити.

Сідаю і вже не рухаюсь зовсім. О боже мій, як же я раніш цього не помічав? Та від мене, як од лисиці в зоологічному, пахне. Неодмінно переодягнутись сьогодні треба.

— Дуже, дуже радий вас бачити,— трясє мені руку Семдор,— не сподівався, товаришу, зустрітися в Черкасах, дуже радий.

Він тисне руку, а я скоріш хочу сісти, закам'яніти.

— Де Савченко ⁴⁶? — Семдор питає, а я непомітно носом підводжу. Так, безнадійно я рішаю, таки не помилився, справді чути.

— Товаришу Семдоре, те, що ви розповіли, дуже сумне, але малороси — скрізь малороси. І ми не меншу боротьбу ведем із ними.

— Але ж прошу вас, у нас у Черкасах яблуками в артистів під час дії кидають. «За волю і правду» Колесниченка ⁴⁷ вважають за пролетарську п'єсу. Що ж це, прошу я вас?

Бачу, як болить йому, молодому артистові.

— Чекайте, вони ще й вам уставлять палку з вашим концертом,— каже він.

Ївга Петрівна цікавиться, де Юра-Юрський ⁴⁸. А я встаю, спішу додому.

— Додому? — дивується Ївга Петрівна.

— Себто в театр,— кажу я. Тисну руки й уношу з собою, немов комета, атмосферу. От скандал.

— Ну, обіду в радянській їдальні нам не наготували. В понеділок нам не везе,— каже О[лександр] Ст[аніславович]. Ол[ександр] Ст[аніславович] просить зараз швиденько йти додому всіх капелянтів, щось наготувать на обід собі, а ввечері концерт.

Наварили в вагоні. Дівчата прибираються. Кирило Григорович сюрдук надів.

Аж раптом — к чорту все.

— Концерту не буде!

— Як?

— Що?

Вас[иль] Семенович розповідає про Сорабіс⁴⁹, як він категорично наполіг, щоб у понеділок (чи не проклятий день!), нікого з членів Сорабісу не примушували працювати.

Вечоріє. Коло наших вагонів цілий мітинг. Який Сорабіс? звідки він взявся? А Вас[иль] Семенов[ич] знову побіг. Кирило Григорович переодягнувся. Далеко-далеко на путь пішов, журиться. Місяць сходить. А чи не зробить нам співанку? Якраз наші вагони стоять коло залізничного театру, ми й не знали, хоч би тут були дали концерт! Про це й залізничники говорять, жалкують.

Зостаємося самі з Пав[лом] Вас[ильовичем] коло вагонів, поставили табуретку, електричний ліхтар світить, чай п'ємо.

А з залізничного театру долітає «Спи, дитя моє малее». І знову згадую Чернігів, Олексу Кіндратовича.

А уповноваженого й досі нема. Хоч би його ще не заарештували: всі ж ми знаємо, який гарячий він.

Ол[ександр] Ст[аніславович] прийшов. Як звичайно, гідності Дніпросоюзу він не хоче принижувати. Отже, Сорабіс забороняє? Добре, зараз же вивісили об'яву: з огляду на те, що Сорабіс і т. д., й т. д. Тепер там коло театру цілий мітинг. Сорабіс лають.

Їдемо назад у Смілу. Вітер вривається у двері, тушить каганець. Світимо. Сидимо за столом: Кирило Гр[игорович], Ол[ександр] Ст[аніславович], Пав[ло] Вас[ильович], останні по кутках журяться — тільки підстаростиха співає. З її голосу я чую: невесело їй — чоловіка розстріляли.

У нас гість: Іван Кияниця, секретар виконкому.

— Так як ви, товаришу, говорите? — перепитує хтось. Каганець знову гасне. Прокляті сірники — це вони винні...

— Я кажу, що в Черкасах можна було б... — перекикує поїзд той.

— А-а, ну, так.

Ніколи ще так не спав я, як сьогодні. А все того, що не роздягався. От тільки штука — як його вдягнутись. В Людм[или] Ол[ександрівни] очі розплющені, хоч вона і не встає. Е, та чорт його бери! Беру з-під голови штани і одягаюсь під ковдрою. Ну, черевики можна й так.

Прибіг староста з того вагона: товариші хочуть кудись у село, в Балаклєї дати концерт, чи що.

Ол[ександр] Ст[аніславович] свою точку викладає (він не проти принципово) і говорить, що остаточно треба запитати Кирила Григоровича.

Ол[ександр] Ст[аніславович] і старости мовчки задирають голови до Кир[ила] Григор[овича]. Кир[ило] Григор[ович] проти того, щоб це робити «хапком-лапком». Словом, краще zostатись тут і співанку зробити. Ну, як так, то й так.

Умиваються. Ідуть на базар. Наше тріо — теж, ряжанку йдемо їсти. Тепер уже з собою свій хліб беремо, бо багато сухого залишається, нікуди дівать.

Ряжанка сьогодні дорога, бо базар невеликий. Сідаємо на тім самім місці, під оградю «прийняти пищу во благовременій». Як каже Кир[ило] Григор[ович], сьогодні друга пречиста. Дзвонять за недобудованою церквою.

К[ирило] Гр[игорович] веде нас до церкви, до о[тця] Якова Вотвиновського. Виявляється, що за тією бандурою маленька церковця віку доживає. Український стиль. Трибанна церква. Хрестидрево процвітає. Всередині сіро-голубою фарбою пофарбовано — немов підкладка підрясника. Панікадило на сволоку висить. Червоні, зелені свічки на ньому. Старий іконостас, царські врата квітками прикрашені, маленькі, низенькі, і коли священик каже: «Благословен входящий в онъ», — і йде, то наче десь ховається в якийсь інший світ. Під іконами написано білим по синьому: «С нами б[ог] р[азумейте] я[зыци] и покор[яйтеся] яко с нами б[ог]

и его пречист[ая] матерь». Зверху хрест білий. «Царице небесна, всіх скорбящих радосте, спаси землю русскую і всі люди істинно почитаючіє тебе». І знову зверху білий хрест. А збоку розп'яття, прикрашене вишитим рушником. І на ньому вишито: «Векла Іосифовна», причому чомусь «Іосифовна» теж написано через в.

Сам от[ець] Яків — низенький, старий, як та церковця. Колись Лисенко з хором заїздив у Смілу, гостював у отця Якова.

На криласі диякон пальцем править співаками. Якийсь рудий бакалійник за тенора, та залізничник баском підспівує. Спів самого диякона ввесь у мелізмах, прикрашеннях.

— Ах, як прекрасно! Ну як же хóроше! — не може налюбуватись дияконом Кирил[о] Григор[ович].

Диякон іде у вітвар, а за нього залізничник невпопад рукою махає.

— Тебе, господі, го-спо-ді! Амінь.

Євангеліє от[ець] Яків прочитав, як ніколи ще я не чув. Розказав. Євангеліє від Луки про Марту й Марію.

Кирилові Григоровичу треба поспішати на співанку. Ми з Пав[лом] Вас[ильовичем] ідемо в костьол. Павло Васильович з торбинками, порожньою гладешкою. Минаємо шатро циган і вибираємось на дорогу. Ще здалеку чути: орган грає. Якийсь дід свиней своїх займає коло брами: — «ачі, щоб ви були подошли, ачі!» При вході по боках розп'яття з написами коло них: «Ofiara na koscíól»*. На правій стіні картина вигнання крамарів із храму, латинський напис: «Ejicit e templo- Johann-2,4»**. На лівій Христос під вагою хреста на землю падає: «Inventio S. crucis»***, звичайно. Лампа з абажуром посеред костьолу. Дух часу й тут. По всьому костьолу пахоці ллюються, а згори орган бальзам ллє, так і розказує, пальцями на голові перебирає. Чи не Бах це зараз коло мене дихнув?

* Пожертвування на костьол (польськ.).

** Вигнання з храму (лат.).

*** Віднайдення святого хреста (лат.).

— Johann Sebastiani Bach*,— шепчу я.— Johann Sebastiani...— І раптом весь молитовний настрій пропадає.

На оградці перед віттарем великими літерами: *wejsć-wzbraniamu*** . От тобі й раз! А хто ж туди буде йти? Цікаво, хто таке придумав? Стояти на молитві й щоразу бачити перед собою поліцейський напис.

Коло картини святого Антонія, бачу, на металевій пластинці револьвер вибито. Оглядаюсь — публіка сьогодні зовсім інша, нема баб, які б розказали.

Треба поспробувати акустику в театрі. Кінець співанки перенесли туди. Театр новий, але враження дає старого. На гальорках штукатурка сиплеться, й туди під час дій нікого не впускають. По боках сцени — малограмотні картини, щось вроді «4 доби року».

Хор почувас себе не на своєму місці, капелянти увагу стратили, кашляють, починають раз, Кир[ило] Григор[ович] нервується, обриває, починають знову. К[ирило] Гр[игорович] посилає всіх к чорту й кидає співанку. На виручку йде О[лександр] Ст[аніславович].

Після співанки в театрі уповнов[ажений] повідомляє капелу, що в Черкасах діла не буде. Гідності Дніпросоюзу він ні в якому разі не згоден принижувати ні на йоту:

— І коли нас в ротонду посилають співати, то я можу тим по шій дати на 10 йот.

В театрі. (В ложі сидять якісь артисти й чують). справа така: треба, щоб капела обрала особливих представників, які мали б рішачий голос при тих 14 чи 13 концертах, котрі ми дамо.

В радянській їдальні посварились із завідуючою. 47 обідів замовили, а чому ж п'ятьом не стало?

— Та так от не стало.

* Йоган Себастьян Бах (нім.).

** Входити заборонено (польськ.).

— Що?

Ол[ександр] Ст[аніславович] не здержавсь, вилаяв завідуючу.

— Позвольте, товар[ишу], ви розберіть...

— Не бажаю говорити з вами, я на вас знайду...— кричить Ол[ександр] Ст[аніславович] і біжить із їдальні.

— Ну й не бажайте,— кричить собі й завідуюча.

Трохи ніби втихло. Одна голка, друга шпилька— і почалось плетиво.

— Ви, тов[ариші,] на фронті не билі, а на нас кричите. Ви тільки артисти.

— Товаришко,— бас виступив,— сестрою милос[ердною] кожен може бути, а артистом не кожен.

Пристали другі, одну ложку в рот, а другу— в лайку.

— Та лишіть,— умовляють більш розважні.

Парасі стидно, вона тепер ніколи не піде замовляти обіду.

— А вони ж так ставились до нас добре.

Збирає тарілки панна, звичайно вдягнена. Пригадую: де я її бачив? Русявка! — пробігає в мене в голові. Так, так, русява, та сама, що в коммолі не знала, чи сміятись, чи на нових гостей дивитися. Гімназистка чи курсистка, й обличчя інтел[ігентне]. Русявко, нехай я про тебе розкажу в Дніпросоюзі. Ти теж була ображена, що за якісь там чотири обіди капела Дніпросоюзу почала лаятись, та ще як?! Колективно. Коли ж ми врешті такту навчимося?

Увечері вся Сміла в театрі. Завідуюча підійшла перша до нас:

— Ой, ради бога, дістаньте білет, за які вгодно гроші!

Якісь українки-вчительки мені папір дають і олівець: напишіть, ради бога, пропуск.

— Та я ж не адміністратор.

— Ну що ж його робить! Невже ж не попадемо? — за-смутилися.

Середа, 22 вересня

Вночі хтось круг вагонів ходив, у двері стукав. Поля вночі вартувала, боялась поворухнутись.

— І чого ви там позапирались? — кричав знадвору якийсь невідомий муж[чина]. Дівчата поспорили.

Голий десь поблизу оперує. Верстов вісім, не більше, кажуть. Е, що там кажуть! Он чотири в[ерстви] од Городища вони були, а ми й не знали.

Кирило Григорович після співанки мав їхати до попа по кавуни, та коні не приїхали.

Уже скрізь слава про нас іде. Якийсь коопер[атор] із Києва приїхав, до вагонів прийшов, про концерти розпитує.

Ол[ександр] Ст[аніславович] зважає на Голого, валюту перетворює на цукор та мед.

— Ну, буває, одріжуть нас, що його тоді робить з грошима, а то цукру — 3 п[уди], 2 в[ідра] меду.

З Балаклеї після обід телефонують: приїздить, вечерея буде, й переночуєте.

Йдемо в Балаклею. Дехто роззувається. По шосе вся трава, всі кущі низької акації в пилюці. Сонце якраз нам в очі світить.

Зустрічаємо баб:

— А що, дійдемо цією дорогою до Бал[аклеї]?

— Якраз отак і попадете.

— А ще далеко?

— О, ще далеченько, верстов 7 буде.

Капелянти розтягнулись на цілу верству. Подорожні зупиняються. Минаємо Слободку і йдемо шляхом.

По всьому шляху верби, а другий ряд ялини. Окопи на шляху. Туди-сюди покручені.

Минаємо циганський табір.

— А куди, ряба! — кричить пастушок і біжить за коровою

Сонце віки закриває. П[авло] Вас[ильович]:

— Воді, матері його ковінка!

Зупиняємось на полі коло хатки. Хлопець ціле відро виніє, на горі за хатою віє ситом. Дядько висякався, а потім поздоровкався. Теля на прив'язі рупором уха ставить.

— М-не-е! — перекиривляє його якийсь тенор. — Українець, а говорить не «ні», а «не».

Теля знову мекає.

— От тепер зовсім вже по-вкр[аїнському,] — жартує Кирило Григорович і закурює.

Рушаємо далі.

Село Будки. Електрика в хати проведена. На призьбі гарбуз. Хатки всі біленькі, льохи. Колодязі без журавлів, цементові. Будківське споживче товариство «Народна сила».

— Який прекрасний звичай, — каже Кирило Григорович і вітається з селянами. З молодшими жартує, щоб покликали неодмінно на весілля.

— А ви, бабо, вечерять готуйте, будем вертатися, дак зайдем.

— А ви ж куди?

— Співать у Балаклею.

— А ми думали, що голодаючі, тут чутка була, що на заводі наженуть з голодних губернь.

... Знову П[авло] Вас[ильович] води захотів. Із корячка.

Сонце сіло.

Черета навпроти йде, куряву здіймає. Входимо в Балаклею. «Цегельня 2-го Смілянського ошадно-позичк[ового] товариства».

У Балаклеї вже стемніло.

Електрика по хатах горить.

Афішу свою побачили.

Кирило Григорович з хлопцем балакає.

Корови йдуть по мосту. Під мостом жіноцтво ноги мис. З ближньої хати чути — діти «Реве та стогне...» співають: по голосах чути.

Кир[ило] Гр[игорович] показує, як перехиляють чарку до печеної качки.

— Ради бога, не говоріть, — просять капелянти.

Зайшли в садок на одкриту сцену. Виявляється, нам треба йти направо із воріт. Два міліціонери ідуть із нами. Рояль і вікна освітлені — оце театр. Завіса в укр[аїнських] квітках, унизу окрайка: дівчата із парубками танок ведуть. Народу ще нема, і розпорядник пропонує Кир[илові] Гр[игоровичу] молока випити. Коло каси черга. «Мухомор» чадить.

— У сім з половиною? — перепитує один робітник. — Ну це вже театральна болізнъ, даже у Садовського⁵⁰ неакуратно починали.

— Ну не скажи, — захищає другий.

— А це Стеценко?

— Да, я сам афіші розліплював, нас попередили по телефону.

— Дак і ти читав?

— Даже верхи на коні, — відповідає той і затягується «мухомором».

— Білет! — питає хлопця міліціонер і роздивляється білет на світло. — Ну йди. Верно.

Хлопець бере і теж собі дивиться на світло. Публіка прибуває.

Нема нікого із наших адміністр[аторів]. Ївга Петрівна вдома, а Вас[иль] Сем[енович] у Черкасах. Ми з Пав[лом] Вас[ильовичем] стаємо за контроль. Все йде добре, але ось якийсь хлопчина попросився на годинку, ми з П[авлом] В[асильовичем] стали втупик. З білетом його пустить: так він у кишені 10 білетів пронесе для своїх товаришів. Рішили самі наробить контрамарок і випускати. Ол[ександр] Ромуаль-

д[ович] нарізав нам і нанумерував їх. Ще мало, тоді я «самодельних» наробив і ставлю олівцем своє прізвище, щось вроді латинського — tur... Промова К[ирила] Гр[игоровича] про Дніпросоюз і про культурно-просвітню роботу.

Публіка їсть горох, насіння лузкає. Міліціонер чвиркає щохвилини. П'яний нач[альник] виконкому, він вимагав розпорядника, щоб дати йому місце. Він одізвав П[авла] Вас[ильовича] од дверей:

— Відітьє, т[оварищ], я такой человек, що імею всьо тайно войті і вийті.

Курить публіка немилосердно.

Перед кожною піснею К[ирило] Гр[игорович] говорить перші слова пісні й що за пісня. «Як не женився, то й не журився» — по всій залі пролетіло: «як не женився — бач!» Плещуть переважно перші ряди. У пісні «За городом к[ачки] п[ливуть]», як дійшли до того місця, що «вбогі дівки заміж ідуть», а багаті дівки сид[ять] «з кіньми та волами», — вся зала сміється. Цю пісню повторюють. Нарешті К[ирило] Гр[игорович] каже:

— «Заповіт» Тараса Шевченка.

Вся зала встає. Задні ряди теж встають, як і перші.

Під час «Заповіту» якийсь хлопець виходить, і П[авло] Вас[ильович] йому контрамарку дає. Я сам до себе сміюсь. От дак у ролю ввійшов. Кому ж та контрамарка зараз потрібна?

Хор не дуже добре звучав — тісно, сцена теж мала.

Після «Заповіту» з задніх рядів кричать:

— Слава!

Збору всього 20 000. У Смілі збору — 95 000.

Після концерту в конторі ждемо вечері. Якийсь кооператор, з довгим чубуком у зубах, сало обчищає. У другій кімнаті тенор смішить усіх, одне око приплющує. У капели є свій комік — Митя-тенор.

Місцева публіка в Балаклеї вимагала «Сон» Стеценка. Місцевий хор його «Колискову» співає,

Учитель місцевий, українець, розповів про свою долю.
— Знаєте, не так обидно голодувати там, де всі голодують.
Але ж тут, де їсти багато,— зустрічати такий егоїзм з боку куркулів, у яких по 2 пари волів,— дуже обидно.

Одні обжираються, а культурний діяч не знає, як собі раду дати.

Село Балаклея абсолютно не цікавиться школою, і оце він (учит[ель]) збирає раду батьків з приводу цього. Тут впорати виву обходиться 40 000 крб.

Нарешті дають сало з хлібом і чай:

— Оце вечера така?

Капелянти не дуже задоволені. Співати знову — приходить з другої кімнати Ганна Пилипівна, а сама немов ховається. Іще кілька капелянтів не хочуть співати. Вони ображені. За півпуда цукру робітники прохають іще їм заспівати.

Коло Кир[ила] Гр[игоровича] один із найб[ільш] симпатичних робітників, питає, як дістати ноти Кир[ила] Гр[игоровича]. Він же розповідає, що на Голого із Одеси йде тисяч у 40 отряд.

Вертаємось знову через Балаклею. Будки. Місяць світить тільки до половини Будок і заходить. Мужчини по черзі несуть зароблений пуд цукру. Дехто парочками йде. Т[овариш]ка Галя розказує про свій вагон. У них назріває якийсь скандал щодо уповноваженого. Не люблять його?.. Не сьогодні-завтра мають бути перевибори старости, голови, підстарости[...]

Під руку поперед нас пройшов один із тенорів.

— От іще людина: нечемна.

І т[овариш]ка розказує, як він при дамах скидає не тільки верхню одіж, а навіть сорочку і кальсони.

— І взагалі в нашім вагоні,— каже т[овариш]ка,— дуже багато грубості, глупства.

Чепіга зовсім у землю вткнулась носом.

До вагонів прийшли о 5-й годині ночі по-урядовому.

Четвер, 23 вересня, Черкаси

— Панове, хто мою блузку взяв?

— А мій рушник! Такий з кружевом.

Це т[овариш]ка Поля і Івга Петрівна звивають одна проти другої з своїх полиць.

Уже 12-та по-урядовому, і половина вагона ще спить. Коло стола Кир[ило] Гр[игорович] і Ол[ександр] Ст[аніславович] в анекдоти пустились. Пав[ло] Вас[ильович] на нижній полиці сміхом заходиться. Чай єсть.

Чим капела живе? Подія. Кноре й Миловидов⁵¹ помирились. Учора цілий вечір говорили між собою, а оце зараз прийшов Миловидов із свого вагона й будить Кноре. Наші перешіптуються.

Четвер, 23 [вересня]

Садок за водокачкою. Спали в садку. Глід червоніє листом. Журавлі летять.

Гукають К[ирила] Гр[игоровича]:

— Там приїхав упноважений, газету привіз.

Уже в касі 60 000 карбованців є, а ще ж зовсім рано. В газеті сьогодні стаття про Сорабіс: «...годі вагань, або сюди, або туди».

Сорабіс уже говорить, що його постанова не дійсна була, бо треба утворити Всерабіс⁵² і т. д.

Уповнов[новажений] не витримав, аж по столу стукнув:

— Брехуни ви, й більш нічого!

— Не кричіте, всьо ми сде́лаєм.

Сьогодні уповн[оважений] диктатор: йому дали з виконко-му 10 солдат[ів] на випадок якихсь продєлок з боку Сорабі-су; «всякого, хто хоч трохи попробує опір зробити, в викон-ком одправляю».

По обіді вся капела гогель-могель крутить, бо похрипли всі. Дехто йде вмиватись у сарай (хлопчику, що зобороняв, контрамарку пообіцяли), на верхніх полицях Ївга Петр[ів-на] робить «кухню відьми» (буває ще «лабораторія поета», це коли я переодягнути щось хочу).

Стемніло. Підстаростиха із вагона виправляє: бо п'ятна-дцять хвилин лишилось до виходу на концерт. Маленька проба замість співанки в темному залізничному театрі.

Йдемо на концерт.

Місяць світить. Тепло. Кожна вуличка немов бульварчик. Коло театру видимо-невидимо, до каси приступитись не можна. Оркестр грає. Театр освітлений, гірляндами прикрашений. Охорона скрізь. Якись солдати в ложу позалазили:

— Ми кров проливаєм.

Їх — звідти:

— Тут трупа — артисти.

Капелянти багато зустрічають знайомих.

За сценою молоденька артистка: вона з Чернігівщини. Вір-ші пише. Гнат Юра. Бочков з бородою, немов Шевченко після засл[ання].

Примощуюсь коло входу десь на дошці й пишу реляцію в Дніпросоюз. Зараз початок. На сцені великий портрет збо-ку — Т[араса] Ш[евченка]. Публіка ще не вся сіла, шумить.

К[ирило] Григор[ович] вийшов, оплески.

З першої ж пісні — bis i bis.

— Музика Степового, — дехто повторює.

«Маки» тут теж не викликають захоплення. Діти по-ту-рецькому сидять у проході партеру. Дивлюсь на публіку. Коли баси вибивають: дзво... ни дзво... — публіка сміється від захоплення: чудово. От таки дзвонять, та й годі.

А я чую, що не зовсім чудово: сопрано похрипли, недоносять. «Як не женився...», — дивлюсь, П[авло] Вас[ильович] схилив чоло на долоню: він цієї пісні без сліз не може слухати. [...]

«Попід терном стежечка» — аж тричі викликають. «За городом качки пливуть» — біс.

Вітають Кир[и́ла] Гр[игоровича], із Золотої книги читають: артист трупи із [театру імені Івана] Франка, од просвіти й кооперації. Піднесли три корзини з фруктами й відро меду.

— Дак це всі з Дніпросоюзу?

— А ну да, — упевняє другий.

Вертаємось із концерту. Місячно, дорога біла-біла, а по ній тіні м'які лягали. Мужчини по черзі несуть відро з медом. Успіх нас теж захопив. Ідемо, сміємось, співаєм.

Давно вже чай всі п'ють, а Олександра Станіславовича немає.

— Де він?

— Та він давно тут, за вагоном з тенором балакає, який голос підвищив проти адміністра[ації].

Ворожнеча почалась між обома вагонами. В нашому вагоні — адміністрація.

24 [вересня], п'ятниця

Знову журавлі летять низько. Холод буде.

Увечері — концерт для червоноарм[ійців]. Співанки не буде і капела розбрелась хто куди. Вісім чоловік[ів] знайшлося — йдемо до музею. Музей історико-педагогічний. Помешкання тісне, але є дещо цікаве. Від перебування Шевченка в Черкасах теж осталась пам'ятка — дерев'яна чарка.

День поволі йде. Нічого особливого не ждали й не ждемо — відбилось на обличчі.

Чи свідомі капелянти свого високого завдання? Говоримо на цю тему.

[Івга Петрівна] нападає, я трохи зм'ягшую. Уже одне, що капелянти мучаться в цих вагонах, говорить за те, що свідомі... Що мучаться? Тепер всі мучаться. І мені нічого сказати на це. Капела наймана,— тільки й промовляю. Мішанина тут неминуча. Дійсно, наш вагон — якийсь вінегрет. [Росіяни, українці, комуністи...] Українців мало, ком[уністів] ще менше. Українці мало цікавляться рідними композиторами. П[авла Івановича] Сениці ніхто не знає. Поезію люблять, але поетів теж не знають. При імені «Філянський»⁵³ довго дивляться в очі і здвигують плечима: не знаю.

Дрова грузимо в вагони. День поволі йде — нічого цікавого. Слава богові, що хоч «Камелії» ніхто вже не читає. За обідом тільки неприємність вийшла. Пані з того вагона образила дівчину за якусь там ложку. Дівчина не обороняється, а тільки плаче (ложку хтось другий узяв, не вона). Виявляється, що ця пані експлуатує дівчину як прислугу. Ще з самого Києва. Це нас обурює.

— Взагалі, той вагон — це щось неможлив[е], — говорить хтось.

— А що хіба?

— Народ нахабний...

— Чого ж нахабний — ось товариш Васильєв, старий учитель, ось...

— Повірте мені, це крапля в морі.

— Та невже? Розкажіть.

Слухаю цілі міфи, справжні байки. Он той добродій (його якось і товар[ишем] назвати не можна) при дамах скидає навіть нижню спідню білизну. Тенор N щодня підбурює проти адміністрації. Варти нічної ніхто в тім вагоні не визнає. Нечемність, натяки нечисті й т. д. й т. д.

— І взагалі, — заключає панна, — я не люблю капелу в та-

кім складі. Успіх у Черкасах великий, а за капелу соромно — бо від капели враження таке, що ніхто балакать по-українському не може.

Концерт для червоноармійців. Дивлюсь, де ж вони є, придивляюсь. Стоять біля дверей, попід стінами. А це ж отут ближче публіка яка? А, це, товаришу, по проф[спілкових] та членських картках пройшли.

— Невже так? — питаю в Ол[ександра] Ст[аніславовича].

Ол[ександр] Ст[аніславович] для червоноармійців видав тільки 100 квитків. Правда, й зала не дуже велика [...]

Співає капела незгірш учорашнього, і успіх почувається. А чого нема найголовнішого, чого? Єднання. Цілком зрозуміло. Публіка черкаська чи смілянська концерту хоче, бажає, [«іще!»] — кричить. Публіка ж у Балаклеї на заводі, в Бобринській і тут звикла, що це все для неї робиться і вона може вередувать. Історичні пісні захоплюють одних, «Попід терном стежечка» — других. Співає Дурдуківський. Якіс дві поглядають з першого ряду в мій бік. Що таке? Се цікаво... Дуже просто, їм треба вигідніше сісти навпроти сцени, а коло мене якраз місця вільні є. Слухаю «В'ється стежка» К[ирилла] Гр[игоровича]. Я цю річ уперше чую. Панна торкнула мою руку й дає мені троянду. Прихильниця мого таланту? Ні, вона просить кинуть артистові на сцену. Я перепрошую панну, я сам з капелою їжджу, отже, мені не випадає своїм кидати. Панна кидає, квітка не долітає до сцени, і її хтось уже вслід артистові кидає. Артист слідуєчий номер співає, нюхає квітку й дивляється в якусь панну зовсім з другого боку, аж за мною, артисти сміються, не витримую й я.

Скрізь, скрізь Вериківський має успіх. Але я не вірю цьому. Глибокого рівчака в серці не лишає.

Після пісні «Як не женився...» хтось каже:

— Ну, оце пісня — дак просто положи і умри.

Павло Вас[ильович] і Сем[ен] Вас[ильович] увечері ідуть у Новомиргород до концерту приготувати все.

— Ну, я бачу торчащіє ноги, пора дзвінок давати спать.

Моя варта четверта перед світом.

Виряджаючи Павла Васильовича, ми кажемо: не забувайте ж у дорозі, що ви чоловік бідний. Павло Васильович сміється, сміються всі, крім жінок, вони суті цієї чернігівської поговірки не знають (вагон без зручностей).

Вранці скугиліли собаки.

Всіх розбудили.

— Пані Солошенко! — кричить староста. І солдати дивляться на нас, де тут пані завелась.

— Е, що там, — нервується Кирило Григорович. — Він сам дріб'язковий, міщанин, він до мандрівки не здатний, йому бдесь у тихій обителі чарку пити, лицеприятіє: ікона в вагоні...

25-го вересня, субота

Дощ дрібний, осінній. Ол[ександр] Ст[аніславович] зостався і Павучок (альт). Обидва з нашого вагона. Неприємно. Павучок оддала вчора єврею залатать черевика — прийшла, єврей (сьогодні субота) кудись пішов, хата зачинена, й ніхто адреси не знає. Прибігла, в куток лягла й плаче.

— Та біжіть же, товаришко, приїдете другим потягом, а то ж ви й за всю мандрівку не заробите на черевика.

Побігла.

Третій дзвінок — і ми їдемо. Ол[ександр] Ст[аніславович] дав розпорядження: після другого дзвінка, на випадок як його не буде, одчепити наші вагони.

Ол[ександр] Ром[уальдович] зробить нічого не може, бо наші вагони всередині, а не в хвості. Неприємно. Дощ осінній сіє за вікном. Ївга Петрівна ведмедика за лапи сіпає, картуза йому наділа, смішить товаришів.

62 Ідемо в Бобринську. Зупиняємось на хвилинку в Смілі

— А, Сміла наша, дорога, — виглядаємо з вікон.

Коли біжать: черговий по станції, змазчик і ще хтось: там до телефону кличуть. Біжить до телефону Ол[ександр] Рому-альд[ович] і староста. Ми сміємося: от іще благословенна Сміла — всі нас знають. Ол[ександр] Ст[аніславович] переказує, що він приїде в Бобринську.

Ідемо далі на Бобринську. Стали. Ще з вікна забачаємо Ва-с[илия] Сем[еновича] і Павла Вас[ильовича].

На Помошну їхати не можна. Очевидно, поїдемо на Цвіткове. Холодно. Копають буряки на городах. На рундуках все дорого. Півтора пуда цукру обіцяних нема. Його обіцяли привезти в Бобринську.

Селяни обліплюють вагони з дошками, хоч коло тих вагонів іще й нема паровоза. Куди вони їдуть? Кругом банди. Доведеться вернутись у Смілу. Кулетет десь за вагоном озивається. Чи це проба, чи що?

Ол[ександр] Ст[аніславович], напевно, нас дожене тут, а Вержбицька — невідомо.

Вержбицькій не везе. Пенсне розбила, кофточка у пральні лишилась, а це черевика нема.

Ганна Пилипівна на «Пана» врубелєвського скидається.

Чи свідомі капелянти свого призначення? Очевидно, свідомі, раз так мучимось і терпимо. Наша публіка снідає, говорить про звичайне, буденне. Що їм з того, що на Помошну дороги нема?

Знову «Камелії», бачу, читають. Кирило Григорович спить. Наші на це не зважають, кричать, галасують. Снідають, насіння лузьякають. Вгорі під стелею хтось повісив ведмедика, він висить якось боком, немов Байда на гаку.

Од хмар темно. Кругом перегукуються паровози, немов у гулкому коридорі. Обідаємо, а Ол[ександра] Ст[аніславовича] ще нема. Про Вербицьку нема чого й думати.

У Полі підвищена температура. Треба вікно закрити.

З вікна Кир[илові] Григор[овичу] теж дме. Ворони над гайком кричать. Панички пообідали, про літературу розмовляють. Їм нічого читати.

— От я люблю Вернера.

Т[овариш] N встає проти Вернера⁵⁴ й Марло⁵⁵. Вона говорить також і проти Вербицької⁵⁶, Нагородської⁵⁷, але майже кожна з них хвалиться, що Вербицьку читала, особливо «Ключи счастья». Кир[ило] Григ[орович] щось відпускає на адресу Вербицької, а я думаю: а хто з вас Стефаніка читав, Тесленка?

Паровози потроху розбігаються кудись. На станції тихшас.

Завідуюча аптечкою нашою ослабла. Добре, що Ївга Петрівна в Черкасах дістала трохи вати, йоду. Іноземцевих зовсім нема.

Тільки ворони не вгавають. Дим іде з сторожки, — синій-синій, осінній.

Кир[ило] Григ[орович] знову ліг. Чи вдасться нам проскочити на Одесу? Тепер би десь піти кудись у поле, тепло вдягнувшись, а прийшовши, розпалити в печі. Огонь привітливо палає, а по дворі холод. Зачинили вікно коло т[оваришки] Полі.

У вагоні ще темніше. Їдем чи не їдем? Вас[иль] Сем[енович] каже, що невідомо. То причеплять, то відчеплять, од начальника до чергового тільки й ходиш.

Зелене поле з вікна, а по ньому дим. Каліка гріється коло вогню. У вагоні зовсім темно. Нічого не видно. Мужчин прохають вийти хвилини на п'ять; хвора встала. Грубу запалили — смаленим пахне.

— Глядіть, щоб спідницю хто не спалив собі.
Кирило Григорович коло куба ящик установає.
— Та де ж там лампа? — кричить хтось зверху.
— А це ж ця штука загориться, — каже Кир[ило] Григо-
р[ович.]
— Сундук, ну дак давайте одставимо.
Ол[ександр] Ст[аніславович] явився: веселіше стало.
— Ви не обідали, Ол[ександре] Ст[аніславовичу?]
— Хе, хорошее дело, я з приключеніями.
Першим «долгом» Ол[ександр] Ст[аніславович] питає про
Вержбицьку. Сам Ол[ександр] Ст[аніславович] приніс два пу-
ди монпансьє.

Ол[ександр] Ст[аніславович]:
— Спочатку цукерки не хотіли давати. Рабкрестьянська
[...] інспекція: как у нас кожен фунт на учоті, а ми какой-
то там капеле должны давать.

— Із інституції в інституцію (40 хвилин до відходу поїзда
залишилось). Нарешті дістав, несучи, наш поїзд став, дезерти-
рів викидають з вагонів, от, думаю, поспію. Коли — гу-у! І —
пішов. Матері його чорт — я спересердя хрюп мішком об
землю, так він і розсівся, цукерки розсипались. Взяв я підво-
ду на Білозір'я, а звідти нагнав вас. Причём у Білозір'ї їсти
захотілось! Дивлюсь — жінка хліб їсть. — Продайте, тітко! —
Я не продаю, нате так. — Та чого ж так... — І почали ми з нею
торгуватись. Нарешті я їй кидаю гроші, сам переходжу на
другий бік. Жінка кричить мені вслід: дядю, дядю, гроші
візьміть! Сиджу, хліб їм, укусив і поклав коло себе, щоб тим
часом мішок зав'язати. Коли де не взялись прокляті дві гин-
дички, затягнули мій хліб уже в куці і дзьобануть. Я одняв
од їх, обрізав і все-таки підкусив. А індички (чи вони ручні
чи що) одна з одного боку, а друга з другого, ще й песик
появився...

До Полі покликали лікаря. Нічого особливого. Температу-
ра — 36,7. Між іншим Ол[ександр] Ст[аніславович] через
підстаростику одержав анонімну анкету, хто й коли з дівчат

хворітиме, що ці два дні (якраз Поля слаба, Вержбицької нема, Федорова не вичуняла, та плюс хворі з того вагона) нам з концертами не пощастить.

Нас причеплять або зараз, або ж уранці. Вночі бояться поїзд пускати на Новомиргород, бо туди вже три дні поїзди не йдуть. Отаман Хмара зруйнував залізницю, все геть к чорту зніс і на п'ятдесят верстов забрав.

Вас[иль] Сем[енович] пішов «феті-меті» робить. Каганець погас, сірники витирають.

В останню хвилину, як поїзд має відходити, радісний крик наповнює вагон:

— Люда! Люда!

Це Вержбицька нас догнала.

Спати хочеться.

26 (неділя) вересня

Цілу ніч щось лазило по мені, кусало. Їдемо, ідемо, назад одбіжимо — стоп! Тоді починають товктись над головою на даху, крилаті слова долітають до нас.

Ведмедик так само висить під стелею, як і вчора. Вікон не відчиняли ще, і тільки крізь двері видно, що день невеселий. Доволі стати комусь на дверях — і в вагоні нічого не видно.

Новомиргород. Наші пішли на базар. Вас[иль] Сем[енович] і Ол[ександр] Ст[аніславович] гадають умовно взяти дозвіл на сьогоднішній і завтрашній день щодо концерту. Вержбицька прокинулась, вона Кир[илові] Григ[оровичу] листа передає. Кир[ило] Григ[орович] умивається й передає його мені. Це вірш черкаського поета Гриця Жасмина.

В містечку дзвонять. Синички коло вагонів співають. Місцевість уже степовий характер має. Уже степом пахне. Вокзал сірий, з каменю, немов стайні в доброгѣ дідича.

Якась жінка до мене:

— Це ваші товариші їдуть? На Одесу? Може, мене візьмете, я два дні вже тут валяюсь.

Як же ми її візьмемо?

Солдати сидять од краю дороги (тиша, ні один вагон не ворухнеться), щось собі гріють, дим од них кудись у хмари йде.

— Ти думаєш как? То я раньше за свою местность бився, а тепер...

Ага, це на політичну тему. Хлопча розмахує торбою, як кадильницею, курка, мов божевільна, з-під ніг йому кидається. Нудьга осіння.

У Полі золотий годинник пропав. Підстаростиха дуже стурбована. Вони поруч сплять. Йдемо в місто. Вокзал з граніту, місцевого. На базарі коло коней циган [...] — сивий, патлатий.

Нас цікавить ще й церква. Але, певно, вже відправили. Дійсно, як тільки входимо в церкву (входимо з динями) — з неї чути крик: «Баран, ви помімаєте, он баран, да і только», — входимо.

Староста лається з сторожем.

У церкві нічого незвичайного нема. Через річку місточок в одну дошку. Вода біжить, і голова крутиться (Д. Млака⁵⁸). Яйця тут звуть «біленькі».

У вагонах лайка. Той вагон незадоволений з адміністрації. Ол[ександр] Ст[аніславович] каже, що як ще будуть такі випадки проти адм[іністрації], то він розпустить капелу на всі 4 сторони. Це підливає масла в огонь, і лайка довго не втихомирюється. Сьогодні співатимем у Новомиргороді, а завтра в Златополі. Охочі можуть ці два дні ночувати в Златополі, в с[ільсько]госп[одарській] школі.

По колії знизу в кілька рядів дроти проведені, і, як одного зачепиш, усі-усі тоді свистять, немов гадюки.

Якийсь дядько з чорною бородою і другий — білястий, голений, в чемерці стоять коло вагона. К[ирилла] Гр[игоровича] питають. Виявляється, що це не дядько, а вчитель, завідую-

чий волосною наросвітою, другий — кооператор, вони нас за-
прошують до себе на два дні в гості.

Невеличкі чемоданчики в руки — і ось ми вже на конях.
Збоку синіє крізь дощ Н[ово]миргород, а ми до Златополя
все ближче, ближче.

«Запорізька спілка». К[ирило] Григор[ович] знайомого зу-
стрічає. Я теж з д[обродієм] Красницьким уже десь бачивсь.

Обід з самогоном. Казимир Іванович веде до д[обродія]
Мая мене й Дурдуківськ[ого] — там будемо ночувати. Звідси
йдемо в Н[ово]миргород. Уже смеркає. До церкви дзвонять —
завтра воздвиження.

— Де тут Народний дім?

Ніхто не знає.

— А де тут аудиторія?

— А он там за гімназією.

Йдемо в гімназію, якраз, може, своїх там побачимо, бо ка-
пелянти теж мають перебраться на ці два дні в гімназію.
В гімназії нікого нема. Йдемо в аудиторію. Якісь солдати. Зі
сцени портрет Шевченка в шапці. Кажуть, концерту не бу-
де — буде вистава. Матері вашій чорт!

Йдемо через поле назад у Златополь. Зовсім темно. По доро-
зі в церкву зайшли. Хор, як немазані колеса, диякон з пре-
тензіями. Після церкви ще темніше. Отепер найдеш дорогу
чорта з два! Знову йдемо через поле. Вітер проти нас. Забі-
лів костюл.

Ось і Златополь. Стоїть фігура.

— Де тут Наталинська вулиця?

Фігура із темряви перепитує таким голосом, мов такої ву-
лиці повік не чула:

— Яка?

— А де лікарня?

— А! Дак це йдїть сюди, потїм туди, повернете, а тоді вже
й лікарня трохи так збоку вам замаячить.

Виходить, ми її пропустили. Йдемо сюди, потім туди, а далі
повертаємо в якусь вуличку. Так, це до д[обродія] Мая.

Порозкидали нас після учорашнього обіду. Треба знайти К[ирило] Гр[игоровича], [довідатись], як з сьогоднішнім] концертом.

Вітер, вітер сьогодні, та який! Осінь уже прийшла, вина свого принесла! От як вітер повійне — так усі дерева додолу, п'яні розгублюють багатство. І сам ходиш п'яний-п'яний, як не хитасься.

Знаходимо с[ільсько]г[осподарську] школу, питаємо в будинку зліва.

— Ні, тут нема, і не знаємо.

Учні с[ільсько]г[осподарської] школи дрова пиляють.

З будинку праворуч у квартиру гукають. К[ирило] Гр[игорович] і хазяїн — завід[уючий] наросвітою Малиновський. Він нас угощає, а сам поспішає на з'їзд учителів. Діти чорняві по підлозі лазять, старшенька розумно дивиться. Господиня хороша, симпатична.

До церкви йдемо. Нічого особливого. Стиль синодальний, казенний. Хор ні к чому. В гімназичному садку походили. О, як тут хороше. Могила висока — як на долоні все видно.

Село Листопадове. Хатки біленькі-біленькі з гори побіжать — та й зупиняться поміж садами. Новомиргород зліва розлігся. Таке собі як село.

Сьогодні К[ирило] Гр[игорович] каже: о 6-й по сонцю дамо концерт у Златополі, а після нього зараз же в Новомиргороді. Як так, то й так. Сходимо з могили. Каплиця. Якась поміщиця, кажуть, тут похована, а окремо коло каплиці могила — то її нянька. Бач честь яка, все-таки хоч коло каплиці. О, люде, люде! Заглядаємо через вікно — кістки валяються на підлозі, картина «Тайної вечері» пробита, роздерта. Там далі костюол, кладовище польське. Бур'ян, бур'ян, бур'ян. А над нами шум шумить. В одну сторону глянеш — золотий шум, аж під деревами осипає перекидається, кипить, у другий бік

поглянеш — руїни на базарі. Це Григор'єв торік поробив? Ні, не Григор'єв — це Листопадове. Дивлюсь: Листопадове безвинно синіє внизу, на сонці причащається. Звірі люди, звірі... Стоять руїни: мов емалева арка тут виросла, там льохи, над ними стіни. Колись жили тут, раділи. Сміялись. Звірі люди, звірі. Скільки ж тепер треба, щоб все це збудувати?

Сьогодні день як мелодична гама. Біжить, біжить, не дожене й заплаче. Вітер. Хмари.

Синій шум, шум далекий — над полями, над водою.

Ставок здалеку синім налився. Теж упився осінню.

Понад ставком ідемо. По один бік село, по другий місто. Нащо тебе водою розділять, коли ти й так розділене? Сад молодий, але запущений. Все вгору, вгору — це до того пана, де ми сьогодні ночували. Акація в яру жовта-жовта, а на горі червоне — укусне дерево, чи щось.

Знову в «Запорізьку спілку»?

Сидимо проти сонечка. Ніяково, немов обідать прийшли. Ми хочемо тут Ол[ександра] Ст[аніславовича] зустріти. «Запор[ізька] спілка» недавно заснувалась. Культ[урно]-просв[ітню] роботу допіру починає. Календар настінний видає. Я ра[д]жу їм кооперат[ивний] музей заснувати.

Сиджу на горі. Озеро синіми слізьми сходить. Над ним небо: «Не плач», — каже, а само теж спинить ридань не може: хмара за хмарою — душу розриває, от-от розплачешся. Хмара за хмарою.

По березі гуси — білим *ritardando**. «Гуси — біле *ritardando*, — кажу я, — чого ви не вгамуєте?»

Сад стоїть унизу, а вітер з ним якусь п'єсу розучує.

На $\frac{3}{8}$ така складна пістрява п'єса, а як придивишся — уся з трикутників.

Підбіжить до горіхів — горіхи ронять поживклі ноти, співати розучились, до акацій шугне — акації вже надто поспішають. Бур'ян кричить: а я? а я? Вітер розсердився, накинувся на акації на жовті; співати ви не годні. Бур'ян кричить: голубчику, а я? а я?

Та вітер вже аж в Листопадовому, млини йому фразу кресцендо, кресцендо.

Синє озеро слізьми сходить. І тільки часом вітер його немов піском посипле. Рудим по голубому. Сьогодні день як мелодична гама: біжить, біжить, не дожене — й заплаче.

Ідемо з Серг[ієм] Федоров[ичем] по Кир[ила] Гр[игоровича]. Зустрічаємо його коло спілки з Павл[ом] Вас[ильовичем]. Павла Вас[ильовича] я вже, здається, цілий місяць не бачив, а всього ж тільки ніч не ночував у вагоні. Кир[ило] Гр[игорович] іде далі, а ми з Павлом Вас[ильовичем] ідемо в Спілку, де П[авло] Вас[ильович] цікавиться, як стоїть тут культ[урно]-просвітня справа.

Філія тепер зв'язана по руках і ногах, а тому великого нічого не може вона розпочинати.

— Бібліотечку кооперативну закладаємо, календар настінний видаємо, лекції по коопер[ації] й т. і.

Завідуюч[ий] філією проводить нас на балкон. На лавочці — розкрита вакса й щітка. Сонце крізь дерево на цей натюрморт падає. Ну, треба й нам поспішати.

Широка-широка вулиця, вся в дереві, й хат не видно. А в кінці вулиці церква на вечірньому сонці срібні, білі бані перефарбовує. От де Херсонщина чувається, хоч Златопіль ще, власне, до Київщини належить. Назустріч святочні парочки, іноді євреї із закладеними назад руками — з-під козирка глядять на нас (їх тут небагато). Панночки всі дебелі, високі, кирпатих багат.

На базарі здалеку зобачаємо Вас[иля] Сем[еновича].

— А-а! — простягає він до нас руки.

— А-а! — відповідаємо й ми.

— Де це ви були — чаркували, розкошували? А я оце ще й досі нічого не їв. З самого ранку як почав бігати в театр, з театру, в місто, з міста — дак оце так і досі.

Відний мученик!

Читаємо вивіски [...] Не доходячи до театру, зупиняємо свою увагу на якомусь чудному будинку. Церква з Буковини сюди перенесена — дак хрестів нема. Збоку зайдеш — трохи на паровий млин скидається або ж на круподерню, але ж стиль, стиль! Питаємо — синагога, кажуть. Старе, скоро на дрова піде. Театр — трошки краще од пожарного сарая.

Коло каси:

— Дайте на тисячу!

— Дайте на п'ятсот!

— Та ряду, ряду вам якого? — гарячиться Ол[ександр] Ро-муальдо[вич].

Насіння, сміх, хлопчаки під ногами бігають.

В самому театрі збори капели, обирають нову господарчу комісію. Темно, вікна глухі. Два підсвічники по боках огонь викидають з себе. А що ж на сцені буде горіти? Таке місто, як Златопіль, — і не має електрики.

Збори скінчились. Публіка приходить, залазить, вилазить, ніяк місця не знайде. Вас[иль] Сем[енович] сірника витирає: е, дак ваш сьомий ряд, а не четвертий, і показує місце.

Завідуючий наростію. Він і зараз босий.

— Одтолчуть вам ноги.

Сміється.

Які в нього очі добрі! Щирі — так усе й розкажуть.

Кооператори. Хтось на гальорці коробкою з-під какао огнем світить. Огонь високо-високо здіймається, аж стелю лиже.

Середні віки, думаю я. Зараз буде містерія або середньо-вічна драма.

Нарешті на сцені світять лампу. Зліз із табуретки, одійшов, подивився, ще раз зліз, щоб прикрутити світло, і — готово. Ось як у нас робиться, не те що в Києві.

Найголовніше зроблено. Я сідаю подалі від сцени, подивитись на народ, послухати. Якась дівчина не на своє місце сіла.

і вся лава повинна вийти, для того щоб вона могла вилізти.
«От наказаніє!»

Останній дзвінок. Ол[ександр] Ст[аніславович] на сцені — просить шановних товаришів не палити цигарок й не лузкати насіння, бо це некультурно.

— Ми не товариші, — чується за мною.

А я про культуру думаю: яку тільки ми культуру привезли?

— Що значить некультурно? — обурюється коло мене якийсь слюсар. — Як мій білет — четвертого ряду, а прийшло время, мені кажуть — у сьомому посидиш. Ще главное — некультурно.

(У нас завше 4-й і 7-й ряди zostавляються про запас).

Я теж про культуру думаю. Власне про культуру нашого часу. Чи вона є? Побачив би, коли б була. Ще тільки що сіли в «переваги-ваги» грать мистецтво й чернь, — та чернь, яка колись кричала «ігриш і хліба!». І ні чернь, ні мистецтво не хоче переважувати. Пограємось трошки. Так. Жартома. [...]

Не встигли розпочати, як міліціонери учителя заарештували. На з'їзді, певно, щось сказав. «Як же людині мовчати, коли її, що в херсонських степах викохалась, хочуть у клітку посадити?» — «Це що, — ловлю я себе на контрреволюції, — індивідуалізм проповідую?» — «Ні, пора вже його знищити, пора». [...]

Піаніно неможливе. Відна Ольга Аполлонівна!

Оплески тут оригінальні: в долоні рідко хто плеще, а то найбільше ногами. Особливо хлопці, що сидять на гальорці. Вони звісили ноги на залу й раз у раз чвиркають. Не подобалось, що не починають, — гати, реб'ята! І реб'ята удають із себе гнідих, буланих, вороних. Як доходить до пісні «Попід терном стежечка» — вся зала десь попід лавами ногою одбиває. Сказано — музикальний народ. Кирило Григорович, видно, втомився. Ніяких передишок, пісня за піснею. Останню пісню капела співає весело, дехто з дівчат не витримує, сміється — то Кирило Григорович підвеселяє.

Скінчилось, а публіка на місцях сидить.

— Коли б не цей театр, то можна було б подумати, що в Кисві,— каже якась учителька.

Т[овариш] Малиновський вітає Кир[ила] Григор[овича] («Золота книга»). Цікаво, що привітання із «Золотої книги» якраз на понеділок припадають.

Перевірка документів зараз буде. Що за ерунда?! Тихше, товаришу, вони мають повну рацію: на 4-й верстві од вокзалу бандити розібрали путь...

На сцені теж обурення: та при чім же ми, артисти? Ол[ександр] Ст[аніславович] пішов з старшим міліціонером говорити. Нарешті вийшли.

— Ну їх к чорту,— хтось лається,— з їхніми залами, з їхнім болотом.

«От дійсно культура,— занотовую собі,— і це говорить капелянт, людина, яка поїхала будити, гниле болото зворушити? Мені, щоправда, й самому досадно за задержку».

На небі всього один місяць, а світ такий як із двадцяти. Земля вся біла. Не хочу вертатись до поляка, в вагони ночувати йду. В вагонах за ці півтора днів скільки змін. Учора дощ ішов над Хлопчиком, і він перейшов на моє місце. А стара пані цілу ніч під парасолем ночувала. Їсти хочеться. Ївга Петрівна знаходить мою диню, про яку я забув, хтось іще позичає одну, і ми трапезуєм.

Місяць у двері світить. Холодний світ, аж синій. Навпроти ешелон, в вагонах ніяк не заспокоються, лайка до нас долітає [...] Всього одно слово фігурує: «мать», а то останнє приставки, вставки, хвостики. Приставки бувають всякі, вставкою часто служить слово «кров» (при чім тут кров?), ну, а хвостики так, для кокетства.

Наші вертаються: солдат на варті ходить, гулять не дозволяє.

— Нечого наблюдать інтелігенцію! — каже він.

Вагон ніяк не дошукається змісту цієї фрази. Сміється.

Друга година по-старому. Маруся діжурна. Вона щоденник пише.

Місяць світить, мов їх двадцять у небі. Синьо. Сон.

28 вересня, вівторок

Басує вітер по степу, мало вагонів не перекине. За вокзалом повозка торохкотить. Затихне — та й ізнову, та й знову. Ближче, а її не видно — в балку, видно, покотила. На станції тихо. Ніяких поїздів. Селяни сидять з клунками, баби позав'язувались у теплі хустки. Дехто ськає другому в голові. Про Махна розмовляють.

— А він проклятий такий. Оце, кажуть, євреїв у містечку поколов.

Чую, ім'я Янгола фігурує. Баби із Звенигородського повіту. У другому гурті вбогі селяни, вдягнені не по-нашому, — життя кленуть.

— Та краще вже під вагон кинутись, як отак мучиться. Хліб триста. Де ви чули? Херсонщина ось зараз, пшениці скільки вгодно — а хліб по триста.

— А я вам скажу, чого це так.

Баба знижує голос і щось агітує. Тільки висновок не криє:

— Це вони, безпрémінно вони, прокляті.

— Та нам усяка влада однакова — аби нас не чіпали, — хтось вистягається на землі.

Ага, от де вся філософія частини селянства.

Сонце пече. Козачки на камінь повилазили, гріються.

Наші вертаються з базару із порожніми корзинами — нічого нема.

Товариші швидше хочуть виїхати з цього Миргорода, а Вас[иль] Сем[енович] каже, що поїзда й до вечора не буде. З самої Бобринської він балакав.

Сідаю за вагоном. Діжурні картоплю чистять на сухій траві.

Маруся з вокзалу кип'яток несе й зупиняється: вона ніколи не бачила, як ціпами молотять.

— А мологилку бачили? Теж ні? Ну, тоді вибачте, Марусю.

Сміюсь на всі — хай собі ображається. І вона їде на село будить відсталих? Та хто відстав — ще не відомо. Маруся нітрішки не ображається, що я сміюсь, і поспішає з кип'ятком.

Коли я вертаюсь, вона на виделці сиру картоплю чистить, і всі днювальні з неї сміються.

Сергій Федоров[ич] і Ол[ександр] Ст[аніславович] їдуть із Златополя. На возі мішки. Це цукор із філії для капелянтів. Коло підводи баби:

— Звідки ви?

— Здалека.

— Підвезіть нас трошки.

— А куди?

— А туди, далеко в ход.

— У ход ми не їдемо.

Порубок закурює цигарку. Но!

Кінний загін комунарів кудись вирушає.

— А етот М'ахно, — каже якийсь латиш, — как какой-нібудь офіцер старого времени: одін шаг напроти — он і назад.

Якась підвода торохтить. Червоноарм[ієць] напереріз їй летить, щось повезуть на колії.

Червоний прапор вітер роздмухус, як огонь. Червоний прапор в херсонських степах. Давно його не видно. Козаки тут ходили. Колись...

Хаїм по всьому Златополю бігав, ледве фунт карасину дістав.

Ол[ександра] Ст[аніславови]ча по телефону викликав у Новомиргород военком якоїсь бригади. Ждемо. Проходить година в чеканні. Хтось говорить, що нас будьонівці мобілізують. Звичайно, мобілізують не мобілізують, але все може бути.

Нарешті, з'являється Ол[ександр] Ст[аніславович]. Лається на чім світ стоїть. Новомиргород просто в амбіцію (...), що ми там не дали концерту. «Почему ви, тов[арішч] не дали?» — «Як почему? По-перше, за електрику з нас 15 тисяч запрохали, що я вважаю спекуляцією, по-друге... ми не можемо тут довго сидіти, а як же виплачу робітникам...» — і почав, і почав. Воєнком каже, що «лікстрічество» завтра можна провести, а паровоз на Бобринську ми задержимо спеціально для вас. Причём воєнком каже: «Ви зробіть 100 квитків для публіки, а останні всі квитки нам дайте. Щоб це ніби платний концерт був».

Ол[ександр] Ст[аніславович] питає:

— К[ирило] Гр[игорович] якраз тут і староста — от хай нарада при уповноваженому вирішує, чи давати концерт, чи ні.

К[ирило] Гр[игорович] такої думки, що можна дати платний концерт.

Ол[ександр] Ст[аніславович] навпаки, щоб дати безплатну закриту репетицію для червоноармійців.

— І навіть ви, Кириле Григоровичу, не виступайте. Артимович управиться.

Це, бачите, виглядатиме так: ми даємо не концерт, як він хотів, а тільки репетицію, а крім того Стеценко як такий ні в яке розпорядження воєнкома поступать не хоче. Ну, словом, виступати сьогодні чи, може, зовсім не виступать, а причепитись до паровоза, що через годину на Бобринську їде!

— Річ у тому, що воєнком ніякої сили не має задержати паровоз, я допіру був у нач[альника] станції — він каже: «з цього боку все рівно воєнком корисним нам бути не може. Накапостить же може скільки завгодно».

Рада схиляється до пропозиції Ол[ександра] Ст[аніславовича]. Значить, співаємо. Для співробітників капели зарахується ця репетиція як півконцерт.

Івга Петрівна несе у Новомиргород відповідь. Ми збираємось у другім вагоні — загальні збори вчорашні продовжувати будемо. Розбирають інцидент з уповноваженим. Він кілька разів ображав співроб[ітників] капели, і це все йому

сходить. Один раз т[овариша] Копильця образив, другий раз т[овариша] Пломадьяло назвав молдаванином, т[овариша] Яшного і т. д.

— Уповноважений завжди підкреслює: я цього хочу, я так сказав, диктатура потрібна, і «нікакіх гвоздей».

Бере слово староста:

— Як ми є капела Дніпросоюзу і як всі ми згодні з принципами кооперації, то ми повинні сказати, що ніякої диктатури не повинно бути.

Надходить дві пропозиції. Перша: довести до відома уповноваженого, щоб він наперед був більш коректний. Про всі ж ці інциденти капела повідомляє Дніпросоюз через профспілку.

Друга пропозиція Кир[ила] Григор[овича] — така ж, як і перша, тільки без отого кінця: «доводить через профспілку» і т. і. Більшість за пропозицію Кир[ила] Григоровича.

У вагоні накурено, і кілька душ виходить.

— Товариші, ще не скінчено!..

Розглядають біжучі справи. Раптом т[овариш] Яшний прибігає й каже, щоб збори зробили якусь постанову відносно т[овариш]ки Губарьової, яка допіру вийшла із зборів і тепер у другому вагоні доповідає про все, що говорилося, Ол[ександрові] Ст[аніславовичу]:

— Як?

— Що таке?

— К чорту таких співробітників!

Голова закликає до порядку. Але капелянти, мов сірники, один за другим займаються.

— Що це, справді, шпики позаводились — сказати нічого не можна!?

— Є пропозиція викинути її з капели.

— Хто говорить, що це дуже строго?

— А ви знаєте, що за шпигунство вішають?

Якраз т[овариш] Яшний вносить пропозицію:

— Повісить.

— Бойкот найкраще! — хтось кричить.
— Бойкот!
— Бойкот! — кричать співробітники переважно з другого вагона.

Ставлять на голосування. З нашого вагона більшість утримується. Пропозиція приймається.

— А може, зараз сюди її покликать?

Люто:

— Кличте!

Приходить секретар і каже, що т[оваришка] Губарьова одмовляється йти.

— Що?

— Та де це бачили таке?

— К чорту!

Крик, гам, дами на верхній полиці аж захльобуються.

— Ге! Ге! А! У! — Щось дике робиться в вагоні.

Збори закінчились.

Ідемо на концерт.

Сумно.

В залі стільки народу, що пройти не можна. Повно гаму, диму і якоїсь особливої солдатської атмосфери. Яюсь проби-ваємо собі дорогу за сцену. Впадає в вічі в передніх рядах здоровенний гелікон.

— Це хтось просто з репетиції на концерт прийшов,— мелькнуло в голові.

— Вот ето мордочка нічаво,— відпускає якийсь солдат на капелянтку, що поперед мене продирається.

Тут неможливо розпізнати, хто саме з наших йде. Дим скрізь, а то ще того боїшся, що комусь навіки ноги одтопчеш.

За сценою душно. Приносять воду в відрі. Щось у залі брязнуло, покотилось, як залізні відра. Тільки гелікон вигукує по совісті. А, то оркестр грає. Зараз нам виступать. Дзвінок дають драний якийсь, тоді ми беремо ще й своїм повто-рюємо.

Після «Інтернаціоналу» Ол[ександр] Ст[аніславович] оголошує, що капела Дніпросоюзу виконає кілька народних пісень.

— Зараз виконає «Оре Семен, оре». Пісня в розкладці Кошиця.

І так перед кожною піснею оголошує. Тільки Ол[ександр] Ст[аніславович] просить товаришів у залі не палити, бо їй так важко співати.

— Браво, браво! — кричать в залі.

І хтось більш розважний перекрикує:

— А ну, товарищи, а ну! Тише!

Програму подекуди скорочують, просто зв'язують з другим відділом без перерви. Солдати, чи служачі, чи відповідальні персони ходять на сцені за тенорами й басами, які стоять на лавах. Ну їй здорові — видно по їх обличчях.

Коло бокових дверей сцени слухає якийсь товариш з надзвичайно інтелігентським обличчям. Він, очевидно, тенор, бо заздрість, «заздрість благородна» відбивається на його обличчі. Аж червоніє.

— Біс! Біс! — кричать із зали.

На біс рідко коли пристає капела, бо почали за пів до десяти по сонцю, а тому Ол[ександр] Ст[аніславович] оголошує далі. А все-таки одну в кінці відділу — «А вже весна» — повторюємо. Причём завісу закривають дуже рано, тоді як хор якраз саме верхню ноту взяв і Кирило Григорович на ферматі опинився по той бік завіси, тільки рука тут. Капела під оплески за завісою од сміху не встоїть на місці і теж плеще.

Знову оркестр грає, і в нас на сцені танцювальна зала. Митя з Марусею, Федір Іванович — гопака. Культпросвіт — товариш іде зготувати чай на сорок з лишком душ. Усім подобається капела.

— Ну, стройся, — кричить уповноважений.

Другий відділ. Тепер уже сидять аж на самій рампі, у рот дивляться, сміються. Підходжу до товариша Тенора (я так його зву вже), він з Петрограда, ніколи не чув української пісні. Сам теж співає.

— Будуть, будуть,— кажу я,— а ви, напевно, галичани?
— Ні, ми херсонські.

Перед «Заповітом» Ол[ександр] Ст[аніславович] оголошує, що під час співання «Заповіту» всі повинні встати, а військові тримати під козирок.

Цікаво було б, коли б цього саме не оголошували, бо зала, напевно, й сама встала б.

Військові запрошують нас зостатись у Новомиргороді.

— Наросвіта вам одведе помешкання, і живіть, що вам спішить кудись, їй-бо!

Товаришам особливо подобається, як керує Кир[ило] Григ[орович] — то рукою, то підморгне.

Завіса зашелестіла. Враз:

— На місце! На місце!

Стали.

— Товарищі! Капела Днепр...

— Союзу! — підказують йому.

— Дніпровського профсоюзу,— провадить він,— об'являє вам... тово єгово... ну, значить: благодарим вас... гарячу благодарність.

Оркестр заглушає голос, і нічого не чути. Завіса.

Ніякого чаю нема, та нам його і не треба, бо все одно краще бути дома раніш. Але чого ми стоїмо? Чекайте, товарищі, «во-первых, публика уйдет, а во-вторых, мы вам почетный караул дадим».

— Під караулом додому — чудесно! чудесно!

— Тільки, може, ми почесно арештовані?

Митя знову удає з себе диригента, який сп'яну не бачить перед собою хористів.

— Ану ще, Митю, ану!

Митя вже втомився. Душно.

Місяць у вікно за сценою світить. Оркестр ізнову «Український марш» жарнув, і вся капела співає:

Гей, не дивуйте, добрії люди,

що на Україні повстало.

Воєнком і його помічники раді. Місцевий театральний гурт залізничників теж:

— Це таке для нас свято, якого більш ніколи не діждемось.

Ідемо в вагони. Місяць повний-повний високо стоїть. На півдорозі доганяють нас два міліціонери — це почесний караул. Один з Харкова співав у церковному хорі з 10 літ. Другий з Херсонської губернії. По-українському добре говорять. Новомиргород на осадному стані — ходити дозволяється тільки до 12-ї ночі, нас же проводить караул ще через те, щоб тут, буває, по дорозі хтось не роздів нас. Хіба й таке буває? «Харошее дело...»

Середа, 29 вересня

Дикі гуси кричать. Летять низько: холода скоро будуть. Сьогодні середа, базар у Новомиргороді, а базару ніякого нема, товариші вертаються без хліба.

Отак попали в справжній Сонгород і коли виберемось — не знаєм.

Агітпоїзд⁶⁹ пішов на Бобринську, і наші вагони сиротами zostалися на цілу станцію. Під вагонами за ці три дні цілі гори сміття, шкарлупиння всякого набралось, свині сновигають.

Так само златопольські церкви на нас здалеку дивляться.

Спить Новомиргород.

Так само, як і вчора, недобудована кам'яниця в порожні вікна синє небо пропускає.

Коло кам'яниці залізна вишка, на ній щось вроді пропелера чи вентилятора, стріла збоку непорушно на захід дивиться. Вітер, вітер, де ти такий взявся?

З другого боку село веселе-веселеньке. Байдуже йому, що нам ходу нема. Його щодня тривожать отряди, бо з цього села

банд[ит] Кваша, а воно все-таки не плаче. А нам і справді ходу нема.

Сьогодні вночі обстріляли той поїзд, що стояв проти нас. Одного вбито, багато поранених. Цікаво, що нас, всю капелу, аніскілечки не турбують якісь військові перипетії. Ну попадем, дак попадем. Що ж тут таке?

Уже є думка ручним способом покотить свої вагони і так добутись до Єлисавета⁶⁰.

Ол[ександр] Ст[аніславович] монпансьє з мішка виймає, з Ївгою Петрівною несе начальникові станції та помічникові. Хай дозволять без паровоза їхати. Монпансьє взяли, а ми все-таки на місці. І сміх, і гріх.

Після вчорашнього концерту перед червоноармійцями знову слава нас опереджає: з Лисок комендант по телефону побажання висловлює, щоб і в них на заводі проспівали. Договоритись по телефону: платний чи безплатний — ніякої змоги нема, і тому Ол[ександр] Ст[аніславович] дає тільки принципіальну згоду. Щоб не тратити дорогого часу, К[ирило] Гр[игорович] оголошує співанку.

Для співанки залізничники сарай одчинили на пероні. В вагоні застаються дві хворих, бухгалтер та в другому — почесний Федір Іванович, який коло страви піклується. Павло Вас[ильович] на сонці за вагонами ліг, рахунки зводить нашої комуні — «Тріо». За тиждень на мене пішло щось більше 5 000. І це ж поза всяким обідом. Про мене — хоч і 10 000.

Іду на перон. На пероні порожньо. Стоять ваги, зажурились, давно вже нічого не важать. Коло них зерно розсипане горобці збирають. Перон мов хто сахарною крупкою посипав, це горобці таке зробили. Лягти хоч і красиво, а лягти на цю крупу я б не згодився.

На стіні сарая сороміцька картина вуглем намальована, а над ним напис: «Саботаж».

— Что это вы пишете?

Підводжу голову.

Щось в незвичайній, ніде не відомій формі стоїть наді мною.
— Своє пишу, товаришу.

Стоїть, не йде.

— А что ж собственно?

Я усміхаюсь.

— А потом хто ви такой? — не вспокоюється невідомий.

Кажу йому, що я з капели, і він, постоявши трохи, йде далі. Проходять два дядьки, на співи жодної уваги не звертають: їм би десь на поїзд якби попасти. Цілком зрозуміло. «Для всіх ти мертва і смішна, моя Україно прекрасна», — чується з одкритих дверей. Під дверима два слухачі на клунках сидять. Питають у залізничника: що це таке?

— Малоросійська трупа, — каже залізничник і сякає носа.
Вітер, вітер, де ти такий сьогодні?

Агітпоїзд, що на Бобринську дві години тому рушив, вертається назад. «Розбив би, чуєш, краю мій». «Розбив!» — весело оголошують в терцію сопрано. «Розбив!» — підхоплюють тенори й баси.

Бортнянським ⁶¹ пахне Степовий ⁶² думаю я.

Перерва співакам. Іду до П[авла] В[асильовича] — він спить на рову. Будяки в зріст людини обступили рів, як військо допотопне, шумлять, колючками погрожують. Телеграфні дроти свистять.

— Пав[ле] Вас[ильовичу], вставайте.

Не чує, спить.

Коли цей поїзд вернувся обстріляний, то чого ж на нього люди сідають?

Все, що сиділо, лежало біля вокзалу, заметушилось і полізло на паровоз. На вагонах не вільно їхати стороннім.

— Павле Васильовичу, вставайте.

Гуси під небом кричать. Паровоз стоїть, на народ одно шипить, сердиться, а народ обліпив його кругом, і ще лізуть.

Ол[ександр] Ст[аніславович] щось розмовляє з комендантом. З співанки йдуть наші:

— Ну, обідайте швиденько та й поїдемо.

Стаємо в чергу, перше одержуємо, а друге не вспіваємо — ніколи: поїзд дає свисток і рушає. Друге Олександр Станіславович радить полою прикривати, щоб комендант була не побачив. Ол[ександр] Ст[аніславович] йому сказав, що годувати товаришів нічим, ніяк не можна нам у Новомиргороді стояти. Так усе дорого...

— А я відел, кулеш хорошій на обід у вас,— комендант каже.

— Та де ж там кулеш — то так, якась водичка.

Та ще каже:

— Чого вам спішить, вам бандити нічого не зроблять.

— Як нічого, а це, товаришу,— і показує йому афішу з червоними півнями і з «Інтернаціоналом».

А він питає:

— А «Інтернаціонал» ви тоже на українськом язике пойоте?

Ідемо. Ол[ександр] Ст[аніславович] вихиляється з вагона й кричить:

— Чи всі у вашому вагоні? Ага, ну-ну!

Біжать лани, біжать ниви, усе кудись — назад, назад... Ниви як латки різнокольорові на землі, а поміж ними межі, мов батоги великі.

То вповодж лежать ниви, то впоперек. Стежу. Ті, що вповодж лягли, біжать, пливають, ті ж, що впоперек нарізались, оригінально на залізного гостя реагують. Батіг справа заходить, заходить, і раптом наліво він погнав. Одну ниву, другу, третю... І так усі батоги! Ниви, як шовкові стрічки, одливають, і видно, де покошено, а де пожато. Свіжа рілля мовчить, чорно поглядає, на ньому зелене, немов пастеллю хто протер, жито. Жито — цікаво, хто його збирати буде. Сторожки по колії майже всі зруйновані — без вікон, без дверей. Самі ж з місцевого граніту.

На хвилинку схопиш, як сонце блисне на чорному, на сірому, і знову ниви, ниви. Е, ні, вода яка ось чиста. Оце сюди запрошували нас співати. Так, так, це Виски. Завод справа стоїть на горі. Хатки розбіглися по балці, а кругом сади, сади. Молодого саду теж багато. Проїздимо мостом. Варта на мості й під мостом. Залізниця мовби навкруги Висок іде. Ось уже завод зліва. Минаєм земську школу.

І знов сади. До дерев у балці хтось торкнувся золотою рукою. Тінь од них далеко падає на поле.

Станція. Оркестр агітпоїзда грає марш. Нас питають, чи ми далі їдемо, чи тут концерт дамо.

— Ви ж, здається, згодились були?

Ол[ександр] Ст[аніславович]:

— Ні, ні, товариші, ні в яким разі, нам неодмінно треба сьогодні бути в Єлисаветі, ми там уже умовились концертувати.

Ол[ександр] Ст[аніславович] перший одходить од урядової особи і цим показує, що розмова скінчена.

Далі їдемо. Під укосом вагони лежать, рейки покручені стирчать безпорадно. Це робота батька Махна. Степ, степ...

Знову цей гогель-могель! Цілий вагон збиває, і вже не розбереш, звідки стукіт — чи з-під коліс, чи од моголю. Так вже він обрид, товариші протестують. Нерви ніяк не виносять.

Поїзд ще швидше несе, чашки з стола падають. Телеграфні дроти мов нотний стан: то спускаються, то знов піднімаються.

Сонце десь по той бік вагона заходить, і рейки, що разом з нами біжать, горять, як розтоплені. Капустянка. Це так станція зветься? Так, так. Купують кавуни, хліб. У другому вагоні «Стоїть явір» розучують.

Хтось каже:

— Отут треба змазати, а то ще загориться.

— А чорт його бери,— виринає з-під вагона фігура змазчика і йде до станції.

У вагоні в нас таке ж саме:

— Коло хворих треба вікно зачиняти, бо протяг.

Свої ж на це не згоджуються. Мовчазне незадоволення. Підстаростиха починає співати, до неї пристають: «В кінці греблі шумлять верби, що я насадила, нема мого миленького, що я полюбила».

Смеркає. Місяць сходить великий-великий, підсовується сміло.

— Василь Сем[енович] в Лисаветі,— каже Ол[ександр] Ст[аніславович.]

Знову станція.

— Щось вроді Арапово,— сміється хтось.

Вже зовсім темно у вагоні. Світять каганець. У вагоні хтось оголошує, що в нас дві іменинниці. Поздоровляють, Ол[ександр] Ст[аніславович] розв'язує мішок, цукерки дістає. Хтось ціле відро кип'ятку приносить. Ставляють відро на стіл — чаюють. Весело. Але дехто по кутках лежить, ні чаю, ні цукерок не хоче. Щось твориться в капелі: один другого трошки взнали, трошки набридли, а найголовніше — нерви зносились, і навіть маленьку образу забувати не хочеться.

Мої сусіди бачили сьогодні, як вони кажуть, «блондина». Це дуже неприємно. Позаводилось усього, а нема де почититись, помитись.

Ол[ександр] Ст[аніславович] в тім вагоні розійшовся:

— Як ви мені так і надалі будете себе поводити, то я візьму гроші, Кирила Григоровича і поїду в Київ, а вас усіх к чортовій матері розпушу.

У Кир[и]ла Гр[игоровича] щось з оком подіялось, йому з аптечки ліки дістають, промивку роблять.

— Ах, як красиво! — враз кричить коло вікна Галя.

Справді: ціле прядиво з іскор повз вікно летить, стрілами перехрещується. Іноді немов притухне, а потім ізнов за вогняні віжки хтось узявся. Но, золотий коню! І золотий кінч летить, аж земля угинається.

— Збудить поета,— каже хтось.

Я поспішаю встати, щоб ніхто до мене не доторкався. Сьогодні мене особливо дратує крик, і я лягаю й удаю, що сплю.

Ол[ександр] Ст[аніславович] згадує, як він по морю їздив.

— Ви море бачили? — питає він мене.— Як, ніякого моря не бачили? — дивується він.— Ось пождіть, приїдемо в Одесу. Цікаво, яке воно на вас враження зробить.

Кирил[о] Григ[орович] спить, і його до чаю добудитись не можна.

Я знову радий, що мене залишили. Якийсь дурний сміх напав сьогодні на деяких дівчат. Хочеться сказати їм — і сказати боїшся. Уже й так мене за поганого кавалера уважають. Міщанства дуже багато у наших жінок. І як їм не соромно?! Воно скоріше простить тому, хто їм розкаже сороміцький анекдот, аніж тому, хто когось там на базар не захотів проводити.

Четвер, 30 вересня

Кулемет чути. Капустяне! Зараз Новоукраїнка буде. Назад ідемо — пробігає в мене в голові. Прокидаюся, у вагоні темно, тільки з дверей світло б'є. Немилосердно трусить, вагон підкидає, немов на крилах вітру.

Над нами на даху товчуться чужі:

— І вот, поверіте, з самого дев'ятого третього года я отак, як бачите...

...Але куди — невже знову назад у Новомиргород? Я добре пригадую, що вчора ввечері ми стояли на Капустяному, Новоукраїнку теж, здається, проїздили. Аж до Помошної. Біля дверей Ол[ександр] Ром[уальдович] наготувався з драбинкою: якийсь полустанок, чи що. Поїзд стає, сіпнувши задом. Ол[ександр] Ром[уальдович] з драбинкою падає на таз із водою.

Зчинається крик, панночки спіднички піднімають. Прокида-

ються ті, хто спав. Ол[ександр] Ст[аніславович] звідкись явився, портфель на полицю кидає.

— Кака я ето станця била? — питає Маруся.

— Колдигасовка.

Маруся записує в щоденник і помічає, що кругом сміються.

— Е, ви меня постоянно обманиваете.

— Ну й поїзд! — каже Ол[ександр] Ст[аніславович]. — Трясе, як кобила в спасівку.

— Ну кака я станця, скажіте, — хниче Маруся.

— Станця Кобила в спасівку.

Маруся надула губки.

— Ні, ні, товаришко, — хтось її жаліє, — станця Новаківка.

— Да. Опишіте ето своїми словами і притом в действующих лицах, — знову не вгаває Ол[ександр] Ст[аніславович].

Поїзд мчить. Степ ниву до ниви складає кудись. На даху теж мішки перекидають. Хтось співає: «Україно моя, ех ти, нація».

На полиці сидять по-турецькому Поля й підстаростиха, гогель-могель збивають. Одна голову схилила на один бік, друга на другий. І коли вони цей гогель-могель кинут[ь]? Зупиняємось на Новаківці. Майже всі з вагона вилазять. Рівно-рівно. Небо чисте, тільки на сонце глянуть не можна, яке воно є.

— От уже справжній степ пішов, — хтось каже. — На п'ятнадцять верстов кругом видно як на долоні.

Я помічаю, що дехто зовсім не захоплюється поезією і на степ дивиться, як на свого ворога. Коли б хоч лісочок чи ярочок маленький.

Але стіснятись нема чого: бо зараз поїзд рушить далі. Йде собі за вагони — та й уся тут музика.

Чим далі, то степ дійсно вирівнюється, як по шнурочку. Силою віє, простором, волею. Отут бандам не так-то легко критися, як десь на Звенигородщині.

Ще одна станція — і Єлисавет видно. Унизу синіє. Заводів багато. Церкви уродили теж. Проїздимо мостом, під ним

річка, немов у ворочок води набрав хто, наші сміються: «перестрибнути можна».

Але чим далі до Єлисавета, тим краща місцевість і степ сам себе зраджує. Ярки, гори, дерево поглядають на нас з гордістю, що воно має право тут на осілість.

Оркестр ще грає й тоді, як поїзд стає. На пероні Вас[иль] Сем[енович.]

— Ну що, як?

— Що, що? — не чути.

Раптом Маруся, що ближче до дверей стояла, плече в долоні й кричить:

— Чуєте, вже з Н[ово]миргородом зв'язку нема!

Кир[ило] Гр[игорович] не видержує й зауважує, що ми не вміємо себе тримати. Тут же сторонніх багато слухає.

— Пане старосто! — гукає підстаростиха.— Перекажіть пані акомпаніаторші...

Кир[ило] Гр[игорович] до вікна одвертається з обурення. Хтось підстаростиху поправляє:

— Да кажіть же ви «товариш», а не «пані», побачите, через вас колись улопаємось.

Коло наших вагонів цілий мітинг. Вас[иль] Сем[енович] розказує, що тут тільки до восьмої веч[ора] по урядовому можна ходити, отже, концерт починать прийдеться о третій.

Капелянти пристають:

— Як з приводу помешкання, чи ми переїдемо в місто? Треба ж почиститись колись, у вагонах дезінфекцію зробити.

Вас[иль] Сем[енович] каже, що в просвіту можна переїхати, остаточно вирішиться через годину це питання. Ол[ександр] Ст[аніславович] уже звик. Цікаво, які звістки він з міста принесе?

Чай у відрі несуть. П'ють. Я сиджу на полиці без чаю, помічаю, що іще є такі. У нас ціле нещастя в вагонах — до кумуни ніяк дорости не можемо. Чашку як покинув на столі — то вже поминай, як звали. Де умивається з чужої чашки — там і забуде.

Пав[ло] Вас[ильович] десь до рундучків пішов. Ходимо по перону. Тепер уже агітпоїзд з другого боку розглядаю. Вчора я й не помітив на ньому українських написів — «Що найбільш обурює нас, — це те, що й досі Україну знають тільки етнографічну». На паровозі намальований якийсь Гаркун-Задунайський з люлькою, а внизу поганеньким шрифтом, як на тетрадах, написано: «Оцей хліб багатство України, він повинен...» (щось в цьому роді).

На одкритій площадці гармонь грає, людей збирає, куплетами сипле. «Радуйся, девочек соблазнителю, радуйся, молодічек роздразнителю, радуйся, радуйся». Солдати, що стоять над нещасним музикою з цигаркою в зубах, хрестяться й кланяються на всі боки. Регочуть підозрілі дівчата, якісь обідрані хлопчачки. Тільки селяни з клунками сидять, один, зразу видно, що в горді побував.

На базарі дуже дорого. Але багато чого є. Борщу можна з'їсти, сиру голландського, налисників, помідорів, кавунів. Молока тільки нема. Щоправда, хліб тут по 350, навіть по 400 за фунт.

Якийсь залізничник Кир[ила Гр[игоровича] питає. Це, певно, знову безплатно співати доведеться. Так і є — це з учполіту.

Нас кілька разів перевозять з місця на місце. Десь поставили в тупик, якраз коло крана з водою. Під вагонами боязко стоять, бо так і гляди — з вікна голову хто поміями обіллє.

Ол[ександр] Ст[аніславович] вертається. Ще здалеку на мигах показує, що діло не дуже просте. Збираємо нараду. Присутній і Павл[о] Вас[ильович]. Ол[ександр] Ст[аніславович] інформує про Єлисавет. Виявляється, що місту зараз непереливки. Єлисавет на осадному стані, ревком розпущений, і на його місце обрано «п'ятьорку».

— Дозвіл на концерт є. Але все питання в тому, чи залишаться тут концертувати, чи пробиватись далі. Катеринослав зайнятий, на Знам'янку дороги нема, коло Білої Церкви дуже

щось непевне, навіть про самий Київ поговор[ують], що він оточений... Все це говорить за те, що нібито непевно задержуватись тут. Але моя думка така, — каже Ол[ександр] Ст[аніславович], — концерт треба дати. Мотиви такі: по-перше, момент матеріальний, збір буде, бо Єлисавет, місто з стотисячним населенням, ніяких розваг не має. Всі театри, кінематографи закриті.[...] По-друге, самій капелі давно вже час наспів почиститись, вагони обмиє, нерви свої трохи вгамувати. І по-третє — нам необхідно в Єлисаветі взяти акредитив, бо в Миколаєві чи будемо, чи ні, до Одеси ж далеко...

Кир[ило] Григ[орович] інформує про учполіт. Півень коло нас шию підняв і на все горло: какаріку! Ол[ександр] Ст[аніславович]: та пішов, щоб ти здох!

К[ирило] Гр[игорович]:

— Годі ганятись, Ол[ександр] Ст[аніславовичу], читайте вже скоріш резолюцію наросвіти.

Ол[ександр] Ст[аніславович]:

— Не кричіть на мене, бо я й так нерви свої там псує, досить цього, щоб ще я тут псував.

Півхвилини тривожної, мов хто між нас рукавичку кинув. Отже, чи залишатись, чи ні? К[ирило] Гр[игорович] схилиється до того, щоб зостатись і дати два концерти: один платний і один безплатний. Другий концерт присвятити Стеценкові, Леонтовичу й Степовому, який може собі використати й учполіт.

Рада при уповноваженому погоджується на цьому, приймаючи додаток Ол[ександра] Ст[аніславовича], що безплатний концерт для співробітників рахуватиметься як платний. [...]

Нарада скінчилась. Староста оголошує постанову капелянтам.

— А коли ж переїдемо у місто? — питають вони.

Ол[ександр] Ст[аніславович] нервується:

— А боже мій, та дайте ж вяснити діло. Тут ще з Сор-

Діло йде про перереєстрацію. Без неї Сорабіс не дозволить іще чого доброго й самого концерту. В пайковому відношенні теж цікаво перереєстрацію зробить.

Ол[ександр] Ст[аніславович] біжить у місто. Вас[иль] Сем[енович] пішов у просвіту вив'язати про помешкання.

От нещастя! Знову паровоз зачепив нас і возить, возить... Щось на обід наварено! Пообідали; молоко, насіння кулуємо. Поранених поїзд звідкись привіз.

Сонце пече сьогодні ще гірш, як учора. От на море скоріше б. Пляж який прекрасний тепер.

День не жде, а Вас[иль] Сем[енович] ще не вертається. Навряд щоб ми сьогодні переїхали. А все-таки складемося. Ув'язуємо в ковдри. Сіль по чотири шклянки в тім вагоні роздають. Торбинок нема, куди її сипать?

Все готово. Кири[ло] Григ[орович] сидить, нервується: так день зовсім по-дурному пройшов.

П'ятниця, 1 жовтня

Мусило прорвати нарешті. Стільки гною на тій рані набралось, що над силу вже його терпіти.

Сталось дуже просто.

Встали всі не в настрої. Особливо Кири[ло] Григорович. Він ніяк забути не може вчорашнього по-дурному проведеного дня.

Він сидить на своїй полиці, обнявши коліна...

— Як таки так: стільки адміністрації, й ніхто розпорядитись не зумів!

— Це вже чортзна-що!

— Треба переїхати у просвіту — ніхто нічого не знає, треба в Сорабісі зареєструватись — теж нікому побігти.

Капеллянти обурюються:

— Авжеж, досі б уже й помились, і почистились.

— Головне — співанка, співанку можна було б зробити.

Олександр[р] Ст[аніславович] ввійшов, очима скинув. Капеланти замовкли. Олександр[р] Ст[аніславович] відчуває, про що говорять, але удає з себе лицаря з криці, якого ніхто й ніщо не зрушить з місця. Він каже Олександрові Ром[уальдовичу] видати сьогодні капелантам по кілька тисяч.

— Єлисавет — місто велике і, здається, не дуже дороге.

Мовчить. Шукає щось у скрині. Адміністрація на афішах число й місяць проставляє: зараз вона піде афіші розліплювати. Мовчать у вагоні. Немов усе так, як і треба.

Ні, Кир[ило] Григ[орович] мовчать не буде.

— Чому це, справді, адміністрація повинна афіші розліплювати, коли ми й досі в просвіту не переїхали, з Сорабісом теж нічого не відомо?

— А це, шановний Кир[иле] Григ[оровичу], не ваша справа, — каже Олександр[р] Ст[аніславович] од столу.

— Як то не моя справа? — скипів Кир[ило] Григ[орович]. — Це справа кожного.

— Ага, так от нехай же цей кожний іде к чортовій матері, — рубає Олександр[р] Ст[аніславович] і лізе на полицю, щоб покласти на подушку свій портфель.

Кир[ило] Григ[орович] переминив позу — він сидіти спокійно не може.

— Дозвольте, як це так — к чортовій матері?

— Та так-от, к матері, і більш нічого, — удає з себе байдужого Олександр[р] Ст[аніславович].

— Так на чорта ж тоді адміністрація? — не видержує К[ирило] Григ[орович].

Олександр[р] Ст[аніславович] захолов на місці з простягнутою до подушки рукою:

— Я вас прошу про це не говорити.

— Як не говорити, коли я бачу, що чорт зна по-якому робиться.

— Я вас про це прошу не говорити, — ще раз повторює Олександр[р] Ст[аніславович] і злазить до столу.

— Та що ви мені, як маленькому, рота затуляєте!

— Бо ви не маєте права втручатись у мої справи, справи уповноваженого.

— Як не маю? Вибачайте, критикувати кожен має право.

Ол[ександр] Ст[аніславович] усміхається: критикуйте, мовляв, скільки завгодно.

— Давно б уже можна переїхати до міста, в Сорабіс і досі ніхто не сходив перереєструвати,— не може заспокоїтись Кирило Гр[игорович].

Ол[ександру] Ст[аніславовичу] не сидиться:

— Ні, це мені подобається, я їм повинен усе робить і бігати, висолопивши язика, як собака, а вони тут будуть вилежуватись.

— Та чого ви кричите, просимо вас дуже,— не бігайте, будь ласка, але зробіть же це так, щоб оцього хаосу, оцієї безтолковщини не було.

Ол[ександр] Ст[аніславович] аж у боки взявся.

— Стільки роботи, а ви адміністрацію афіші розліплювати посилаєте.

— Ні, прошу вас, як робить — так робить, я он співанки зробити вже третій день не можу, а ми тут сидимо... «Не маю права». Це критика, а критикувати кожен право має.

Ол[ександр] Ст[аніславович] сідає: він нікого не знає й знати не хоче. Кудись поперед себе кидає:

— Як же ми могли переїхати в просвіту, коли ми тільки опівдня знайшли голову просвіти, а до восьмої в місті ходити вільно. А про Сорабіс те ж саме, говорити, що ми не перереєструвалися, в той час, як уже урядові години скінчились,— це тільки абсолютний дурень сказати може. Абсолютний дурень,— повторює він і виходить разом з адміністрацією, захопивши афіші.

Ну це вже надто,— переглядаються поміж собою капелянти. Дурнем назвати Кирило Гр[игоровича] — цього не чувано в Першій капелі. Як тільки вийшов Ол[ександр] Ст[аніславович], капелянти почули себе вільніше, кожен почав говорити.

— Справді, що це таке, другий день сидимо — і ще не смій і рта роззявити.

Кир[ило] Гр[игорович] одвернувся до вікна. Оркестр грає «Інтерн[аціонал]» і зупиняється.

— Хіба ж ми проти говоримо, чи що?

— Ні, це просто хвороблива людина: він найменшу критику за опозицію собі вважає.

Оркестр знову грає початок «Інтер[націоналу]» і так само зупиняється.

Кир[ило] Гр[игор[ович]] у вікно дивиться. Він нічого ще не їв, але не хочеться його зараз чіпати.

Кир[ило] Гр[игорович] сам злазить з полиці, обома руками голову здавив:

— А, ч-чорт! Ну, нічого, я сам зараз візьмусь за перевозку й за підводу [...]. А як там, Павле Вас[ильовичу], нащот питанія?

Він усміхається, і всім веселіше.

Поки П[авло] Вас[ильович] лізе на свій перший поверх по хліб і крашанки, Кир[ило] Гр[игоровичу] уже панночки пропонують хто чашку, хто води гарячої.

— Дякую, серденько, дякую. А з ким це ви вчора, Марусю, гуляли? — жартує він.

— Ай, що ви! — наївно гнівається Маруся.

І от вагон — рідна сім'я. Коли б так завше було. Кир[ило] Гр[игорович] п'є чай і згадує, що він ще не вмивався. Але вмиватись ніколи: староста повідомляє знадвору, що вже дві підводи стоять і щоб товариші швидше укладались та несли свої речі.

— Нічого, Кир[иле] Гр[игоровичу], хвилинку подождуть.

Допиваємо чай, укладаємось. А хто ж у вагонах залишиться? Хтось каже, що адміністрація, крім мене (і чого я в ту адміністрацію попав?), переїздити зовсім не буде, от тільки біда, що зараз нікого залишити коло вагона. Отак завше в нас усе робиться! Коло вагонів згоджується посидіти П[авло] Вас[ильович], поки вернеться з міста хтось з адміністрації, і ми останніми несемо речі до площадки. Уже дві площадки повні, а на землі багато корзин стоїть: не вміщається. Хтось гукає третю площадку, і ми, нагрузившись, їдемо. Під гору

од вокзалу. Костьол минаємо, завод с[ільсько]госп[одарських] машин. Скрізь наші афіші півнями червоніють. Люди зупиняються й довго дивляться на нас. Якась жінка з продуктовими картками ходить по тротуару: жде когось чи ще урядові інституції закриті?

Хіба це нам цікаво? Єлисавет — як і кожне місто: багато в ньому убогого й смішного. Із вулиці у вулицю. Просвіта десь тут недалечко. Вулиці в Єлисаветі вузьенькі, так наче ніхто й не надіявся, що тут колись широкє життя буде. Дерев багато. Будинки нічим не виділяються.

Згадую, що тут помер В. Григорович⁸³, який брав велику участь у визволенні Шевченка. Іще разів кілька завертаємо і от нарешті доїхали. Невеличкий будинок, на дверях розбите скло, заліплєне написом: «Повітове т[овариств]о «Просвіта». На паркані афіша. Зносимо речі в двір, складаємо на сходи. Нова біда: просвіта зачинена. Де ж голова? Кудись пішов чи ще не прийшов звідкись. Щось говорять, а що саме — ніхто ладу не добереться. Ждемо. Тим часом за підводу розплачується господарча комісія. І тут не без приклучки: староста платить не хоче третій підводі.

— Хто вас наймав?

— Як то хто? Гукнули, склали, от і все.

— Та заплатіть, — говорять капелянти.

— Справді, чоловік же віз.

— Та мені цікаво, хто його договоривав.

Візники на сходах пишуть розписки (по дві з половиною тисячі на кожного).

Являється голова, одмикає двері. Починається розташування. Залу беруть мужчини. В ній два роялі, під роялем теж примощуються. Читальню й бібліотеку займає жіноча стая, і ще маленьку кімнату, що служить канцелярією просвіти, займає староста для Павл[а] Вас[ильовича] й мене.

Як приємно. Чистенько. Просто не віриться, що перед собою стін вагона не бачиш. Розчиняю вікно в своїй кімнатці: нав-

проти за парканом малина пересохла, там далі садок, подвір'я, балкон виноградний. Од вокзалу долітають гудки — в один голос і акордами. Так, немов у Києві.

— Я отут, Павле Васильовичу, простелю.

Павл[о] Васильович згоден на все: йому теж подобається помешкання, принаймні відпочити буде можна на кілька днів.

Являється Ол[ександр] Ст[аніславович]:

— Ну, що, ждали перед замкненими дверима годину? — І, не ждучи на відповідь, каже: — Я так і знав, що будете ждати.— І не без іронії:— Так, може, скажете, і тут я винен?

Капелянти мовчать. І звідки вже довідався він, що ми ждали? Шпики.

Щоправда, спокій зразу ж «возмущується»: панна по всьому помешканню шукає старосту: хай він іде розсудить їх за місце. От чортові баби — не поладили. Староста вертається й перекирвляє панночок, як ті лаються:

— Ти чортова відьма, а ти старая...

— Невже так лаялись?

— А ви ж думали — ні?

Життя пішло своїм ходом: половина нового, а половина старого — з вагонів принесли. Принаймні дівчата зараз же за гогель-могель взялися.

— Ну, а ми ходімте, Павле Васильовичу, попереду як простеляти, повітрушуємо.

Стаємо на сонці в дворі. Раз стряхуємо ковдрою — летить на мене.

— Ану станьте, П[авле] Ва[сильови]чу, з другого боку.— Тепер на нього все летить. От чорти його батька — звідки той вітер, не розбереш!

Мужчини дрова рубають, каструлю на огонь ставлять для білизни.

Артимович приходить у нашу кімнату й розказує новий фортель Ол[ександра] Ст[аніславовича]. Він — чи ви можете

собі уявити! — підходить до нього сьогодні, оце зараз, і каже: з огляду на те, що К[ирило] Гр[игорович] дуже знервований, керувати сьогодні будете ви. Ще він про К[ирила] Гр[игорови]ча сказав, що на випадок чого, то він диригента коліном... та й вся тут музика.

— Що за чорт! Цього ще не діставало. От ідіот!

— Чекайте, він не ідіот, а просто хвора людина.

— Хвора не хвора, а К[ирила] Гр[игоровича] не можна ж так називати, а потім він владу свою перевищує, бо не його діло призначати, кому диригувати... От що: чи сказати про це К[ирилові] Гр[игорови]чу, чи ні?

Ми умовляємось не говорити. Хай концерт пройде.

Радянська їдальня поруч з ЧК. Навпроти Дворець труда. Черга невелика, але борщ приходиться чайними ложками їсти. Звідти зразу йдемо в театр. Театр великий, в чотири яруси. Починаючи з другого ярусу, солдати зайняли весь театр угорі — звичайно безплатно.

— Пора! — кричать вони, ногами тупотять, як коні. А після виконання кричать: біс! доволно біс! доволно!

Цигарка непотушена з четвертого ярусу летить і падає недалеко од сцени. Самі солдати цим обурені. З другого, з третього ярусів задирають голови угору. [...]

Хтось кидає на сцену книжку. То катеринославське видання укр[аїнських] народних пісень, а в ній записка, щоб Дурдуківський проспівав «Де ти бродиш, моя доле?». І тут ляпсус — на книжці написано прізвище артистки, яку я бачив у групі Саксаган[ського]⁶⁴ в Києві.

Виходимо з театру — уже темно. Який тепер день маленький став! Проходимо повз ЧК, аж хтось із своїх каже:

— Он глянь — Ол[ександр] Ст[аніславович] у ЧК.

Дійсно, що ж це може означати? Ідемо додому, на душі неспокійно. К[ирило] Гр[игорович] теж заходить до нас (він з Сергієм Федорович[ем] ночує в судового слідчого Журавсь-

кого) і жде інформації про ЧК. Все може бути. К[ирило] Гр[игорович] дуже знервований: він і так сьогодні хотів не виступати.

К[ирило] Гр[игорович] робить співанку... А я з П[авлом] Вас[ильовичем] сиджу в кімнатці. Судовий слідчий і ще не відомий українець. П'ємо чай, вечеряємо. «Хмари». «Сон». Т[овариш] Невідомий, виявляється, тут спатиме. Нам совісно, бо ми ж не знали, ми б дали чаю чи повечеряти.

— Нічого, не турбуйтеся.

Співанка скінчилась. Слідчий забирає К[ирила] Гр[игоровича] й Дурд[уківського] спати (вони підуть городами, бо ходять уже невільно). А ми довго ще балакаємо.

Він лягає, укрившись коротким кожушком, під голови я йому даю мішечок з цукром, і він дякує.

— Господи, нарешті-таки штани скинув! — радіє П[авло] Вас[ильович]. — Де ж би його штани розвісити торжественно? Щоб на удивленіє оцьому Лисавету, — каже.

— Е-е, нема де, — удає з себе гірко розчарованого і укладається спати.

Староста в передпокої в карти грає. Акордами вокзал озивається. Як у Києві.

Субота, 2 жовтня

«ПРОТОКОЛІ наради при уповноваженому 2/Х 20 р.

Присутні були: О. С. Чапків[ський], К. Гр. Ст[еценко] і І. Л. Янов.

Упов[новажений] заявив, що він за останні часи знервований і хворий, перешкоди з боку влади і турботи подорожні вибили його з колії, він не бачить довір'я до своєї праці і до себе з боку диригента й капелянтів, а тому він складає з себе пов[новаження] і хоче передати решту грошей і всю роботу К. Г. Ст[еценкові].

Обміркувавши заяву Чапківського, нарада ухвалила:

Позаяк: 1) перешкоди й турботи подорожні були передбачені ще до виїзду капели з Києва, 2) суперечки т. Ч[апківського] з окремими особами з складу капели мали персональ[ий] хар[актер] і не повинні гальмувати загальної роботи, 3) хворість т. Ч[апківського] може бути поправлена коротким відпочинком, а тому: одставки т. Ч[апківського] не прийнять, але дати йому відпуск на три дні, поповнивши склад наради тимчасово, як в тому виникне потреба, представником від адміністрації в особі т. Верещаки або кого іншого по вибору наради».

Уповноважений справді-таки хвора людина. На нараду при уповноваженому] К[ирило] Гр[игорович] і ст[ароста] ідуть до вагонів.

— Ну, що ж будемо робить?

— А що ж?

— Ол[ександр] Ст[аніславович] каже, що він хворий, і прохає нараду звільнити його од обов'язків.

— От тобі маєш! Так хто ж може ваші повноваження перейняти, коли вони дані тільки вам?

Ол[ександр] Ст[аніславович] каже, що все рівно, хоч на деякий час хай його звільнять, бо він стільки перенервувався всякою біганиною, учорашнім інцидентом з ЧК, що все одно не зможе нічого зараз робити.

Ол[ександр] Ст[аніславович] якось ні на кого не дивиться. К[ирило] Гр[игорович] йому руку подає: ну, забудемо всі незгоди і будемо працювати.

Ол[ександр] Ст[аніславович] якось неохоче руку піднімає, не розбереш, чи він подає, чи ні.

— Ні, К[ириле] Гр[игоровичу], при таких обставинах ми з вами працювати не будемо і так далеко не поїдемо.

Пішов і пішов дріб'язкове пригадують, що К[ирило] Гр[игорович] колись сказав, та чим його образили, та йому ніхто не довіряє.

— І так завше, шановний К[ириле] Гр[игорови]чу. Пригадуєте, як ви у мене вибачення просили в Новомиргороді? Ага, пригадуєте.

К[ирило] Гр[игорович] каже:

— Якщо так і надалі ви, Ол[ександре] Ст[аніславовичу], будете мати перед собою тільки дрібне самолюбство, то ми, дійсно, діла не зробимо, але треба це самолюбство перебороти. І я міг би після того, як ви назвали мене нецензурним словом, взяти свій портфель, вийти з вагона і більш не вертатись. Я ж цього не зробив, бо вважаю, що громадська справа важніша за якесь там «я».

Отже, Ол[ександр] Ст[аніславович] стоїть все-таки на тому, що він на себе не надіється, бо дійсно хворий.

— Хай капела обирає собі колегію, чи що.

Глупо день проходить. Невеселі капелянти. В просвіту весь час приходять місцеві, вони розповідають про становище навкруг Єлисавета. Можливо, що вже ми й не виберемось.

Співанка. Ще година до обіду. Приходить делегація від бурсаків, кличе на 4-ту год[ину] до себе обідати. Капелянти підвеселились. Щоправда, нетактовності багато проявляють, напр[иклад], якийсь бас у присутності делегації говорить до других: а як же обід у радянській їдальні? Тоді ходімте й туди, щоб не пропав.

— Ну й дурень, ну й ідіот! — обурюються капелянти.

Але елемента дезорганізуючого або ж нетактовного в капелі дуже багато. Делегація жде, а наші ще не всі зібрались на обід. Частина біля хвіртки стоїть, частина в дворі, а дехто тільки чиститься. Ну й народ, прости господи!

Нарешті якось вирушили. Їдемо по тій же вулиці, що й обідати ходимо. Господарча комісія одстає й заходить до радянської їдальні взяти обід на вечерю. Обід у радянській по 10 карб[ованців]. Отже, жалко, щоб він пропав. Кавалерійські школи справа і зліва площу оточують. На площі дротом участок загороджений: могили.

Нас зустрічає один із учителів бурси. Він же розповідає, що тут похована Маруся Никифорова. На деяких могилах трава вже висока, на інших тільки вінки або ж в головах соняшник росте. Це свіжі могили. Оце недавнечко якхось свреїв ховали.

Бурса поруч з церквою.

Коло воріт і в дворі повно вже бурсаків, стрічають нас: по-домашньому — без чобіт і без шапок. Дівчатка теж стоять, цікаво поглядають. У дворі нас ведуть наліво, через маленький коридорчик входимо до зали. Несуть лавки, ставлять під стінами. Наші ще не всі, ще нема К[ирила] Гр[игоровича]. Бурсаки позбивалися до одного кутка, поміж ними старші, як дубочки, виглядають. Знайомимось з учителями. Бурсу утримує кредитсоюз. Розмовляємо з бурсаками. Їх всього тут сто душ. Майже всі з сіл. Підручників українських мало, але вони діляться. По географії Укр[аїни], наприклад, зовсім нема, і вони з лекцій записують. Хор у них є.

Приходить Кир[ило] Гр[игорович]. Капела стає по один бік зали й співає «А вже весна...». Маленькі учні, обнявшись, стоять, очі в них як ті вогники. Ті ж вогники по всій залі, всі сміються, вся зала як весна.

Оплески, і з огляду на те, що обід уже готовий, нас кличуть у другу кімнату за столи. Борщ. Котлети. Іще й кавуни. Вихователька нам розповідає, що це все самі учні надумали таке. Навіть учителям нічого не сказали, самі склалися, на базар пішли і зготували.

О, вони добре вміють готувать — усі ж із села. Наші наїлись, як кажуть, по саме нікуди. Старостиха дякує. Од усіх нас. Представник од кредитсоюзу говорить. Після цього подяку висловлює нам учень од усіх своїх товаришів. Нам застається до концерту сорок хвилин. Отже, ще трохи капела зможе поспівати. Співаємо з Леонтовича і Вериківського, а потім «Заповіт» і йдемо в клуб червоноармійців.

Чиста зала — був[ий] Дворянський клуб. До початку півгодини. Хтось із капелянтів за сценою танці грає. Сміх чути. В залі ще майже нікого. В передніх рядах курсанти й солдати

сидять, газети читають. Я сідаю коло солдатів. Курсанти читають Укроста, яке вийшло по-українському. [...]

Читають і сміються, що «кримський учасок» зветься «кримська ділянка». Передають газету далі.

Солдати роздивляються на портрети, що вгорі над сценою півколом. Солдати майже всіх знають. Шевченка всі знають. Він з лівого боку в самому низу, з другого боку тільки сумнів викликає портрет невідомого революціонера. Одні кажуть, що це Петровський, [...] а другі називають його Калініним, а дехто згадує за Лібкнехта. І всі погоджуються, що це Лібкнехт Карло, бо їх було два,— поправляє хтось із солдатів.

Ну, значить, не знають, думаю я, бо то Луначарський.

Звізда над самим Марксом загорілась, електрика в стелі теж бризнула. Василь Сем[енович] пішов за сцену. Зараз початок буде. Входять курсанти і займають майже всю залу.

Завіса. Капела стоїть в рамі сцени. Електрика гасне в залі.

К[ирило] Гр[игорович] говорить до зали:

— Сьогодні, то[вари]ші, капела Дніпросоюзу виконає цілий ряд народних пісень в художній розкладці українських композиторів. Композитори ці такі: Лисенко, Кошиць, Леонтович, Вериківський. Ви побачите, як звичайна проста-проста мелодія в художній обробці стає прекрасною перлиною. Зараз капела виконає «Оре Семен, оре» — народна пісня в розк[ладці] Кошиця.

Може, через те, що в залі переважають курсанти, публіка поводить себе чемно. Насіння майже не чути. Тут за цим стежать, бо скразь об'яви про «семячки» розвішані.

Собака коло передніх рядів бігає, щось нюхає коло сцени, в розкриті двері за сцену побіг, покругився між ногами капелантів, знову вибіг в залу й десь зник. Майже ніхто з цього не сміється. Слухають.

— Вот что значить капела,— хтось каже за мною.

— От тебе й радянська,— другий голос озивається.

Очевидно, для них слово «радянський», «радянська» — це щось українське.

Оплески рясні. Акустика прекрасна. Правда, декорація лісу трохи тягне голоси вниз і рояль розходиться.

Майже кожну фразу з «Бочечки» повторюють у моїй редакції: «я й не чула», бач, «а як приїхав — я й почула». Баси знову кажуть не «бесельмани», а «басурмани», «казаченька», «саколе» («Веснянки»).

Завіса заходить, причім Маруся, яка стоїть коло рояля, повинна тікати за рояль, бо її завіса тоді не закриє. Оплески. Повторюють ізнову «А вже весна...».

— «Заповіт» Шевченка! — кричать у залі.

Тут місця не нумеровані. На другім відділі (з трьох другий відділ скорочуємо) коло мене сідають якісь поранені. Всі вуха об'язані — і як він почує? Глієр завше до душі доходить. (Це видно по тому, як викликають його ще). Хоч слів у другій половині цієї п'єси ніхто не розбирає. Річ іде про те, що з літа на зиму повернуло — од солістів довідуються, а далі: «Понесу я й[ому] і[сти] — чи не ск[аже] м[ені] с[істи]», — солдат один другого ліктем підштовхує.

«Стежечка» захоплює. Удруге співають...

Увечері (обід з радянської їдальні на вечерю) співанка. К[ирило] Гр[игорович] йде до слідчого, а в нас довго ще не облягаються. Враження гарне осталося од бурсаків. «Паяци», тенор і сопрано.

Перед сном вікно одчиняємо. Гуси дикі десь під темним небом кричать. Холодно стає. Уже раз вони так кричали на ст[анції] Новомиргород, тільки тоді теплий вітер по степу бусував, а тепер...

Неділя, 3 жовтня

Дуже рано встаємо з П[авлом] В[асильовичем]: сьогодні базар великий. Надворі свіжо. Літо аж на мороз береться. Вулиці вранці чудні: по один бік будинки сині, по другий — червоні, або ж іноді вся вулиця попадеться червоним сонцем залита.

На базарі дівчата поперед нас уже поспіли. Базар дійсно великий і до вечора, певно, не розійдеться.

Давай заїдемо до цер[кви]. На базарі цер[ква]. Цікаво, що воно за архітектура.

Заходимо в цвинтар — сторож перестає мести й дивиться на нас.

— У церкві правиться?

— Ні.

— А яка це церква? — питаємо.

— Успенська.

Знову поринаєм у базар. Тільки тепер заходимо з другого боку. Через Інгул до возів. Там, кажуть, у селян все дешевше на возі м[ожна] дістати. Кавуни, дині, дині, знову кавуни. Гарбузи, баклажани. Ні я, ні П[авло] В[асильович] по-настоящему торгуватись не вмієм, а тільки удаємо з себе великих знавців. Купуємо в дядька сир.

— Почім?

— 170.

Беремо фунт. Підходить якась городянка:

— Сир почім?

— 180, — дядько каже.

П[авло] В[асильович] виривається:

— Як, по 170 ви ж казали!

Дядько докоряюче дивиться на П[авла] В[асильовича] й розводить руками.

Уже все є, ще тільки сала треба купити. Сало сьогодні дешеве — по 600, 750, тоді як скрізь ми купували по 1 200, 1 400.

126 Про київські ціни вже й говорить не приходиться.

Нам важать сало, а я ніяк не можу зрозуміти, чого то телячі очі дивляться в небо кротно так, кротно-непоротно. Голова розрубана, й одна половина лежить проти другої — і тільки очі дивляться, дивляться. Дома зустрічає незмінний гогель-могель. Хто заспав — швиденько вмивається до чаю. За годину співанка. Бурсаки вже прийшли, сидять, співанки чекають.

Співанка. Бурсаки прийшли слухать. Студенти. Останні зо мною хочуть поговорити про нові течії в мистецтві, але зараз ідемо на обід, а звідти на вінчання одного з капелянтів (якраз коло рояля співають «Блаженні всі боящіїя господа»), і ми умовляємось зустрітися по обіді.

К[ирило] Гр[игорович] вінчатъ буде. Церква за базаром, звичайна собі. Ідемо. Попереду жених з нареченою. Священик запрошує до себе К[ирила] Гр[игоровича] і питає, щоб цей показав йому якийсь документ, що він дійсно священик. У К[ирила] Гр[игоровича] такого документа нема, але якраз тут нагодився знайомий К[ирила] Гр[игоровича], теж священик, який недавно з тюрми вийшов, тепер у цивільному ходить, і той посвідчив. Поки стягнуться наші, ми ходимо по церкві й оглядаємо її. Церква нова, в виді корабля. Розписана без найменшого смаку. Зустрічаються копії з Володимирського собору, візерунки нецікаві, а вгорі все в зірках. Звичайна собі церква. Іконостас московський, понад деякими кіотами попадаються круглі іконки в раміці барокко — це те, що зосталось від старої церкви. З лівого боку в угол стіни вправлена ікона в золотій ризі, а під нею дошка мармурова з написом, що цю ікону колись подарував такий-то князь такому-то полковникові чи щось. Як хитро: і по-християнському зроблено, і в той же час прізвище полковника в церкві записано. Що може бути краще! А ось картина! Як її в церкву пускають? Все небо в повному параді представлено. Престоли, власті, сили, херувими, серафими і т. д.

Причїм престоли за крісло вхопились, сили несуть поперед себе глобуси, серафими з пломенючими серцями. От убозтво.

на криласі тільки мужські голоси. Публіка набирається. Одних попів чотири в церкві прислухаються. І коли К[ирило] Гр[игорович] виголошує кінець «і во віки віків» — панночки елисаветські переглядаються. [...] Наші панночки не менш переживають, як і молода. Дехто в ікону за шклом подивиться, поправляє собі кучері. Скінчилось.

Вітають. К[ирило] Гр[игоровича] вітають усі капелянти.

— Ну, слава богові,— каже К[ирило] Гр[игорович] по дорозі до дому,— що перша незвичайна пригода в дорозі — це шлюб, а не щось сумне.

Дома жіноча кімната, де живе молода, є для неї домом матері. Шум, співи, сміх. Митя теж у хід пішов.

Про письменство розмовляємо.

В карти грають у кімнатці, і ми ставимо стільці в коридорчику і тут.

Мені цікаво, що саме керує письменником, коли він пише?

— Краса людська?

— Що вгодно, хіба це не однаково?

— Дак ні... А яке має право письменник випускати книжку, коли вона нікому не зрозуміла?

Всі поснули, тільки молодожони довго сидять на лавці в мужській хаті в сутіні й потиху розмовляють.

4 жовтня, понеділок

Ще зранку приходить до нас од маслениківської просвіти представник. Просвіта хоче, щоб капела дала в них концерт.

— Це всього 5 в[ерстов] звідси, переночувати можна в просвіті, або ж по хатах розмістимо.

Староста [каже], що про це треба говорити з уповноваженим, але він зараз хворий, і тому краще з К[ирилом] Гр[игоровичем] поговорити.

Ідемо з П[авлом] В[асильовичем] Елисавет оглядати. Тут

[збудована]. На Петропавловському цвинтарі В[асиль] Григорович похований. Він немало участь брав у визволенні Шевченка з кріпацтва.

Спочатку йдемо в кредитсоюз. Звідти нас, як представників од Дніпросоюзу, ведуть до майстерні[...]. По дорозі дядька зустрічаємо, який майстерні шука (йому вулика треба).

Механічний відділ. Тут колись с[ільсько]г[осподарське] знаряддя робили: тепер колеса, фургони, рамки, вулики.

Вітаємось з робітниками. Колеса по ремню одне від одного силу передає, та сила шумить, як вітер, свистить, мов комиш, або ж, як зранений звір, виє й на одну ногу кульгає — то колеса, які крутяться нерівно і періодично переміщаються.

— От, віз нашого виробу.

Дивимось віз, але колеса вгорі кричать: дивись на нас, дивись на нас! І я дивлюсь. Звідки той ремінь тягнеться? Прорубано в стіні, і він звідкись біжить, біжить і знову вертається в прорубане віконечко. В одному місці колесо перестане кричати, робітник кудись піде, в другому — зразу вгорі і вниз шумить. Поглянеш на колесо — тільки злегка поколихується й блищить, немов водою змочене, наче воно на місці стоїть. А це ось дірки для спиць видовбує. Машина розміряє навіть простір між дірочками; отже, вага на спиці кругом однака.

А оце обточує самі вісі. Вгорі колесо шумить, але вниз стоїть на місці. Треба ремінь надіти на верхнє колесо. «Чекайте, я руками». — «Ні, ні, боже сохрани! Пучки повириває». І робітники великими палками з набитим упоперек гвіздком надавають ремінь. Оце наче вже й наділось — раптом трісне, як од блискавки, і ремінь на другий бік перелетів, — тільки колесо не жде — шумить, шумить.

Йдемо в другу. Тут дошки пиляють. Стояти коло пилки неможливо. Мов хто оглушив тебе, і ти тільки дивишся, як диск у зубчиках у верстаку ріже дошку, мов спілу диню. Одну підставив, провів до кінця — одлетіла, другу підставляй.

А потім розбираєш, що тут же найвищу ноту пилка бере. А над тобою мов тисячі роїв. Дивишся вгору — теж колеса, коліщатка, але ці вже не шумлять, а кричать, пишчать. Через хвилину усміхаєшся: та це ж увесь писк од маленької пилочки. Завідуючий майстернями нагинається й зачерпує долонею дерев'яного борошна.

— Оце з цього будемо... — далі за писком не чути. Сміється. Сміємось і ми, киваємо головами. Ми догадуємось, що він сказав: «І ми з цього будемо хліб їсти. Так, так».

Вилазимо на гору.

— Тихо, тут вощину одбивають, рямці для вуликів, верстатів. Далі малярня, маляр викращує вулики й сміється, що задубіти можна.

— Ну що ж поробиш, коли не знаєм, як цієї зими з дровами буде.

Сходимо знову вниз, в кузню через двір заходимо. Ковалі якраз роботу кинули, підкусюють — тільки огонь на горні горить, як як на жертвинку. Піднімають футляр з дощок, машину показують. Я жалкую, що нічого в механіці не розумію.

П[авло] Вас[ильович] рукою гайку подержав — і то добре. Отут гартувати метал будемо, тут гайки виробляти.

Завідуючого кличуть у контору, і ми з кооператором з кредиторозу Пав[лом] Пав[ловичем] самі йдемо на склад с[ільсько]г[осподарських] машин. Він зовсім порожній. «Ходімте ще на склад кредиторозу, це тільки з двора вийти — й так через вулицю».

Склад зачинений. У дворі віялка стоїть. Стіна з вапна біліє на сонці, мов акрополь, над нею тополі.

Знайшли служашого — одчинили. Тут що ж — насіння с трохи, ось морква, капуста, вика. На горищі абсолютно нічого нема.

— Оце хай Дніпросоюз повірить хоч вам, що в нас порожньо, — сміється Павло Павлович. Унизу ще заходимо в книжкову комору. Теж майже нічого. Беру для музею Дніпросоюзу видання кредиторозу.

Дома співанка йде. К[ирило] Гр[игорович] нервується, весь час двері сердито зачиняють. Двері стукають і знову одходять. Адміністрація в передпокої сперечається, кому в двірцевий район іти, афіші розліплювати, а кому далі.

— Та ідїть ви бога ради! — кричить К[ирило] Гр[игорович]. — І так з афішами запізнались.

Ого, вже дві години, але ж адміністрація нічого не винна. Надумались з концертом пізно. Беруть афіші, чашки з клейстером і зникають.

А нам з П[авлом] В[асильовичем] — ми вже боїмося через залу пройти в свою кімнату, а пройти треба — не вічно ж так сидіти. П[авло] В[асильович] теж нервується, чортякає і йде собі на город. Певно, сів і щось малює.

Співанка скінчена. Як[ої]сь панн[и] голос пробується: сама не знає, чи в неї альт, чи сопрано. А-а! — бере вона за роялем. Ольга Аполлонівна ще вищу ноту дає, ще і ще раз.

— Так у вас сопрано! Але, здається, сопрано в нас і так багато. Як ви, Кир[иле] Гр[игоровичу]?

На обід ідуть. По дорозі нас свої вертають: не раніш як через годину. У дворі воли стоять. Це кредитсоюз прислав, щоб ми перевезли рояль у театр Ельворті⁶⁵. Мобілізують усіх басів і тенорів. Виносять рояль з хати.

У ідальні завідуючий єврей до нас українською говорить. Йому на кожний концерт контрамарки дають, і він нам старається обід давати збільшений. Але обід сьогодні не дуже добрий.

Чогось наші послабли. Староста лежить, панночки кашляють, голова і в мене поболіє. Холодно вже стає, а ми з літніми ковдрами повіряджались.

Нагорі кімнатку зайняли кандидати в молодожони, тенор і сопрано.

Скрізь наші афіші є, але як публіка розбере, що то на сьогодні афіша, а не на той конц[ерт], що вже пройшов? Хіба що, може, звернуть увагу на афіші 2-го концерту з синіми півниками.

Дійсно, пізно афіші розліпили. В театрі небагато. Підходять потрошку. Виявляється, що роаль тут є, тільки під замком у кімнаті десь. От чорт, дурно перевозили своє.

Набридла вже ця програма капелянтам. А проте співають з великою увагою. З усього сьогодні виділяється «Було літо». Бас потопас в морі світла, м'яких ніжних хвилях. Нащо він з ними бореться? Після глієрівського «Було літо» завше таке враження — ніби зараз великий вхід буде. Нахиліть голови, священники з дарами проходять.

Акустика добра. Хоч в останніх рядах — П[авло] Вас[ильович] каже — кепська. На сцені вгорі висить цілий хор макітр. Немов дзвони. Чи це од їх така акустика. В дуеті «Ой на гору козак воду носить» баритон співає «до серденька прижимає», тоді як тенор каже «пригортає». Ніхто цього не помічас. А я знаю, чого він так співає, хоч і в ноти дивиться — він пенсне розбив.

Другий відділ кінчається. Староста виходить за завісу (Тихо! Тіше... — по всій залі).

Староста інформує, що завтра ввечері в цім же театрі відбудеться концерт художн[их] пісень композиторів Лисенка, Стеценка, Леонтовича, Степового (пауза) та інших. Пішов.

Оплески.

Вертається. (Тихо! Тіше! — по всій залі).

— Антракт на 15 хвилин! — виголошує староста.

Публіка й так уже потяглась, виплутується з рядів, стільці пересувні, і вони мішаються — з одного ряда в другий несподівано переходять. Курять, здається, всі, не дивлячись на численні об'яви на стінах про паління й насіння. Дихати нема чим. Насіння теж лузають. В антракті всі починають кашляти, не могу стриматись і я. То вгорі з обох боків квартирки поодчиняли, і протяг безборонно гуляє по залі. Стелі нема, а покрівля скріплена залізними балками, немов трапедії. Шнури півколом висять од електричного ліхтаря. Коли дивишся вгору — повне враження, що ти в цирку. Театр цей раніш належав робітникам заводу Ельворті (їх нараховувалось до

п'яти тисяч). Тут у них бібліотека була, ідальня. Читальня й зараз функціонує, вхід з гальорки.

Голова болить од диму.

Електрика гасне тричі ритмічно, немов стара бабуса мовчки повіки затуляє й розтуляє.

Третій дзвінок. Публіка спішить на місця. В залі темно, тільки чорна завіса світить мільйоном маленьких дірочок. Це таке небо десь у Австралії, думаю я.

В третьому відділі в залі помічаю Ол[ександра] Ст[аніслава] вича]. Він стоїть коло стіни в середніх рядах, на сцену придивляється. Сьогоднішня публіка, певно, вже була на нашій першій концертній, це видно. Після пісні «Ой піду я понад лугом» з гальорки кричать: «Дзвони дзвонять!» К[ирило] Гр[игорович], що по скінченню пісні стояв коло рояля, киває головою тенорові, і той виходить і виголошує перед публікою: «На городі маки» Вериківського».

За мною дві дівчинки кажуть:

— Це знов Вериківського!

Що, він їм запав у душу чи вони ще його не розібрали?

Після «Маків» тенор виголошує «Дзвони дзвонять»...

На гальорці оплески...

— Народна пісня в розкладці Вериківського.

Оплески і внизу.

— Біс! Біс! — лунає по залі.

— Та цитуйте вже! Кому «біс»? Ще не співали, а вони «біс».

Капела дзвонить зі сцени, і всі обличчя сміються. Ще більше кричать «біс» після виконання. К[ирило] Гр[игорович] не довго примушує себе прохати, виходить на своє місце, права рука вгору: ну, всі готові? — на спині і по всій фігурі його можна прочитати — і знову дзвони дзвонять, тільки темп ще швидший. Несвідомо, певно.

Тенор: «Як не женився, то й не журився». (Вся зала сміється).

Народна пісня в розкладці Леонтовича. «Ну, таки й правда», — чується ззаду. Збоку од мене сидить жінка, в неї

дитина на руках спить. Чоловік її (майстровий, певно) повернувся всім корпусом до неї і тільки очі на сцені держить — уважно слухас, нічого не пропустить. Після пісні «Попід терном стежечка» якась панна підбігає до сцени й кидає квіти на підвищення, де стояв К[ирило] Григор[ович].

— Біс! Біс!

Кир[ило] Гр[игорович] стає на квіти, і капела знову стежечкою йде.

Який узор, який візерунок прекрасний! Жіночі голоси наївні розповідають, що в дівчини брівоньки, що в дівчини чорнії — матуся дала. Гей! — підтверджують парубки, ще раз повторюють, раптом хватають дівчат на руки, біжать по стежечці і ставлять на моріжок. Але дівчата знову на стежечку вибігли, гей! Хлопці — і знову ловлять їх. Цю пісню повторюють.

«За городом качки пливуть». Дитина не прокидається. Жінка усміхається, немов Мадонна. Чоловік плеще в долоні. К[ирило] Гр[игорович]а й самого захоплює те, що між залою й капелою таке єднання.

Капела співає і сміється — вся зала теж весела. Тільки К[ирило] Гр[игорович] наприкінці пісні забув про репризу й хотів скінчити раніш — махає остаточно руками й сходить з свого місця, а капела далі співає. Ах, так? — ніби кажуть його вуса веселі. Завіса біжить з обох боків.

Уповноважений з сцени ще раз повторює те, що сказав староста про завтр[ашній] концерт, причім перечитує всю програму і каже коли можна одержати квитки.

Тенор: «Заповіт»! Уся зала встає. «Як умру...» — альти ведуть. Щось на гальорці падає. Що це, навмисне, чи що? Душно. Капельанти не спішать додому, прочахають, бо надворі холодно.

Холодно надворі. Електричні ліхтарі узорі кидають крізь дерева на тротуари. Минаємо кавалерійські стайні, зараз коло театру несподівано чуємо «Заповіт». Десь з темряви вихоплюються тенори, басы пливуть.

Ми стаємо, слухаєм. Голоси гарні, Певно, українців багато поміж кінноти. А може, під впливом наших концертів розійшлись.

З сьогоднішньої ночі спимо в носках і ще в деякій одежі, бо на ранок дуже холодно стає. Ми всі вихопились із літніми ковдрами, маток із вагонів не брали, соломи теж нема, а тому спимо на підлозі, простеливши якусь сорочку.

Гасимо електрику.

Спимо. А в залі пісня лине: «На вгороді верба рясна». Парубки на колодках.

5 жовтня, вівторок

Староста складає про концерти рахунок. Учора ми тринадцятий концерт дали, як самі капелянти вважають. Уповноважений] рахує інакше.

Приходять од маслениківської просвіти, просять, щоб ми в їх концерт дали. Кепсько, що в них театр усього на 200 душ. Заробимо яких-небудь 35 000, а нам кожен день 70 000 коштує.

Староста говорить з представником просвіти сам од себе і радить поговорити про це з уповноваженим, але останній хворий, і тому краще з К[ирилом] Гр[игоровичем] поговорити. Ми йому адресу слідчого розказали.

Кир[ило] Григ[орович] до нас приходить:

— Добридень! Як вам спалось? Бурсаків безплатно б треба на концерт пустить.

З господарної комісії пішов один по пайок. Обіцяють за п'ять днів дати.

Усі пішли на співанку в театр. Пав[ло] Вас[ильович] холодну ванну приймає (я вчора під час співанки мився), бо як тут не помиешся, то вже трудно на це десь надіятись.

Ідемо й ми. Просвіту залишасмо на підстаростику. Її запросили обідати приватні люди, і вона до третьої години дома буде.

В театрі дівчинка перед самою сценою сидить.

На гальорці кілька служащих перехилились через поручні.

В читальню на гальорці ходять, двері пишуть угорі, і той писк з співами мішається, колесом по театру ходить — нічого не розбереш.

Допіру до каси принесли папірця од наросвіти, де поза-шк[ільний] підвідділ п[оліт]о[світи] повідомляє, щоб ми на сьогодніш[ній] конц[ерт] ціни знизили з 500 на 300 карбованців, інакше капела до відповідальності буде притягнена.

Обідаємо в учителя на Слобідці за вокзалом.

По дорозі назад зустрічає нас О[лександр] С[таніславович]. Зараз же до старости:

— І хто це такий мудрий за перевозку роля розпорядився?

— Напевно, К[ирило] Гр[игорович], напевно. 10 000 [карбованців] за перевозку якимсь капелянтам пішло.

— Та ні, О[лександре] С[таніславовичу], це аванс тенори взяли.

— За такий аванс, пане старосто, морди б'ють.

Ніяково стає перед сторонньою людиною. Ми удаєм, що дуже поспішаємо, обриваємо розмову й одходимо.

Прислали запрошення в просвіту на обід. Кооператори й просвіта влаштувають.

Сьогодні програма нова. Увага в капелянтів велика. Тільки раз вихопилось сопрано, і нова колега, що пристала до нас в Новомиргороді, дивиться на ту, що вихопилась. Це дуже негарно виглядає. До речі, ця нова товаришка дуже висока, а її хтось поставив поруч з [низькорослою] Парасею.

— Мі перше й мі четверте, — кажу я Пав[лові] Вас[ильовичу].

Перший відділ щасливо пройшов. В антракті учителька тягла за руку свою подругу:

— Ей, товаришко, ходім писати адрес.

— Справді? Кир[илові] Григоровичу? Добре.

Кооператор теж ніяк не вилізе з-поміж стільців.

— Я, їй-богу, ніколи не розписувався, а от сьогодні Стеценку розпишусь.

— Ходімте, товаришу, й ви.

Громадяни зібрались купкою коло передніх рядів.

Проносить книжку під рукою просвітянин. Я пізнаю нашу «Золоту книгу». Кудись за нею й купка шезла.

Публіка сьогодні чиста.

Дзвінки і знову зала повіки тричі стуляє.

Громадяни сидять на місцях, стежать за сценою.

«Для всіх ти мертва і смішна...» — Це Степовий устами капели до нас говорить.

«Хмари».

Цікаво. Це ж К[ирило] Гр[игорович] уперше свої «Хмари» сам виконує. Першим же, взагалі, співав їх О[лекса] К[індратович] Приходько в Чернігові.

Хмари просуваються дуже швидко.

«Золоту книгу» виносять чотири громадянини з правого боку, і уповнов[ажений] виходить з лівого. Читає нарздрав т[овариш] Бульба, який сам співав у хорі Кошиця.

Оплески.

Уповноважений відповідає. Він дякує за те привітне ставлення громадян Єлисавета, яке капела тут зустріла, і говорить, що ми Єлисавет одзначили першим художнім концертом, присвяченим чотирьом найкращ[им] сучасним музикам — Кошицю, Леонтовичу, Степовому й Стеценку.

— Майте на увазі, іще тоді, у Києві, як ми склали свій маршрут, — місто Єлисавет було зразу ж включено...

Концерт, як звичайно, закінчується «Заповітом». Вся зала слухає стоячи. Якийсь солдат не тримає під козирок. Підходить до нього курсант і каже держати під козирок. Той виконує.

У просвіті в нашій кімнаті на столі лежать свіжі часописи, харківські, московські й місцеві. Київських нема.

У «Слисаветських вістях» рецензія на наш концерт.

Хвалять. Видно, що рецензент трошки тямить у музиці. Але чому вони обминають слово Дніпросоюз; конц[ерт] укр[аїнської] Київської капели. І скрізь тут так. Або ж капелюю Стеценка називають. Певно, Дніпросоюз у редакції викреслили.

6 жовтня, середа

Як тільки ранок — уся просвіта кашляє. Попростуджувались. До нас вбігає уповноважений. До старости: т[овари]шу старосто! Як ви гадаєте, скільки треба часу, щоб скластись? Сьогодні неодмінно треба переїхати у вагони. Староста протирає очі:

— А що ж, я гадаю так, що...

— Та ви коротко! За скільки ви можете скластись? — нерується за звичкою О[лександр] С[таніславович].

— Та я ж кажу...

— Дві? Година? Півгодини? — знову перебиває його О[лександр] С[таніславович].

— Так, за дві години зберемось.

О[лександр] С[таніславович] мугикнув.

— Як так збиратись, то ми чорти батька зна коли в Одесі будемо! Сьогодні один поїзд пішов на Одесу. А я ж казав учора, щоб перебрались у вагони.

Староста надіває окуляри:

— Учора? Коли? Я не чув.

О[лександр] С[таніславович]:

— Отак усе в нас робиться. Ну робіть, як знаєте.

Побіг.

Сьогодні я днювальний. Замітаю передпокої, в коридорах. Паперу — ціла гора!.. Це вчора в пульку гуляли. Самовар до[глядаю] на балконі. Жовтий дим з синім стелеться попід вікнами.

Надворі сонячно. Вітру холодного вчорашнього як не було. Тихо. На горді за провіттю копають буряки.

Староста вернувся: підводи стоять на вулиці. Складаємось, виносимо. Кого нема дома, того речі — гуртом. Разів кілька обігали всі зали — чи не забули чого.

Перша підвода, яка рушила раніш, на другому кварталі зупинилась. Певно, речі падають. Ану, як наша поїде. Но! Не доїздимо до першого телеграфного стовпа — як чийсь чемодан падає на брук, за ним якийсь чайник, клунок... Погонич не чує за гуркотом.

— Ей, чуєш! Стій!

Укладаємо знову, чемодан уштовхуємо всередину, чайник прив'язуємо до корзини. Ну, тепер добре. Но!

Проїхали квартал. Стоп. Упав мішок, футляр з скрипкою теж схилився, під воза дивиться, немов каже, куди б його і собі сплигнуть.

Кінь не стоїть на місці.

— Тпру, щоб ти здох!

Нам з Парасею набридає йти за возом, і ми навпростець повз бурсу прямуєм на вокзал.

На вокзалі вже зносять речі з першої підводи. Через півгодини й наша черепахою прилізла.

Знову тіснота. Наш вагон мінється місцями, верхні полиці переходять униз, нижні на гору. К[ирило] Гр[игорович] униз перейшов, тільки з другого боку, і вже йому дівчата вспіли кілька разів на голову наступити.

«Серце моє,— піднімає голову на верхню полицю К[ирило] Гр[игорович],— чого це ви свої бледні ноги кладете мені на голову?» Дівчата перепрошують, а К[ирило] Гр[игорович] усміхається й розбирає свого «сидора» — мішок він так свій зве.

— Що ж, треба закурити,— каже П[авло] Вас[ильович].

Маруся нервується чогось.

— Ай! Не трогайте, я і так уже плачу.

З неї сміються.

Немов у ступі товчемось. Хтось солому нагору тягне. О[лександр] Р[омуальдович] од дверей до другої стіни перейшов, там де відра з повидлом і медом стоять. Там же і вся канцелярія примостилась.

Скриня тепер стоїть на лавці, і хід коло стола вільний.

Я теж переходжу вниз.

О[лександр] С[таніславович] знову за рояль згадує. Річ в тім, що його назад не перевезли до просвіти. Наші беруться перевезти, але О[лександр] С[таніславович] всього дає тільки 5 000 карбованців на перевозку.

— Хай дешевше хтось перевезе,— каже тенор і йде у свій вагон.

Кирилові Григоровичу теж неприємно. Кошки підсовують під піл, дрова заважають.

Мова у вагоні переважно російська. В просвіті це було непомітно, бо жінки окремо жили. Драбинку од нашого вагона вкрали в нашу відсутність, і ми всі лазимо, швидше сковзаємось по вузькій дощці.

Дівчата гвіздки забивають у стіни, одержу розвішують.

Сонячно надворі. Тепло.

Коло наших вагонів «Музик[альна] комедія», як п'ять днів тому. Нікуди не рушає їх вагон, немов замерз. Артисти нудьгують. Собака підстрибує за хлібом на аршин од землі. Артисти перські шапочки різнокольорові носять.

На обід ідемо в бурсу. Замка до одного вагона нема.

Але прийшли зарані.

Заходимо в церкву Покровську.

У церкві чистка йде. Пахне карасином, металеві корогви лежать на марах. Маруся коло стіни на коліна стає, притискує до чола пальці і довго молиться.[...]

Посуд для Кноре взяли. І як людина не могла зрозуміти, що почесний обід не можна в горщику додому нести.

На цвинтарі про брата думаю. Дзвоником скликають бурсаків, які на дорозі грають. Просять і нас. Коло воріт зустріча-

ють кооператори, я впізнаю того, що майстерні нам показував.

Та ж сама зала в бурсі. Тільки тепер усі столи мов на великдень чи різдво. В жбанах жовтих пиво, біліє щось у графинах, а посеред зали накрите килимом барильце стоїть. Точи, скільки хочеш. За запорізьким звичаєм. Наливають по першій. Тост за тих, хто зворушив Єлисавет, за капелу Дніпросоюзу і її диригента.

К[ирило] Гр[игорович] стукає, — увага, товариші!

Тост за укр[аїнську] кооперацію, за керівників кредитсоюзу й общего дела. У відповідь кооператор — за діячів на ниві культури підносить тост, за іменинника Дурдук[івського]. Хтось згадує, що разом з капелою, крім шановного К[ирила] Гр[игоровича], їдуть ще укр[аїнський] музик[а] Павло Васильович Гайда й укр[аїнський] поет. Доводиться розкланюватися. Кирило Григорович знову стукає:

— Ми пили вже сьогодні взагалі і вообще.

Сміються всі, і К[ирило] Гр[игорович] сміється.

— Але ще забули випити за один немаловажний факт, факт, який, правда, більше внутр[ішнього] життя капели стосується. Я говорю про новобрачн[их].

Молоді червоніють.

— Гірко! Гірко! — кричать у залі.

Молоді цілуються.

Тост од учнів за культурну роботу.

— Слава діячам України!

Тост за того, хто місцеву кооперацію веде. Староста тост підносить за Д[митра] В[ікторовича] Коліуха, голову Дніпросоюзу. Пива підливають і підливають.

— Тепер капела поспіває вам.

Прибирають з столів. Курять.

Капела обсідає лавки круг зали. К[ирило] Гр[игорович] — посередині, там, де барильце було.

— Увага! Руку вгору — «Бочечка медова!»

Дзвони дзв[онять]. Кир[ило] Гр[игорович] і зовсім руки не подає, тільки головою киває тенорам.

Дзвони страшенно подобаються.

«А вже весна...» — ритм п'яний, широкий. Видно, що співати сидячи, та ще після такого обіду, важко. Каденцію Дурдуківський зробити не в силі, і тільки перебиває всьому хору.

Смішно.

К[ирило] Гр[игорович] дивиться на нього. Ну, очевидно, годі, як так напились.

К[ирило] Гр[игорович] встає, дякує кооп[ераторам], просвітянам і бурсі за той прийом. Од учнів хтось відповідає, що ми всі сили вкладаємо в цю трудову школу.

— Яка брехня! Яка брехня! — говорить коло мене [учень] і виходить із зали.

Нас проводить дехто з бурсаків. Учень, який обурювався проти промови, по дорозі розказує мені дійсний стан бурси. Тепер нове правління в кредитсоюзі, і вони не скрізь добре чинять. Всі в нас добрі люде, але не думають про те, що комусь гірше живеться.

Вперше я за всю мандрівку почув соціальну ноту. Так от яка бурса.

— Чим вас кривдять?

— Наприймали городських, які сміялися колись із бурси й з усього українського. А сільських — на один день пізніш приїхав — уже кажуть: твоє місце зайнято, вертайся назад. Я теж. На цім тижні мого брата вбили. Батько платить не зможе за мене. Я попав до правління, кажуть, повинен сам платити. Що ж мені зостається — взяти рушницю і в армію? Ех, нема Біланенка нашого.

Я розпитую про бурсаків.

— О, якби ви пожили між нами хоч день, ви б побачили, як переживають наші, на них таке сильне, таке сильне враження капела залишила. Книжок один так зачитався, що вночі схоплюється.

Воду в куб носимо. Ліза впала з дошки. Стогне.

— А присвітіть, що тут стогне? Та йдіть же сюди, т[овари]-ші!

— Тільки без крику, ради бога.

Ліза головою впала. Її піднімають, зводять по позиченій у другого вагона драбиниці.

У місті десь пожежа.

Ївга Пет[рівна] компреси кладе на голову Лізі. Її й поклали коло Їв[ги] П[етрівни].

Ол[ександр] Ст[аніславович] хоче зо мною поговорити.

— Річ в тім, що абсолютно не відомо,— каже він,— те, що ви там собі пишете. Ну, звичайно, це ваша художня власність, ви можете її потім продати...

Я слухаю: в чім же річ.

— Бачите, коли Васильченко⁶⁶ з Першою капелюю їздив, то він, так сказати, вів, крім свого художнього щоден[ника], ще напівофіц[ійний] щод[енник]. От щось сталося. І, знаєте, кожен капелянт волятиметься щось погане зробити, щоб не попасти в щоденник.

Ну, думаю, дякую тобі в шапку. Що це, стати поліцейським, чи що?

— Потім я, знаєте, хочу вам дати так тисяч 10 000 [карбованців], чи що. От тільки треба соус придумати, як його дати. Ну там допоможете раз контролювати, чи що. Я вважаю, що вам, як письменнику, 20 000 карбованців, як звичайні капелянти, одержувати не личить...

7-го X, четвер

Темно. Каганець горить. К[ирило] Г[ригорович] і Ліза підтоплюють грубу. А й справді, так холодно, що не знаєш, куди діваться. Все лихо в тім, що ніг у цих «катакомбах» не можна простягнути. Бо тоді прийдеться класти їх або на П[авла] В[асильовича], або ж на т[оваришку] Галю.

143 К[ирило] Г[ригорович] сало пряхить. Встають наші.

— А ну, біжіть по бедності та і зараз вертайтесь — сало їсти будем.

Маруся плаче: їй хтось пучку коліном причавив, як ізлавив із полиці. Вона голосно плаче, уткнувшись у подушку.

На столі редька появилася, яка теж «по бедності» пустила воду.

Марусю вмивають, бо пальці ніяк не втихають.

Поля тихенько питає в своїє сусідки:

— А це правда, що І[вга] Петрівна на кошти наросвіти командирована? Так, щось вроді комісара.

Мені здається, що Ів[га] Петрівна це чує, бо вона застеляє своє місце і щось на вухо, сміючись, розказує своїй подрузі. Та каже:

— Фу, як дико.

— Ну вже сеанси почались! — зауважує О[лександр] Р[о-муальдович] на крутіння гогелю. — Це Поля відкрила перша.

Паровоз коло нашого вагона став, кричить як не сказиться.

— Іч, кричить, коли не треба. — О[лександр] С[таніславович] розказує, що в нашу відсутність отак він цілі ночі кричав. Стане під самим ухом і кричить.

К[ирило] Г[ригорович] цигарки набиває. Я йому продав свою порцію тютюну.

Маруся до лікаря сходила, у її на правій руці дві пучки перев'язані. Тепер вона ходить із зшитком, бачить, що коло столу нема місця, каже:

— Нет вдохновєнія.

Сьогодні буде суп на обід. Галя замітає, і все сміття летить од дверей у вагон.

— Ви любите качалку?

— Ах, как хорошо! Знаєте, так пріятно после чаю лечь в неё.

Це нагорі панночки розмовляють.

О[лександр] С[таніславович] торохтить і торохтить. Як же, п'ять днів ніякої аудиторії перед собою не бачив.

По обіді загальні збори. Ніхто їх у нас не любить. Може, через те, що завше після них важкий осадок лишається.

На зборах багато справ. Але години дві йде на те, щоб якось дійти до згоди з балаклеївським концертом. Капелянти хочуть, щоб цей концерт Дніпросоюз прийняв на себе! О[лександр] С[таніславович] стоїть на тому, щоб балаклеївський концерт рахувати для співробітників капели.

— Я сам,— каже він,— рішуче був проти цього концерту, навіть казав: не беріть квиткову книжку, пускайте публіку по яких угодно папірцях, аби Дніпросоюз про це не знав нічого. Ви цього не зробили. Пройшли пішки верстов двадцять з гаком — ремствування, похрипли всі. Де ж тут розмовляти про те, що цей концерт потрібен для Дніпросоюзу. Ви так паскудно співали після того в Черкасах. О, ні, ні, батька свого (Дніпросоюз тобто) обдурювати не можна.

Ізнову О[лександр] С[таніславович] говорить про те, що він не боїться Дніпросоюзу привезти дефіциту на якусь там сотню тисяч більше.

— Але ж прошу, я ніяк не можу цей концерт визнати за концерт Дніпросоюзу. Ви кажете, що вас обдурили, дали не півтора, а один пуд цукру, вечері не було, підводи теж. Так що ж, як вас хтось обдурив, так ви це на мене переносите, чи хочете на батька свого переложить?

— Що то має означати ваш вираз: потрібний концерт і концерт не потрібний для Дніпросоюзу? — запитує товариш Артимович Олександра Станіславовича.— Коли ми йшли пішки в Балаклею, потомилися, коли ми співали перед робітниками — то що може бути потрібнішим, як це.

— А от що, т[овари]шу Арт[имович]. Коли нас виряджало правління Дніпросоюзу, воно казало: пам'ятайте, що ви капела-інструктор, ви тільки підохочуєте: отже, не йдіть ви в дрібні містечка, не йдіть ви в села, хоч як це й потрібно, бо ви всіх сіл не обійдете і діла не зробите. Співайте тільки по великих містах.

Далі йдуть торги за Балаклею. Капелянти просять вважати його не 11-м, а 12-м концертом. Давайте, О[ександр] С[таніславовичу], на цьому й помиримось. Хтось пропонує О[лек-

сандрові] С[таніславовичу] корешки знищити, отоді ніякого сліду для Дніпросоюзу не буде.

— Що ви, мене хочете під уголовщину підвести, чи що?

О[лександр] С[таніславович] знову збивається з тону, відповідає на запитання з таким виглядом, мов од собак одбивається.

— Ви, т[овари]шу N, поганий юрист, як я бачу. Т[овариш] староста пророк назад. Знаєте, як ото буває, що пророкує не тільки наперед, а ще й назад.

Староста терпить, мовчить, хай уже що вгодно говорить, аби з концертом домоворитись. Капельянти незадоволені, але стримуються.

— А щодо батька, то я не заінтересований в тому, щоб привезти йому більше грошей, — знову хвастає О[лександр] С[таніславович].

Я взагалі в ньому не заінтересований. І як тільки повертаюсь, зараз же виходжу з Дніпросоюзу. За дефіцит Дніпросоюз мене не повісить, а як і повісить, то я зірвусь з вірвочки. (Дехто з капельянтів роблено сміється). Крім того, я не дорожу Дніпросоюзом, навпаки, Дніпросоюз мною дорожить. Це всі знають. Т[овариш] Пломадьяло вносить пропозицію таку:

— Капельянти звертаються до О[лександра] С[таніславовича] з проханням допомогти нам в тому, щоб зарахувати цей концерт дванадцятим, бо часу небагато зосталось, а ми мало концертів дали. О[лександр] С[таніславович] ставить [справу] інакше.

— Чи дозволите поставити на голосування таке питання: хто хоче, щоб ми концерт в агітпункті теж зарахували черговим?

Проти голосує один товариш Артимович. Він зараз же мотивує. О[лександра] С[таніславовича] не варто просити, бо К[ирило] Г[ригорович] той концерт вважав яко співанку.

О[лександр] С[таніславович] хвилинку дивиться на нього.

— Ну, значить, усі «за», крім одного товариша Артимовича.

Погодились ніби. Формулюють. Капела до 7 жовтня, згідно з пунктом 9-м статуту, 13 концертів дала, всі найближчі концерти треба рахувати...

— Для самих співробітників,— хтось підказує.

Секретар записує. Десь, ніби із-під землі, голос К[ирила] Г[ригоровича]. То він у своїх «катакомбах» лежав.

— Дозвольте мені щодо самого формулювання.— К[ирило] Г[ригорович] стоїть за те, щоб крапку поставити після слів «12 концертів» і ніякого далі додатку.— Бо я надалі маю порушити питання про те, щоб концерти зараховувались у хронологічному порядку.

— Нехай і так,— каже О[лександр] С[таніславович].— Я розумію К[ирила] Г[ригоровича], коли він це каже, бо слідує концерти будуть, мовляв, вигідні для самих капелянтів.

— Ні, ні, прошу, зовсім не через це...— К[ирило] Г[ригорович] зовсім виліз із «катакомб», закурив.

О[лександр] С[таніславович] не слухас.

— Всі концерти, які ви дасте після цього, будуть концертами вашими.

Довго, довго говорить, ніхто його не спинить, бо він сам сьогодні головує. Питання йде про комісію, яку обрали в Новомиргороді. Куди вона дивилась, як давала згоду на концерт у Балаклєй? К[ирило] Г[ригорович] пропонує рахувати всі 17 концертів у хронологічному порядку і вважати концертами Дніпросоюзу, а потім уже вибрати комісію, яка й буде обмірковувати, який концерт однести до Дніпросоюзу. О[лександр] С[таніславович] каже, що це зовсім нецікаво для капелянтів, бо, «уявіть собі, ви дасте у Вознесенську два конц[ерти], в Одесі — два, не більше, отже, рахуйте, чотирнадцятий, п'ятнадцятий, шістнадцятий, сімнадцятий, а далі починаються ваші на Роздільній (узлова станція), Бірзулі теж, Тульчини тощо».

Декого це переконує. Але О[лександр] С[таніславович] весь час держить тон неприсмний — з отим паскудним підкреслюванням слова «не»: н-не цікаво, н-не вигідно, що капелянти завше в опозиції до нього. К[ирило] Г[ригорович] все-

таки стоїть на своєму, бо, на його думку, Одеса тільки папірці дасть, а Тульчин щось інше, а не бумажки.

У вагоні накурено. Уже більше трьох годин збори тягнуть-ся, а ще ж питань багато: питання з півконцертом, господарче питання та біжучі справи. Одкладають збори на завтра. «Інциденти з Чапківським» — теж одкладають.

Т[овариш] Артимович наприкінці запалився, мовляв, як міг О[лександр] С[таніславович] назвати К[ирила] Гр[игоровича] прихвоснем. О[лександр] С[таніславович] каже:

— Боюсь, що там десь стоїть поїзд і нас сьогодні не причеплять, я вам на всі питання дам відповідь завтра.

Сонце заходить. Поїзд з гарматами прибув. Жінка спить на пероні, клунок під голову поклала. І як їй не холодно — дивуватись тільки треба. Звечоріло. Скоро каганець засвіти-мо. Невідомо, чи поїдемо сьогодні, чи ні. К[ирило] Гр[игорович] Мачтета⁶⁷ співає.

8 жовтня, п'ятниця

День поблагословився недобре. Зчинилось за дрібничку. Староста ввійшов у наш вагон, одкликав Парасю, щось поговорив з нею, а потім звертається до О[лександра] С[таніславовича] з проханням, щоб той якийсь там аванс Парасі [дав] і ще чотирьох чи п'ятьох душ залічив на рахунок майбутнього концерту.

— Цього ніяк не можна,— каже О[лександр] С[таніславович].— Ви там будете собі шептатись по кутках, а потім говорити мені...

— Чекайте, я говорю одверто, чого ж по кутках.

— Та ви не підвищуйте проти мене тону.

— Я й не підвищую. Я тільки дивуюсь вам, О[лександре] С[таніславовичу]. Яке ваше діло, що я з кимсь там шепчусь. Це до діла не стосується.

— Ага, не стосується, ну, так і не приходьте в наш вагон.

— Та бог з вами, хто вас трогає,— здвигує староста плечи-

О[лександр] С[таніславович] услід йому каже:

— Прохвост!

Я весь тремчу і ледве стримуюсь, щоб не заїхати шановного уповнов[аженого] по пиці. Що таке? Тільки встав, уже її пішло. Аж голова болить. Т[овари]шка Галя теж не може стриматись:

— Це чортзна-що!

— А це не ваше діло,— обриваю її.

— То що, я сказати слова не маю права, чи що?!

Вона обурена, говорить нам, що виходить з адміністрації.

— Ну його к чорту!

— Прохвост! — ізнову повторює О[лександр] С[таніславович].

К[ирило] Г[ригорович] з свого місця появляється, кричить:

— Я протестую проти таких слів, чуєте? Я протестую!

— Скільки вгодно собі протестуйте,— цідить крізь зуби О[лександр] С[таніславович] і бере портфель.

— Ми повинні жити, як одна сім'я, а не називати один другого такими іменами. Я вам це зауважую.

— А я вашу увагу н-не приймаю.

І знову те неприємне «н-не». О[лександр] С[таніславович] стає поперек дверей, мов щось міркує, потім злазить униз. Весь вагон обурюється ним, крім тих, що ці п'ять днів із ним жили в вагоні.

— Чорт його зна, що це за мандрівка така! І вихопиться ж такий чорт у проводирі. Тільки всіх розстроює.

День поблагословився недобре. Всі якось посмутніли, сидять, не знають, що робить, підстаростиха світить пучками на ногах — зовсім подерлись черевики.

Тиняємось до обіду. Багато наших сплять у залізничному садочку проти сонця на траві.

— Іще він про вихованість говорить,— чується од них.— Грубіян нещасний.— Це про О[лександра] Ст[аніславовича].

Сонце, сонце й вітер. Далекі могили сірюють.

День порожній. Чогось ждеш — і не знаєш чого. Неначе написаний він на півтона нижче і нам усім треба транспортувати.

Хто спить у вагоні, а хто так сидить. Один тільки О[лександр] С[таніславович] говорить, говорить без упину. Він з своїми придворними говорить про те, що староста у нас «болван». Дехто кидає повний зненависті погляд на О[лександра] С[таніславовича]. Але що ж подієш? Контракт мусимо скінчити з ним — будь він проклятий.

Звечоріло. Нарешті таки зрушили з місця. Єлисавет, прощай! Ниви, ниви, степ. Темно. Якийсь роз'їзд. Парася стоїть на дверях. Якийсь п'яний знизу: «Пустіть мене сюди». — «Чого?» — «Я тут мішки свої поклав». — «Де вони, в бога, ті мішки взялись?» — «Да я вам говорю поклав!»

О[лександр] Р[омуальдович] підходить і грізно каже:

— Перехрестись, дядю.

Той сперечається, що іменно сюди він поклав мішки. Але, почувши од О[лександра] Р[омуальдовича] про те, що за наклеп дають по башці, — пішов геть.

— Не тратьте часу та йдіть у ті вагони і шукайте.

Через кілька хвилин п'яний приходить і гаряче дякує О[лександрові] Р[омуальдовичу], він мішки свої вже знайшов.

— Дайте бумажки закурити.

О[лександр] Р[омуальдович] дає бумажку і справля[є] до другого вагона, звідки линує співи.

— Заспіваймо й ми. — І верхня полиця над К[ирилом] Гр[игоровичем] співає.

Унизу весь час чайника гріють, і в вагоні душно.

— Давайте русской, я уже соскучилась без русской, — І[вага] П[етрівна] каже. Співають «Быстры, как волны». К[ирило] Гр[игорович] «Бондарівну» заводить.

Драбинку згубили ту, що сьогодні зробили. На роз'їзді позичаємо в того вагона. Це вже четверта драбинка.

Кажу три слова: «На вгороді верба рясна». І от увесь вагон співає. Мов на колодках у селі.

К[ирило] Гр[игорович] виліз наверх, сів по-турецькому і виводить кінці тенором парубочим.

Дівчата сміються. О[лександр] Р[омуальдович] за баса справляється. «На вгороді верба рясна, там стояла дівка красна...»

Поїзд пройде трохи, та й стане, мов коняка лінива.

О[лександр] С[таніславович] на своїй полиці радиться. У нього вже нові приятелі. Йому не важно які, аби порожнечі коло себе не почувати.

А наша половина вагона мов рідна сім'я,* «одне дру-ге полюбили-ли-и!» — витягує Кирило Григорович.

Венеру бачу. П[авла] В[асильовича] буджу — подивитися.

Субота, 9 жовтня

Все ближче та ближче до моря. Холодно тільки тому, що ще рано. А день буде теплий. Степ і степ, куди не глянь. То жовтий він, то зелений. Жовтий по один бік, зелений по другий. Іноді він як плющ, витертий на спинці крісла. Це жито сходить. Чорна рілля жалобно поглядає, на сонці скибками лисніє. Степ і степ. Могили розкидані то там, то тут. Скіфські князі поховані чи козаки насипали в поході. Поїзд стає на роз'їзді: нема вугілля. Мужчини носять шпали. Біжать з вагона грітись у степ.

Вже сонце другу гаму переходить, все вище й вище.

Рвемо бур'ян степовий, кладемо огні. Огонь на півсажня вищлюється, зализує з усіх боків бур'ян і скоро осідає.

— Давайте ще!

Для пахощів долиню гіркого кидають. Митя собаку вивів — і той гайсає по всьому степу.

— Каро! Каро! Еге, тепер його шукай.

Гудок, і все, що грілось у степу, прожоґом кидається в вагони, мов приступом бере. Їдемо. Гречки пізні поміж жовтим, Немов краплаком хто протер.

У балці хутір винирне білими клавішами. Хатки на сонці заграють. Туман, мов озеро велике. Аж туди, де заходить остання нива. Вона жовто врізається, як коса у море. Туман білий, а над ним небо. Худоба пасеться. І тут сліди банд. Скелети вагонів під откосом, догори колесами.

Я їду на площаці. Без шапки холодно.

Стаємо.

— Яка станція? — кричать з вагона. Читаю: «Кавуни».

— Та ні, не жартуйте, скажіть і справді.

Але станцію справді, справді-таки Кавунами звать. Та й не дурно. Кавунів тут багато. Тільки дорогі — 600 карбованців за кавунчик, що й під руку взяти совісно. Молоко по 75 карбованців пляшка. В жінки залізничника якогось. Прицінюємось до кавунів, на сірники виторговуємо — аж гудок.

Усі біжать до вагонів.

О[лександр] С[таніславович] ходить з К[ирилом] Гр[игоровичем], розмовляє щось. Я тільки чую, К[ирило] Гр[игорович] каже:

— Принципово я не проти того.

Машиніст меланхолійно на нас дивиться.

— Що, може, ще не зараз піде?

— Кавуна вспієте купить.

Одчепився, води набрав. Поїхали.

К[ирило] Гр[игорович] Полю називас «Флакочик з духами».

Мух у вагоні мільярди. Вони вкривають одіж, мішечки з цукром, стіл, який погано стирають.

На ходу з того вагона пересідають до нас. Дві душі й староста. Це комісія театральна. О[лександр] С[таніславович] робить нараду: як бути? Річ у тому, що завтра неділя, і, хоча б пощастило в Одесу попасти іменно завтра ж, — все рівно в неділю дозволу на концерт не добудемо. Артисти в Єлисаветі нам хвалилися, що вони в Березівці (це між Вознесенськом і Одесою) гарні збори робили. Чи не заїхати нам туди і дати концерт, який належатиме співробітникам.

Беруть слово, обмірковують, за стуком нічого не чути, і приходиться перекрикувати один одного. Ми сидимо і слухаємо, по губах та по жестах можна вгадати, хто за, а хто проти. Порішили на чомусь. О[лександр] С[таніславович] зараз же всіх нас у нараду вводить. Наш вагон стоїть на тому, щоб заїхати. Цікаво, як той вагон.

Приїхали о 2-й годині. Оце Вознесенськ такий? Нічого особливого.

— Не одходьте од вагонів,— О[лександр] С[таніславович] каже,— поки не вяснимо, чи їдемо далі, чи ні.

П[авла] Ва[сильовича] брат питає. П[авло] В[асильович] кудись щез. Ва[силя] Сем[єновича] ніде не видно.

Вирішили в тому вагоні, що треба їхати просто до Одеси. Приходить представник од кооперації.

— Ну що, концерт даєте?

— Аякже, всі квитки на нього продані.

— Ми нічого не знаємо, раз те, що Ва[силя] Сем[єновича] нема...

— Та Ва[силя] Сем[єновича] ось роботою завалено, але він зараз прийде.

Наші порозходились на базар, що за вокзалом. В[асиль] Сем[єнович] прийшов. Дійсно, концерт даєм. Отакої. Ну що ж, ще й краще. Дамо концерт, а з нього просто на поїзд і до Одеси.

Дівчата переодягаються.

Тіснота. Всі нервуються. Початок о восьмій годині. К[ирило] Гр[игорович] голиться коло столу.

Осмеркло.

Їдемо в театр. Пил стоїть. Чи це туман? Дихать неможливо! Город звичайний, хоч його всього й не видно.

В соборі дзвонять.

Широка вулиця — дерев багато. На кожному пішоході в два ряди, немов вся вулиця в бульварах. [...]

Театр невеличкий. Тисяч 70 збере, не більше. Амбар розмальований без смаку, як гостиниця в містечку. Лебеді на стінах під комишами. Цю залу навіть не можуть прикрасити

портрети Л[єніна] і М[аркса], які по боках сцени висять. Луначарський посередині вгорі. Переважно свреї в театрі. Насіння в великому ходу. Не дивно: ми ж наближаємось до вітчизни «Яблочка». В театрі так набито, що пройти не можна. В проході мов загуло.

— Посмотрім, что это за концерт,— кажуть коло мене.— Представте себе наше правління...

Дзвоників тут теж нема. Електрика мовчки рахус: раз, два, три — і зовсім темно.

Моторошно.

Завіса розбігається. На сцені кімната. Стіл непокритий, за ним три фігури: два військових і один не розбери господи.

Поперед мене якась підозріла фігура в капелюху на публіку «тіше» кричить. По всьому видно, що він себе за коміка вважає.

К[ирило] Гр[игорович] впівоберта до публіки ледве повернувся, руку підняв, жде, поки успокояться.

— Ша! Ну, ша!

«Оре Семен, оре, та й на шлях поглядає».

Набрид капелянтам цей репертуар. А ще до того ця пісня їм не до серця чогось. Чи того, що довга, чи того, що сумно од неї стає. Співають без підйому. Не вспіють скінчити — уже тенор ловить погляд К[ирила] Гр[игоровича]: чи пора? — і йде слідувачу пісню проказувати.

«Пшениченька».

«Ой гай, мати...»

«А вже весна...»

Публіка ніякого захоплення не виявляє. Плещуть у долоні острівцями, переважно ззаду і в проходах. Уся ж інтернаціональна мішанина в рядах передніх або насіння лузькає, або ж зараз до своїх справ переходить.

— Так, ви говоріте, это можна устроить? Раді бога, ви знаєте...— І далі розмова стає секретною. Тільки висновок чути: — Ви на меня надейтесь.— Руки тиснуть одна одну.

В антракті коло мене сідає якась місцевого театру співачка, як вона сама себе другій взиває. А їй як капела? Співачка очима байдуже по залі блукає.

— А у вас гарний голос? — цікавлюсь я.

— Да. Нічево.— І знову байдужі очі по всій залі. Ну й Вознесенськ! Ніяка Балаклея в порівняння не може йти.

Солісти трохи увагу викликають, але ненадовго. Може, третій відділ їх розворушить. Ні, нічого, як з гуски вода. Після «Дзвонів» Вериківського за мною регочуть.

— А ну напіші «Дзвони».

Як співає капела «Попід терном стежечка», фігура в капелюху починає плечима такти одбивать і злегка ногою.

— Браво! браво! — безшумно ляпають йому в долоні його товариші.

Ну й Вознесенськ!

Брат П[авла] Вас[ильовича] розповідав сьогодні, що в них ставлять ще допотопні «Живий мерлець»⁶⁸, «Трільбі»⁶⁹, і весь театр повний, як сьогодні.

К[ирило] Гр[игорович] сходить на підвищення байдужий, пом'ятий; капела теж спати хоче. Перед кінцем виходить воєнком і прохає «од імені Вознес[енського] профсоюзу рабочих і майстрових после укр[аїнського] концерта не расходіться».

— «Заповіт!» — виривається з задніх рядів. Єдина характерна пляма на весь вечір.

«Як умру...» — альти співають, а самі аж хитаються, так спати хочеться. Зала сама встає, але підозріла фігура до зали в рупор:

— Товариші! Встать!

Ну й чудний Вознесенськ — їй-богу, ніколи ще такого не бачив.

Йду за сцену. Наші додому квапляться. Мітинг провадиться далі. До мене підходить представник од кооперації товариш Б. *, він знає, хто я такий [...].

* Повного прізвища представника кооперації П. Г. Тичина не зазначив.

До К[ирила] Гр[игоровича] од Сорабіса підходили: чому, мовляв, не зареєструвались?

— Як же реєструватись, коли ми сьогодні приїхали й сьогодні ідемо?

Зорі, зорі. А пил іще почуваетсяся.

Яксь команда йде з концерту. Я намагаюсь іти з ними в ногу. Темно, і вони в мой шинелі за свого признають.

— Любітелі?

— Нет, брат, любітелі так не запоют. Сейчас пойдут: куда Матрьона, а куда Акулька.

Команда сміється. Хтось піднімає з дороги якусь залізяку й кидає поперед себе. Залізяка дзвонить жалібно, по згуку чути, як вона підскакує на брукові й заливається плачем. Команда задоволено регоче. Далі йдуть розмови про мир, і команда звертає в сторону.

Невловимий Вознесенськ.

10 жовтня, неділя

Стоїмо у Вознесенську.

У вагон стукають. Моя сьогодні остання варта до 6-ї ранку.

Стукають у ті двері, які наглухо забиті.

— В чім річ?

— Тов[арищу], потрудітесь документ на вагон пред'явить.

Ол[ександр] Ст[аніславович] устав, пішов. Виходить, ніби наш документ на вагон загубили. «Хорошее дело».

Прокидаються. Сьогодні обіду не буде.

Запасаємось продуктами на вокзальному базарі. Обіду ж не буде через те, що в тім вагоні з печі дуже курить і у всіх голови почаділи.

Ол[ександр] Ст[аніславович] каже, що нижня полиця сьогодні вся міняється з верхню місцем. Це після того, як Ол[ександр] Р[омуальдович] сказав: аристократія всіма благами користується, а ми тут в «катакомбах» страждаємо.

156 Ол[ександр] Ст[аніславович] про перехід і П[авла] В[асильо-

вича] каже. П[авло] В[асильович] мовчки бере до уваги. Чи, може, верхня полиця сподівається на нашу ввічливість, що ми будем одмовлятись. Т[оваришка] Галя радіє, що переїде. (...) *

Ну, зараз їдемо. Поїзд з галичанами навпроти нас. Артимо-вич і підстаростиха знайшли знайомих. Галичани ледве вихопились з душею із Тернополя.⁷⁰

— Прощайте!

— Рушили.

Вознесенськ ніяк не хоче нас кидати: далеко вже одїхали, а він все тягнеться. Якась річечка Мертвовод ділить його на дві частини. Виселок на правому боці річки, а на другім боці с. Болгарське. Річка ряскою загула. Ну й річка — курям на сміх! Це, може, Буг такий? Ні, ось Буг буде зараз.

Вибираємось на верхні полиці, двері щільно обступаєм: всім хочеться на Буг подивитись. Окопи йдуть. Свіжі попадаються. Закріплюються, чи що. От і Буг видно. Спочатку міст їде над долиною. Під мостом теж окопи. Буг. Вода блідо-зелена, мов пляшка проста. Сам узенький, але чистий. Після мосту з поїздом ховаємось у гори. Гори, правда, не вище вагона, але цікаво — немов тунелем їдемо. Виїмка.

У вагоні темнішас, і ми перед собою тільки високі бур'яни бачимо. Трава на горі посохла, мов березівка. Коли виїзди-мо з гір — далеко Буг прослав свій пояс, і він на сонці сохне, од неба синім стає. Отара в долині пасеться. Що там вона їсть — долина вся руда, аж червонувата. Там далі гори білі, вапняки, коло нас стерня беззмінно, мов ад'ютант — куди не їде[м] — наперед нас біжить. Знову Вознесенськ? Ні, то село якесь полід горами тягнеться. К[ирило] Гр[игорович] по-домашньому в сорочці присусідився до Полі.

— Е, так ви з Санжар? Чи там всі такі гарні, як ви?

— Ай, чого ви смієтесь?

Поля Ворскло вихваляє.

Ідемо ліниво.

Зупиняємось. Якись хатки. О тут знову Буг виринає. Тільки якось кумедно — немов з другого боку забігає. Якийсь посьолок.

— Хто хоче їхати до Одеси, — кричать знадвору, — ідіть шпали тягать. Ей, мужчини!

У справочник дивиться П[авло] В[асильович]: Мартиновка? Ні. Колосовка? О ні. Так що ж це таке, матері його чорт?

Жовтою квіткою хустка Жучка на голові цвіте. Червоний перець під стелею стрючки пустив, синім чайники на столі озиваються.

Знову ідемо. Дівчата ноги звісили з дверей, за нами — другий ярус — насіння лузькають. Драбинка коло куба спочиває. Акації все більше й більше. Вона біжить назустріч нам або ж униз од нас стає рядами, немов нас пропускає, сади молоді огортає. Жовтий лист.

Не вічно ж насіння лузькать. Згадують, що сьогодні без обіду. Без кінця сало пряхать. Черга за чергою. Сині чайники теж в чергу спорожняються й наливаються.

К. Мікаеліс⁷¹ самотньо лежить на столі — усі їдять. Менший, менший хід, стали. І раптом назад ідемо. Гальмó не робить, чи це навмисне? Міст неглибокий шумить під нами. Цілі плантації кукурудзи. Кияшиння кремовою річкою до нас біжить. Соняшничиння на боках з перепятими шиями.

— Наїлись. Ану, — К[ирило] Гр[игорович] починає, — «На вгор[од]і верба рясна».

Ця пісня всім до серця. Вагон співає. Душно від сала й чайників.

Ст[анція] Веселиново. Знову мужчин гукають шпали тягать. Що воно за поїзд, чорти його драли! Гуси кричать на станції. Марія Євгенівна виходить із вагона: у неї голова болить. Нагорі хтось із ком[ісії] (?) виходить, як у нас П[авло] В[асильович] вийшов.

...Яструбецький⁷² поправився в першій мандрівці. А що там 158 Яструбецький, він зовсім іншу вдачу має: одбувся концерт —

добре, не одбувсь — теж. Це О[лександр] Ст[аніславович]. Я його чим далі, тим більше ненавиджу. Так само і всі, крім його прибічників.

Стоїмо довго. Справді у вагоні духота неможлива. На сон бере.

Прокидаюсь — сало шкварчить. К[ирило] Гр[игорович] теж очі протирає, спав.

Сіпнуло. Поїхали. Хтось хоче на ходу на площадку перелізти. Ради бога, цього не робіть. Той сплигує, і через хвилину в двері летить поліно, друге, третє. Н доганяє двері і знову влазить у вагон. Тепер на чай хватить. Солончаки пішли. Різними кольорами линия степ. Підвода по степу — немов комашка загубилася.

Степ і степ.

А коли ж ми до Одеси приїдем? Солдати казали, що вони звідти сюди 19 годин їхали.

Сонце ховається. Колосовка! Шпалу вносять, і вона займає піввагона. Одним кінцем лягла на місце Лізи й Катрі, другим у двері вперлась. Тепер ні дверей зачинити не можна, ні на другий бік вагона перейти. Маруся розплакалась, маму згадала. Її Парася обняла;

— Та цить, Марусю, цить!

Маруся не втихає, плаче, як дитина, дві пучки перев'язаних держить угору, бо до них доторкнутись не можна. Пучки їй перев'язують. Шпалу розрубують — вона не піддається.

Темно. Зорі. Суп на вечерю поспів. Коло огню за вагонами фігури вихиляються. З паровоза іскри лятять, як рій. Диню за 500 [карбованців] учотирьох купили. Диня погана. Каганець гасне. Марія Євгенівна просить ради бога засвітити, бо в супі трісок повно. Це все ця шпала наробила. Диня. Повний місяць на півмісяці розрізується, а потім півмісяця теж крається, і кожен з нас одержує по молодику.

Понеділок, 11 жовтня

З самого ранку в серці лоскоче. Море. Море побачу. Почую волю, відчую силу ще незнану. Незнану, незвичайну. Невже лоскоче надаремно? Море побачу. Вітер м'яко ходить, не рве, застилає. Я й без бурі все візьму. Оце моє і це... За нивою нива має, мов карти степ здає. Море побачу. Сто верстов — і Одеса.

На якомусь полустанкові зупиняємось. О[лександр] Ст[аніславович] бере мене під руку:

— Я маю з вами у справі дещо поговорити.

— Прошу.

Ходимо коло вагонів. Наші з котелками заметушилися. Води нема в вагоні. О[лександр] Ст[аніславович] по дорозі пробирає днювальних, що куб не налили.

Ага, так от в чім річ.

— По-перше, П[авле] Гр[игоровичу], мені здається, що ви останніми часами змінили до мене ставлення.

— Себто?

— Та так ніби сердитесь.

— Нічого подібного.

Поїзд свистить. Ми поспішаємо на площадку.

— Ну гаразд. Тоді я перейду до другої справи. Будь ласка, в Одесі підженіть мені протоколи, я їх хочу скоріш до діла прислать. Тоді я розумію, що те, що мені здавалось, просто пояснюється вашим настроєм. Так, так, я цілком розумію вас. Коли ви пишете, кругом вас стукіт, гамір, і це вас страшенно нервує. Я сам теж нервуюсь страшенно, я, бачите, не люблю, коли мені в процесі роботи хтось перечесть. Ну й іноді за шкуру сала заливаю. А потім, я думав, що склад капели стоїть на високому рівні, аж це так собі, зброд усякий з національного й з усяких боків.

Я мовчу. Ну що йому казати? Дійсно, склад капели не зовсім задовольняючий, але не зброд.

О[лександр] Ст[аніславович] говорить про етику (він дуже любить про етику розмовляти), а я щось своє думаю. На ва-

гоні передо мною білим по чорному: «Осм[отрен]. Харьк[овские] маст[ерские]. 14 мая 1920». Чого воно мені в очі лізе? Підйом великий, дарма що степ і поїзд ледве сунеться на гору. Коли голова поїзда завертає наліво, а ми ще просто їдем, нам видно, як поруч з паровозом біжать люди й сиплють під колеса пісок. Це щоб не буксував поїзд.

Тепло. Небо синє. Пташки одиноко свистять у степу. Поїзд стає. На площадці хлівом односить. Поросята в мішку. Жінка з Одеси. Розпитуєм її. В Одесі хліб білий по 500, чорний 300 [карбованців]. Парася і Івга П[етрівна] мають охоту злізти на дах вагона. Їх підсаджує О[лександр] С[таніславович].

— Отам же будете сидіти аж до Одеси.

— Е, ми замерзнемо. О[лександре] С[таніславовичу], ідіть сюди!

— Ну, що я, здурів, чи що! Дякую, сидіть на здоров'я.— Плюнув з площадки. Дівчата образились, але бояться щось сказати.

— Так отак, П[авле] Гр[игоровичу],— і знову говорить, говорить.

На дорозі колючки з породи кактусів. Поїзд довго стоїть, не рушає. В різних позах капела під укосом розкинулася. Молодожони пальтом укрились, розмовляють.

Півень у сусідньому вагоні співає. Ах, як він викликав в мені старе! Колись же цим шляхом чумаки в Крим по сіль ходили. У кожної валки свій півень був.

О[лександр] С[таніславович] розповідає про Вознесенськ.

— Т[овариш] Лойтер, сам Лойтер каже: «Негайно дати місця робітникам у передніх рядах, інакше робітники будуть переміщені в передні ряди озброєною силою».

А я: «[Перед] концертом мітинг не маєте права робити. Або ж робіть, тільки дайте офіц[ійний] папір од наркома, щоб я міг перед київськ[ою] публікою виправдатись. 70 квитків для робітників дали, (щоб розмістити в різних рядах потроху), двадцять квитків наросвіта замаهوريла...»

Прибутків од концертів уже зараз є 700 000 карбованців — отже, ще недостає не так уже й багато.

Знову поїзд став. Це, певно, шпали машиніст побачив коло будки. Будочник підходить. Торгується.

— Да в мене пилки нема! Да їдьте далі, там більше шпал.

Поїзд гукає. Далі. Курдючні отари.

Кобець ширяє.

День хмарним робиться. Вітер міняється. З півночі дме. На площадці хлівом пахне. Півверстви — і знову стоп. Ну, так сьогодні, напевно, в Одесі не будемо. Кукурудза частіше. Котики біленькі цвітуть. Візьми в руки — й розсипались. Поле темне, поле світле — хмарно, хмарно, ще й вітер із півночі.

Щоб не гаяти часу, в нашому вагоні продовжуємо збори. Не всі явилися. Чому? Покличте їх. Та вже кликали. Одні кажуть, що це збори, а другі, що нарада товариська. О[лександр] С[таніславович]:

— Прошу, це не нарада. Я, коли зах[о]тів би, знайшов би офіціальний шлях для того, щоб скликати всіх, бо все рівно, раз уповноважений скликає — повинні явитись, чи то збори, чи нарада, але офіціальності уникаю. Це є продовженням минулих зборів. А раз так, то треба голову обрати й секретаря.

Товариш уповнов[ажений]:

— Дзвоніть, прошу, прошу, з великою охотою. Я складаю з себе головування, намічайте кандидатів.

Гудок.

Їдемо. Тепер приходиться перекрикувати один одного. Голова обраний. Секретар теж.

Трусить вагон. Як хто говорить, то тільки зуби видно й жести — останнє треба прислухатись. Хтось пальтом за кран зачепив, і куб заплакав на всю підлогу. Витираємо попід ногами.

Курять. Повернутись ніде. Програма: справа з розподіленням грошей з балаклеївського концерту, господарчі справи й справи біжучі. О[лександр] С[таніславович] вносить пропозицію, щоб гроші з бал[аклеївського] конц[ерту] пішли на

оплату праці старости, підстарости й господ[арчої] комісії. Ухвалено.

Тепер справа з концертом у Вознесенську. Чи він буде дніпросоюзівськ[им], чи капелянтів? О[лександр] С[таніславович] дає інформації про нього. Валового збору 65 000 [карбованців]. Видатків 22 000. Остається чистого щось 50 000. Для нас треба більше.

Трусить вагон, душно, рот роздирає позіхати. Чи наш, чи дніпросоюзівський? Після голосування виявилось: концерт у Вознесенську рахувати як 14-й конц[ерт] Дніпросоюзу.

Замість цього концерту у Вознесенську* вирішують: прохати уповн[оваженого] один з концертів в Одесі в найбільшому театрі рахувати за наш концерт.

Справа про мед. О[лександр] С[таніславович] уважає, що подарунок од кооператорів продавати — це є образа для кооператорів. Висловлюються за продаж меду. Краще б його продати і на ці кошти купити винограду. Всі за те, щоб продати.

Справа з борошном. Усі кричать, бо нічого не чути. Є борошно в нас добре (Черкаси — 10 пудів) і погане (Єлисавет — 12 пудів — з ячною мукою). Ухвалюють: борошна частину продати, а частину обміняти (господарча комісія).

А далі питання про кабана й сало. Кабана продати, а сало розділити. Уже кілька полустанків минаємо, будки пробігають, на полі орють, а ми все перекрикуємо один одного: зоставить для котла, по 2 фунти роздять, а кабана продать.

— [Товаришу] Ярош, не покидайте зборів.

— Почему?

І пішов.

Дня. Кожному дають по півмісяця. У мене зразу він щербатий стає. Павло Васильович ще ножиком.

Непомітно до Кремидівки доїхали. 18 верстов до Сортирочної Одеси залишилось. Скоро море побачимо, а ми розби-

* Далі текст написано простим олівцем і, як свідчить почерк, під час руху поїзда.

раємо «інцидент з Чапківським». Як сміє т[овариш] уповнов[ажений] називати К[ирила] Гр[игоровича], якого вся Україна поважає, називати прихвоснем? Уповноваж[ений] каже, що він дивується т[оваришеві] Артимовичу, як він те, що говориться поміж двох стін, виносить на загальні збори, це формений донос і це значить лити воду на млин. (...) *

К[ирило] Гр[игорович] каже, щоб збори ці слова однесли на рахунок підвищених нервів після вранішньої розмови з ним. О[лександр] Ст[аніславович] говорить, що скільки вгодно протестуйте — мені, мовляв, однаково.— «Ви говорите, що я образив К[ирила] Гр[игоровича] як композитора. [...] Ну, дак я ж сказав вам, протестуйте».

Т[овариш] Артимович каже:

— Я дивуюся, як людина, котра вибачилася перед ЧК, перед К[ирилом] Гр[игоровичем] не може перепросити.

Т[овариш] уповноважений виходить.

— Чого ж ви збори залишаєте?

— А це моя справа.

— От тобі й раз, сам скликав для полагодження інцидентів, а тепер тікає. Загальні збори висловлюють довір'я, й повагу, й співучасть К[ирилові] Гр[игоровичу] і жаліють, що таке з ним сталося.

К[ирило] Гр[игорович] до вікна одвернувся. Мовчки курить.

Вітаємо К[ирила] Гр[игоровича] гучними оплесками. К[ирило] Гр[игорович] дякує й каже, що його дивує те, що сам О[лександр] Ст[аніславович] скликав збори для полагодження інциденту, а тепер сам не вибачився і втік. Коли б я сам був у капелі ображений, я б на це не реагував, а коли він багато кого ображає, про що ніхто-ніхто не знає, то прошу тоді й мою справу долучити до скарг усіх товаришів, кожного зокрема.

Збори висловлюють повну догану й недовір'я т[оваришеві] Чапківському.

— Хто проти?

— Нема нікого.

Утримались прибічники. Вони ледве усміхаються. [Їх усього три]. Голосувати закрито і довести про все це до відома Дніпросоюзу.

Хтось «Почаївську» заспіває. К[ирило] Гр[игорович] руку вгору. Чекайте. Обтер уса:

«На вгороді верба рясна». Як небагато треба, щоб сім'єю жити. Поїзд похитує. Ось Сортировочна Одеса. Зустрічні поїзди на нас дивляться, з вікон виглядають.

— Далі «Цар Давид». Е ні, чекайте, нам треба на всякий випадок «Многоліття» вивчити. Ось як воно буде для басів.— Заспіває: «Живи, герою, на користь світу...»

— Многа літ! — реве вагон.

— Гірко! — кричить К[ирило] Гр[игорович], а за ним увесь вагон: — Гірко, — аж з місця встав К[ирило] Гр[игорович], кулаком у дах б'є. Молодожони цілуються.

«Живи, герою», — заспівають К[ирилові] Гр[игоровичу]. Ще як тільки «Многа літ!», уже Поля ховається. Але К[ирило] Гр[игорович] цілує-таки її.

Стоїмо на Товарній Одесі. Обідати скоріш. Поїзд панцирний у порт. Сьогодні не встигнемо переїхати в Дніпросоюз, будемо ночувати тут.

Розмова з дівчатами: «атеїст», церква. Поезія.

Вечоріє. Напроти нас «Силовая ст[анция]». [Ремонтний поїзд] став. Чохкає машина — під її [шум] не заснеш. Солісти у вагоні співають. Піаніст Чайковського грає.

12 жовтня, вівторок

Встаю дуже рано. Темно-темно, тільки пічка червоніє. Сало шкварчить. К[ирило] Гр[игорович] запрошує чай пити. Він допомагав т[оваришці] Галі вартувати. Як спалось? Та хоч би скоріше до філії переїхати!

165 Море, море сьогодні побачу.

На верхній полиці встають, в темряві не видно хто — як привиди сидять. Од печі голови почаділи. Прочиняємо двері. Холодно!

Світло надворі. Уже законний час вставати, й К[ирило] Гр[игорович] заспіває «Цар Давид».

Ол[ександр] Ром[уальдович] і П[авло] Вас[ильович] попрокидались і риплячими басами «катакомби» оглашають.

Сміх. Галас. Вікно вгорі одлетіло, його знову жіноцтво закриває, поки одягатися будуть.

К[ирило] Гр[игорович] іде в другий вагон, і звідти несеться рефрен «Давида» «оглушительно». Це — вранішня молитва. День почався. Ол[ександр] Р[омуальдович] дрова коле.

— А як там Чапківський? — питають К[ирило] Гр[игоровича] в другім вагоні. Ол[ександр] С[таніславович] стоїть коло Ол[ександра] Ром[уальдовича] і чує [це].

К[ирило] Гр[игорович] каже:

— Не знаю, я зовнішньо з ним мирно живу.

Нам з П[авлом] Вас[ильовичем] треба поголитись, але де поголишся, як у вагоні яблуку впасти ніде. К[ирило] Гр[игорович] має охоту на море йти.

— Ой, подождіть, разом підемо.

— Е! — раптом піднімає палець угору П[авло] В[асильович]. — Нам би слід усім трьом у філію завернуть, поговорити про те. Ми вже знаємо, про що. Ну то скоріш голіться.

Примощуємось на площадці по-турецькому, голимось.

Сміються з нас.

Поголились.

Базар. Малоросійська вулиця. Дохла коняка — перша «до-стопримечательность» Одеси. Собака морду обриває. Тут теж як у Єлисаветі, з продуктов[ими] картками на вулиці безпродані ходять. Бідні люди!

Осел. За хвоста хлопчакі [смикають]. Читаємо приказ на червоному папері. Одеса на осадному стані.

Афіші. Вечір Чайковського. А. Кінен, Х. Бялик, Шенгелі.

Собор. Служать у боковому притворі. Собор немов для велетнів (Шухевич)⁷³. Диякон. Крилас.

— Господи, помилуй!

Картина — Давид у гуслі грає. К[ирило] Гр[игорович] до мене потихеньку: «Цар Давид сидить на троні і грає на тромбоні». Ікона божої матері, під нею вірш, вишитий на шовковій хустині:

Міра Заступниці Матер Всепетая
Я пред Тобою с Мольбой
Бедную грешницу мраком одетую
Ти благодатью прикрой.

Старець на східцях бажає нам здоров'я й усякого щастя. Ми всі своїм зайняті. Дзвін реве, в сусідніх кварталах одбивається.

Шукаємо Ланжерон[івську]. П[авло] В[асильович] розпитує на кожному розі торгівці[в]. Торговець йому пальцем показує. П[авло] В[асильович] ще раз повторює й держить палець іще й тоді, як торговець уже до свого діла одвернувся. Ми посеред вулиці з К[ирилом] Гр[игоровичем]. Ми взагалі нікого не розпитуєм. Ідемо собі.

На перехресті стовпилось площадок багато — ніяк не розминуться. Одна площадка до нас мужським капелюхом і жіночою хусточкою вітається. Що воно таке? Так, так, до нас. А, це ті, що вчора у летючому клубі я бачив. Піаніста пізнав. К[ирило] Гр[игорович]:

— Море!

— Де, де?

Аж там, в кінці вулиці, між будинками шматочок живого, синього.

Знаходимо дорогу. Музей. Театр. Ланж[еронівська], № 2, зараз. Але спочатку йдемо на море. Чийсь пам'ятник стоїть до моря спиною. Та це ж Пушкін, сам Пушкін. Чого ж його поставили коло гавані, а не справді десь коло моря? Гавань заважає. Вода широка. Сила є. Але це все-таки приручена вода на прив'язі. Он там далеко, за маяком, погляньте он яке! Дивимось.

як насіння лузьякає, а море... що їм до моря. А може, я помиляюсь. Завше поетові після смерті приемність хочуть зроби-ти. Але...

Знаходимо Ланжер[онівську], 2. Вукоопспілка.

— Ну, йдіть уперед, П[авле] В[асильовичу], а ми підождемо.

Мармурові сходи справа і зліва, нагорі з'єднуються в площадку перед залом. Внизу перший поверх кудись сховався.

Двері одчиняються. Палець П[авла] В[асильовича] нас кличе, і В[ітольда] С[таніславовича] постать з'явилась. Радо вітаємось. Цілуємось.

— Як же, як же, ніяк не сподівались, ми ж такі раді, як ніколи. Це для нас справжнє свято буде.

Ніхто так не зустрів нас, як в Одесі. Кабінет на море.

Костьол немов у Києві.

Хочемо поговорити секретно, але приходять адміністратори з афішами, пізніше сам О[лександр] С[таніславович], який зразу ж на нас почав підозріло дивитись.

У Новомиргороді на базарі скрині квітками розмальовані. Вози — в Одесі. [...]

Вози в Одесі на ринку.

Вертаємось. По дорозі К[ирило] Гр[игорович] розкажує, що він, [уповноважений], зауважив К[ирилу] Гр[игоровичу]:

— Я дивуюсь, чого це ви поперед мене прийшли до філії і чого тут Артимович?

Вагонів нема. Наводимо справку в службовця: «на Главну погнали».

— Так як же ж так,-- гарячкує К[ирило] Гр[игорович].— Хоч би кого залишили. На третю годину ми ж усім призначили тут бути.

Шукаємо. Староста прийшов. Ще дехто з наших. Ждемо.

— Ну як так, то хай староста зостанеться тут, а ми на Главну підемо.

Три верстви.

Вертаємось. Коли паровоз якийсь нас зустрічає. О! вагони наші, дехто чіпляється й їде назад, де ми стояли, тільки на другій колії. Це вагони хотіли в порт перекинути.

К[ирило] Гр[игорович] гарячкує:

— Хай тут остануться, всі ж наші сюди повинні прийти. Площадки теж.

Підобідуємо. Довго ждемо площадок. Коло брами вартують.

Нарешті площадки є. Складаємось. Усі сідаємо поміж речами. Дрова теж узяли. Вас[иль] Сем[енович] бере перепустки наші й проводить до брами*.

— Та не говоріть усі разом!

Наші присмиріли. Нарешті пропустили. «Можна їхать, поганяй! Стій, стій, куди, військо хай пройде». Але погонич не здержить коней, і ми майже в самій брамі зустрічаємось з цілою ротою, яка співає. Махаємо рукою другій підводі своїй, щоб перестояла.

Якось вибрались.

Вулиці нові для мене. Ішли ми не так якось.

— А це який стиль? — питають мене.

— Романський, — відповідаю і ще раз на нього дивлюсь і сам в душі червонію. Зовсім не романський, а готика середніх віків.

Ось будинок, де Пушкін жив, вікна внизу, мов двері. Над ними один поверх, а з двох боків будинки тиснуть. Не витиснеш: Пушкін видержить.

На розі якоїсь вулиці друга підвода повертає в іншу вулицю.

— Не туди їдете, — хтось до нашого візника. — Он ті другою вулицею поїхали.

Візник тільки — ньо! Він знає, що робить. К[ирило] Григ[орович] кепку знімає, здоровкається. До кого це? А он до того єврея (...).

Майже на кожній вулиці нас оглядають підозріло. Євреї пучками наші кошики через просторінь щупають:

— А що вони везуть? Тут же заборонено все: нічого не купиш, не провезеш.

Дехто, певно, уважає нашу площадку за ознаку евакуації.
К[ирило] Гр[игорович] заспівує:

— Прикосновеніє Полі впливає на мене возбудительно.
Підхоплюємо тричі.

Море! Погляньте! Я обертаюсь — море. Шматочок. Будинки закрили. Нарешті минаємо театр, музей.

Приїхали. Друга підвода вже тут. Кара стрибає, ледве не сказиться. Одеські хлопці почули, як звуть, ганяються:

— Кара! Кара!

Кара був загубився на Сортиривочній. Митя їздив і знайшов, чи прибіг.

Зносимо речі. Для жінок дві кімнати в самім палаці Дніпросоюзу (колишнього к[нязя] Гагаріна), для мужчин клуб, для приїжджих — у цьому ж дворі. Трохи ліжок є, а то долі розташовуємось. К[ирилові] Гр[игоровичу] і П[авлові] В[асильовичу] — окрему кімнатку. Іще є одна кімната. Мої речі туди несуть, та я не хочу. Я — коло товариства. Я не хочу, щоб мене виділяли. Вітольд Станісл[авович] приходить:

— Пожалуйте на обід, вибачайте, що холодний.

Через двір ідемо в підвали палацу. От-от смеркне. Море сіре. Обід несильний. Дякуємо й на тому.

Чай. Приїжджі кооператори поміж нас загубились. Шум. К[ирило] Гр[игорович] замкнув ключ у своїй кімнаті. Французький замок — хоч би ж було на засов узяти — ніхто й не попередив. К[ирило] Гр[игорович] роздратований, хоч здержує себе. Я налив чаю, держу чашку, питаю, чи не хоче К[ирило] Гр[игорович] чаю.

— Не лягайте на підлогу, ідіть уже.

Я йду. Дійсно, чоловіку ж переодягтись треба було. Досадно.

Із просвіти приходять.

— Можна ще там душам 5—10 влаштуватись. Ліжка є.

— Ні, ми вже тут. Умісті.

Співанка в жіночій залі. Віт[ольд] Станіслав[ович]. Дітки на сні примостились. Прислужниця підвела голову.

— Моя пісня.— Дітки одне одному кивають головами.— Еге ж гарно.

Прислужниця теж захоплена.

«Тобі, моя мила, ця пісня пісень»,— хор візерунками говорить.

«Пісень!» — кінчає тенор. Останній рівчачок скульптор дав. Слідуючу пісню.

А де ж О[лександр] Вас[ильович]?

Е, знаєте, ці засідання. Ми хочемо Дніпросоюз скинути з своїх плечей. Крім того, він стривожений...

Вікна од моря закривають внутрішніми віконницями. Сьогодні електрика є, а це дуже рідко трапляється.

Пригадалося — в Лисаветі (робітничий театр?) до старого Васильєва на сцену приходив один товариш. Зацікавився, що старий такий, а співає.

12 жовтня, середа

Паровози пробують голос. Попробує — й урве. Боїться. Лежу й догадуюсь, що воно таке. Темно. У віконниці світить щілина. Скоро світ. Не вагони, а Дніпросоюз. Паровози ж, певно, бояться, щоб їх з моря не почули.

Після чаю О[лександр] Вас[ильович] веде на склад Дніпросоюзу. П[авло] В[асильович], я і староста. Останні або ж зайняті, або цим зовсім не цікавляться. Ідемо згори. Згори падаємо на перший поверх, по-моєму. Тютюн, шоколад. Тютюн упаковують саме для полт[авської] спілки. Скрізь пожежні крани.

— В минулім році оце все було крамом завалено.

Униз ідемо.

— Підвал?

— Ні, другий поверх.

— Як другий — ми ж на першому?

— Ні, на третьому.

Це ми згори дивились. Ну, тепер ясно. Сухі бички в бочках. Скрізь електрика. Стіл для чаю — товаришам. Сода, лавровий лист. Підвал, всі кімнати телефонами з'єднані, а сам завідуючий з містом зв'язаний. Пахне вином. П[авло] В[асильович] піднімає палець угору: «А випить тут можна, мені здається». Ні, це шкіра давно лежить, пахне. Коломазь у ящикках. Торік тут хотіли вагонетки поробити. Уцементували підлогу. Кімната з олією [обладнана] спеціально: підлога похила з усіх боків, посередині колодязь. Це як бува лопне бочка. Варта скрізь. Її всього 60 чоловіка. Наймана. Вертаємось. Двері за нами зачинені знадвору. Темно. Ну, ходім знову тим ходом, що й прийшли.

Вертаємось знову в підвал. Нагору йдемо на другий, а потім — на третій пов[ерх]. Тут філія застала руїну — ніяких вікон, рам не було. Дніпросоюз шибки вставив, побілів коло контори (до речі — стіни й підлога оббиті пробковим деревом), казенна одежа для робітників. Свою скидають і надівають казенну. Проїзд — склад.

Ворота — мішки з сіллю — ще ворота з другого боку. Через двір склад-підвал. Коло нього собака на ланцюгу. Попереджають, ввечері спускають — може штани полатать. Тут скумбрія. Цього року була змога насолити коло 100 000 пудів риби в самому тільки Очакові.

Над нами теж чотири поверхи; там майстерні, бондарня. Дерев'яні сходи високо коло стіни. Туди теж ідемо. О[лександр] В[асильович] зупиняється:

— Полюбуйтесь, який будинок Дніпросоюзу, це ж з моря прекрасно. Ми там нагорі напишемо укр[аїнською], італ[ійською], фран[цузькою]: Дніпросоюз, — щоб здалеку бачили. Але це в проекті, не тепер, — сміється.

Бондарня — нічого особливого. Столярня. А тут чого ставник церковний затесався?

— Тепер ходім нагору.

Стайні. Ліра нагорі, фронтон, а з дверей кінські зади. О[лександр] В[асильович] сміється:

— Бачите, як у нас! Це була одкрита сцена для кафешантану, колись тут такий був Коза.

Брати, прощайте! Нових стріч!
і сває тут межі опадає,
У груді море б'є, риде —
і десь і ніз і десь і ніз...

Брати, прощайте! Нам пора!
Туди, в степи, яри, долини,
де б'ється серце України
на гордім березі Дніпра!

Автограф вірша П. Г. Тичини «...Брати, прощайте! Нових стріч!». 1920 р.

Повозки спеціально для співробітн[иків], які щодня після праці на дачу їздили. Цілу ніч там співали.

— Ще в кухню ходімте.

Погріб. Хлібопекарня, плита. Як удасться, розмалюємо українським орнаментом — кабаре буде. Тут такі переходи в підвалах, що й чорта заховати можна. Словом, розмах дні-просоюзівський. Зняв з одежі «біляка».

Білизну здаємо. Слава богіві. Чоботи теж можна підлатати. [...]

Наші на співанку пішли. Поки заметуть — іду в музей.
174 Зачинений. Після співанки чомусь усі не в настрої. Влада

неприхильно «ставиться до нас». У наросвіті не прийняв О[лександра] С[таніславовича].

Сьогодні даємо концерт у Дніпросоюзі для кооператорів.

Сало ділять по 2 ф[унти]. Незадоволені.

Іду на море з [товари]шем. Мол, мур. Не видно моря. А чуєте, як воно шумить. Щось шумить. Робітники залізо б'ють. Повертаємо в ворота. Яка це дія перед нами? Чому раніш не прийшов — море давно вже працює. Котить, б'є і б'є.

Вітер невеликий. Стаю коло нього. Що воно за істота? Далеко-далеко спину вигнуло, а тут лапами, лопатами — та все на берег, а берег наче одбіжить та знову стікає в море. Що воно говорить? Так голосно говорить, що я не розберу. Камінці збираємо. Рабіндранат Тагор⁷⁴. Вартовий з рушницею. На голові подобіє російського шлема, а сам запорожцем усміхається.

— Что збираєте? — чи попитав, чи просто подумав, а ми обернулись — за морем не чути. — А, да, камушки, що й казати.

На човнах рибу ловлять. Свистять їм двома пучками — великий байдак спускають. На піску лежить метелик, різні кольори.

Море й метелик. Час додому, бо [о сьомій] концерт.

Зала повна. (Антракт: двері з зали одчинені). «Народні пісні». Розсипаються голоси. Акустика не досить добра. В антракті К[ирило] Гр[игорович] інформує, що [місцева] влада до нас поставилась неприх[ильно], навіть в наросвіті не прийняли нас.

— Тоді дозвольте, товариші, зробимо так: завтра у нас вільний день — дамо концерт для кооператорів. Тут.

14 жовтня, четвер

Нарада в кабінеті О[лександра] В[асильовича]. Філія може зробити. Але краще, коли б це виходило од загальних зборів.

175 Аероплани літають.

Ідемо з К[ирилом] Гр[игоровичем] до церкви. Єпархіальна церква. Співають. «Отче наш» — таке, що й сто літ тому співали. Сопрано. К[ирило] Гр[игорович] хоче переговорити з ким-небудь з параф[іальної] ради.

— Клаптик паперу? — каже він до мене. Даю, і він пише щось. [...]*

Ідемо назад. Добре ходити по незнайомому місту, удаючи з себе провінціала.

Купуємо насіння й лузьяємо. Чи ми гірші від одеситів, справді? А може б, зайти по шклянці молока випити?

Заходимо й переплачуємо вдвоє. На розі якоїсь вулиці жебрак пристав до К[ирила] Гр[игоровича]. Жебрає не знаю по-якому.

— Та ну його к чорту! — ледве чути кидає К[ирило] Гр[игорович]. Жебрак одстає.

— Що він од вас хотів? — цікавлюсь я.

— Та... просить задумав...

Мені боляче за К[ирила] Гр[игоровича]. Мовчу. Ще винограду купуємо. Читаємо «Вісті». Умови перемир'я з Польщею. К[ирило] Гр[игорович] на співанку поспішає, а я йду в Музей історичний.

Лежать уряд генерали: де Рібас⁷⁵...

Концерт. Артисти Молодого театру⁷⁶ про Київ розпитують. Сьогодні художні пісні. Прекрасно співають. Після концерту тут же в залі вечера. Тости. К[ирило] Гр[игорович]:

— І от наша капела сорок днів, як той ковчег Носвій, носитья по всій Україні й нарешті добулась до вас, ш[ановні] т[овари]ші!

Тост за уповноваженого.

Танці. Скрипаль Придаткевич. Ольга Олександрівна. Півроку як одружена. Була партійною.

Четверта година ночі. Прожектори лазять по морю. Брамщик незадоволений:

— Чи всі вже?

15 жовтня п'ятниця

З Парас[ею] в музей за Сабанєєвським м[остом]. Музей закритий в дні після свят.

Ідемо на море. Твань морська. Мов хто крам розгортає. 9-й вал. Каменоломні. Акації густо-темні. Купую виноград — 25 карб[ованців] зайвих оддаю крамареві.

— І звідки ви такий?

— З Києва.

— І я з Києва.

От рідну мову почув. Підійшов солдат:

— Ви з Києва і ви з Києва?

Помовчав.

— А я з Полтави.

— Ага, от і добре.

Команда «виздоравливающих», і похорон. Камінців тут менше як на молі.

Концерт в Селянському будинку. Народні пісні. Світла мало. Сопрано розсипаються.

В пенсне:

— Давно почалося?

Маркс у два сажні, Шевченко, Ленін. Написи на стінах виключно укр[аїнською]. Газово-калильне [освітлення]. Порожня зала наполовину. Завіса на шнурах довгих.

Клуб Михайличенка⁷⁷. Прочитати реферат про рев[олюційних] п[исьменників].

«Ой на гору козак воду носить». За стільцями ліс рідкий. Холодна червона смуга на небі по заході сонця.

«Маки» — гарно. Публіка слухає.

Загальні збори просто з концерту. Чи їхати на Київ, чи продовжувати подорож?..

Заява від представника укр[аїнських] шкіл міста Одеси.
Концерт даги.

Ранок. У нас іще темно. А в другій кімнаті баси кашляють. Чути, як кружки бляшані принесли — зараз чай буде готовий. У кожну кружку ложку кидають, і грає кожна кружка, озивається по-своєму. Мов годинник на дзвіниці в Лаврі.

Мов на буряках співають у Чернігові.

Жінки одбирають дорогий час, нам хочеться використать.

16 жовтня, субота

Дзигарі на лаврській дзвіниці грають. Зверху, зверху вниз, знизу вверх.

Прокидаюсь. Баси в другій кімнаті кашляють. Чайні ложки вкидають у порожні бляшані кружки, і кружки грають, як дзигарі на лаврській дзвіниці.

«Ц[ар] Давид іграє на тромбоні», — співають «оглушительно».

— Добридень, товариші!

— Добридень! — загуло. Це К[ирило] Гр[игорович] прийшов.

На чай сардинки госп[одарча] комісія видає, які залишилися од вечері.

— Швидше пийте чай, т[овари]ші, бо зараз загальні збори.

Староста кричить:

— Давайте картки Всерабіса, а то ж нас не зареєструють!

Він же оповіщає, що сьогодні (?) ми даємо денний концерт для учнів укр[аїнських] шкіл м[іста] Одеси. Капелянти ремствують:

— Що це таке, без перестанку співай і співай.

Загальні збори в жіночому помешканні. Першим [стоїть питання]:

— Чи має право брати участь у заг[альних] зб[орах] т[ова]ришка) Анна Пилипівна, коли їй бойкот оголошений.

— Ні, не має.

Дається слово самій т[овариш]ці. Вона не хоче говорити. Загальні збори висловлюють думку, щоб справу т[овариш]-ки обговорювати в її відсутності.

Т[овариш]ка виходить.

Загальні збори ухвалюють бойкот продовжувати.

Тепер справа з О[лександром] Ст[аніславовичем]. Посилають по нього. Загальні збори запитують його: як він вважає, продовжувати з нами контракт чи одмовлятися.

— Прошу. Я перепрошую товаришів, що задержав. Я й сам хотів про це сказати. Бо я вже говорив про це з Ол[ександром] Вас[ильовичем]. Права продовжити контракт я не маю од київського Дніпросоюзу.

Він говорить про те, що контракт продовжувати, зважаючи на тяжкі обставини, немає інтересу.

— Бо дефіцит,— продовжує,— чим далі, тим більший буде. Не дасть же нам прибутків якийсь Всерабіс чи воєнком. Прибутків передбачалось 1 360 тисяч. Бракує до нього зараз 700 тисяч. Дефіциту я привезу 2 мільйони 100 тисяч. А коли доведеться вагони кинуть і на возах їхати, то ще більше буде. Отже, продовжувати контракт — це піти під суд, під трибунал,— чого я зовсім не хочу. Нам треба завтра ж виїхати, щоб за ці два дні офіціальні і плюс один день неоф[іціальний] прибути до Києва. Але я звернувся до філії з тим, щоб нам дали грошей. Довезти вас до Києва чи возами, чи як [інакше], я вважаю своїм (не знаю чи юридичним), а моральним обов'язком (наголос).

Солістка манікюр робить.

— Чи задовольняють вас мої пояснення?

— Задовольняють.

Збори ухвалюють резолюцію-звернення до Одеської філії: призначити нового уповноваженого. П[авло] Вас[ильович] читає пародію казки Грінченка⁷⁸. Начадили тютюном — дихати не можна. У вікна промені б'ють, розрізають дим. Нам зараз треба йти обідати. Уже пів до другої. Прийшов представ-

ник од шкіл, запрошує йти на обід (8 верст), а потім їм заспівати. Збори дякують за обід і одмовляються.

Постановляють не нам іти на концерт, а попрохати їх прийти на наш бенефісний концерт.

Вноситься пропозиція розібрати справу з тією особою, яка піднесла тост за уповноваженого. Виходить підстаростиха. Постановляють: звільнити її з посади.

— Обирати нову чи ні?

— Не треба зовсім підстаростихи, нащо вона?

Кара бліх вишукує.

— Ні, ні, по статуту вона повинна бути. А крім того, коли ми звільнимо підстаростиху і зразу ж за цим скасуємо посаду, то це ніякого пониження не буде. А іменно треба на ці кілька днів обрати, щоб знала, що її звільнено з почесної посади.

Поза чергою староста оповіщає, що від сьогодні О[лександр] Васильович безплатні обіди наказав давати.

Збори ухвалюють: філії висловити подяку, спеціально делегацію послати.

Приходить О[лександр] С[таніславович] теж поза чергою.

— Я тут краєчком уха почув, що ви Соломинську звільнили за те, що вона співала тост. О тепер для мене ясно, остільки, значить, ті наші відносини загострились, що ви вже висловили недовір'я й догану. Як же ми можемо разом їхати до Києва? Вибачте, я цієї постанови од зборів не прийму, бо не ви мене обрали, а Дніпросоюз. Але мене цікавлять не збори, а ті інтригани, які за дрібне своє самолюбство... (Перебиває голову).

— Наші шляхи розійшлися.

— Трагедія робиться. Товариші не розуміють, що сталося «якось воно, мовляв».

Кара теж за вухом вичісує.

— Я заявляю остаточно: ніякого продовження контракту бути не може. Після середи я тих товаришів, які хочуть зо мною їхати до Києва, закликаю: ідемо до вагонів, і всьому

кінець. Ви затоптали мос добре ім'я. Але знайте, не вперше Чапківському приходиться зустрічатися з юрбою.

Глухе ремствування.

Один плеще.

Голова повідомляє Чапк[івському] (хай це не буде для вас таїною), ми звертаємося до філії з проханням дати нам нового уповноваженого.

О[лександр] С[таніславович]:

— Тепер я з вами говорити формально не можу.

І виходить.

Регочуть, здвигують плечима. Треба обрати нового. К[ирило] Гр[игорович]:

— Становище трагічне (затягається), я пропоную обрати трьох представників від членів капели, доповнити ними раду.

Одногослоно проходить. Обирають Артимовича, Копильця, Пламадьяло. Оплески.

— Просимо!

Матеріали для Музею. Тютюн, а мені ж тільки етикетки. Представник од шкіл прийшов: обід жде і діти (на концерт). Ідемо візником.

Шкільний музей. Оці пісні, що ви чули... Де капела Кошиця? Що з Курбасом⁷⁹? Гнат Юра? Де Ч[...]⁸⁰, Олесь?

Діти квіти кидають на сцену. Одна дівчинка в українському [вбранні]. Г[ригорій] Сковорода. Грекиня. Носять учительки тарілки. Уже «Заповіт» співають! — гулко внизу на сходах. Швейцар до дверей притулився.

Від імені шкільної ради...

К[ирило] Гр[игорович] відповідає: завдання педагогіки — серце зм'якшить, щоб воно було, серце, яке...

Дівчатка з вазонами в кінці зали. Кулички жалібно за вікнами. Франко, Шевченко, Степ[овий].

Оглядаємо шк[ільний] музей. Ідемо гуськом.

— Що це — весілля?

— Да, весілля.

— А я люблю хрестини, весілля,— каже К[ирило] Гр[игорович].

Двірник і міліціонер дивляться підозріло.

— Ану, не скопляться!

Свисток тривожний. [...]

Поки Павла Вас[ильовича] нема, К[ирило] Гр[игорович] заводить:

— А отець Макарій на кобилі карій.

Ділимо тютюн. Мені сплачують третину. «Що ж,— хлопці в філії сказали,— куріть на здоров'я».

Переодягаються капелянти і співають «Благообразного».

К[ирило] Гр[игорович] переодягається. П[авло] Вас[ильович] цигарки набиває. Розмова про розрив з Чапків[ським]. К[ирило] Гр[игорович]:

— Та він зовсім не тим шляхом пішов, який йому вказав Дніпросоюз. По-моєму, завдання упов[новаженого]: зулуси, самоїди і ще там хто — об'єднати їх так, щоб вони зрубили своє діло. Співає капела — значить, добре. А у внутрішні справи абсолютно не повинен втручатись. Абсолютно!

Слова Ол[ександра] Ст[аніславовича] про К[ирила] Гр[игоровича]:

— Я вам скрізь триумф утворюю, а ви мені он як.

Сьогодні капела чомусь краще звучить, як учора. Може тому, що другу лампу повісили і більше світла на сцені, а також через те, що зала повна. З перших номерів повторюють на вимогу публіки. Газ шумить.

«Із-за гори сніжок летить».

— А-вву-жжу! — Кирило Григорович підвиває. Тенори сміються. Вони весь час просять Павла Вас[ильовича] й мене, щоб ми якось про це сказали К[ирилові] Гр[игоровичу]. Неможливо слухати. «Заповідь», «Заповідь!» — кричать.

Лампа погасла якраз перед кінцем коліскової. «Браво! Браво!»

— Прошу товаришів не турбуватись, зараз капела заспіває «Сонце на обрії р[ано] в[стає]» і «Заповіт».

Двері одчинили настіж вихідні. Темно. Публіка ніяк не заспок[оїть]ся. Ліхтар якась жінка собі світить. Дехто пробирається до дверей. На сцені свічки. Співають «Сонце на обрії». Як символічно. Про сонце співати в темряві.

17 жовтня, неділя

«Іже херувими» — в одній кімнаті, а в другій: «Ой зійшла зоря». Сьогодні Кирило Григорович править в церкві службу божу, і наші капелянти готуються.

— Ну, хто ще буде співать? Дівчата не будуть? Тоді хоч поможемо їхньому хору, а самі всією капелюю на запричасті «Ой зійшла...» заспіваємо.

Хтось пішов на гору до дівчат перебалакать.

По 1 фунту цукру Дніпросоюз дав. Обід — на вечерю.

По обіді кандидати на молодожонів посварилися.

— Давай гроші!

— Які гроші? Хіба в тебе вони коли були?

— Ну, чи ви бачили такого чоловіка?

Ходить по кімнаті, сопе і знову:

— Давай гроші!

— Які я тобі, кажу, гроші?

— А ти забув, забув які?

— Та пішла ти к чорту, ніяких я грошей не брав.

— Ну, чи ви бачили такого чоловіка?

Боротьба завелась.

— Та цитьте, онде ж люде сторонні, як вам не совісно.

Заплакала. Її виштовхав.

П[авло] В[асильович], Парася і я ідемо до музею за Сабанієвським мостом, звідти — до церкви.

Каталоги ще не готові. Репін, Ге⁸¹, Айвазовський⁸². «Прометей» Брюллова⁸³. Якісь панночки кихкають. Одвідувачів душ двадцять. Звідти шукаємо рік Преобр[аженьської] й Жуковського. [...] Йдемо додому. Втома почувається. По дорозі мовчимо. Дома причепурюються на концерт, який має бути о другій годині в Селянським буд[инку]. [...]

На концерт з П[авлом] Вас[ильовичем] не йдемо. На море. Морське повітря. Дома сплю. «Над річкою бережком». Крізь сон. І гітара...

Увечері Віт[ольд] Ст[аніславович] на чай П[авла] В[асильовича] й мене [запрошує], звідти на гору [йдемо]. (На горі вже співають). Сутінь. Каганець. Сергій Федорович, Ольга Аполл[онівна], Стахів... Вірші чит[ають]: «Лебідь» Олеса, «В малярській студії» Вороного⁸⁴, Олену Журливу⁸⁵, Рильського.

— Чи хто тут є? Погасить, будь ласка, каганець...

«Контора по отправленію и прибытію грузов». «Грузитись» — яке смачне слово. «Навантажитись» — не таке.

— Т[овари]щ, ради бога, олівець і бумажки, тільки пишуть яснеє. «Обед Керцман, 1-я рота, 1-й взвод». Спасибі. Ето ж такі арештанти. В облаві взяли мужа й не випускають.

Наприкінці Приморської вулиці клозет. На всі сторони шестикутником двері, а в середині перегородки — зіркою. О! — Пав[ло] Вас[ильович] палець підняв. Дивись яке... І сконфузивсь. Це ж... а я думав фонтан. По колії ворота. Раніш тут варта стояла. Порожні бочки під стіною. Павла Вас[ильовича] іменно до них потягнуло. Двома пальцями операція — аж у бочках дзвонить.

Невідома лежить на піску. Під головою щось з одежі. Діти граються коло моря, камінцями кидаються. Мовчання коло моря. Діти кричать, а я ледве чую. Сьогодні вітер з північного сходу. Хвилі прозорі одно знай: котять. А там, далеко, сине, чорне. Вітрила по ньому й пропадають. Берег зліва розжеву стрічку надів. Хвилі попід муром молотять. Вода аж підскакує, не хоче.

18 жовтня, понеділок

Ю. Стрижевський завітав. Рукопис у... (нерозбірливе слово.— Упор.). «Чинність українського дня», присв[яченого] Леніну. [...]

184 Нагада в О[лександра] Вас[ильовича]. Конц[ерт для] українських] шкіл. [...] Який вихід з уповноваженим?

О[лександр] Вас[ильович] каже, що коли б ми не жили в державі... (А на жаль, ми в ній живемо). При перестройці капели треба буде пройти безліч установ, які, безперечно, будуть ставити перешкоди. Бо на те це Одеса.

О[лександр] Васильович:

— К[ирило] Гр[игорович] позавчора мені говорив, що О[лександр] Ст[аніславович] — це висока людина, яка здасть свої уповноваження. Але тепер з ваших інформацій [пересвідчуюсь], що це людина нища, вона не спиниться ні перед чим. Він мені говорив: «Що, щоб комусь там свої уповноваження здавати? Боже борони. Я тільки можу передати правління Дніпросоюзу. Я, наприклад, афши не можу передати, бо там стоїть моє ім'я. Тільки мені Микола Любченко⁸⁶ довірив, тільки моєму пролетарському серцю доручив, що ніякої контррев[олюції] не буде — а я що, тепер передавай». Отже, мені здається, вам, товариші, доведеться вертатись назад до Києва. Бо О[лександр] Ст[аніславович] як не донос, а взагалі владі може щось сказати.

Загальні збори. Примирення з О[лександром] Ст[аніславовичем]. Зняття бойкоту з підстарости. Губ [...] дякує збори й каже, що більш такого повтор[ювати] не буде.

Море чорне. Вітер з самого ранку. Після наради до 0. (?) Олександрівни заходжу. Каже, що віршів уже не пише. Писала — то все в старому стилі. Я повідомляю, що в Києві є поетеса Д. Д. Дудар.

Уранці К[ирило] Гр[игорович] лежить у ліжку.

— Ви знаєте, що вчора сталося на конц[ерті]? Чапк[івський] вилаяв мене нец[ензурним] словом. Причím, як лявся, то оглядався, чи ніхто не чує. Коли він помітив, що я од того слова отетерів, просто остовпів, він, побачивши, як це на мене впливає, що почав друге, третє таке ж саме слово. Садист. Завелося з того: «Ви — зрадник». — «Кого я зрадив?» — «Ви возитесь з капелянтами, ви їх підтримуєте». — «Чекайте, що ж: я повинен підтримувати всю ту брудоту, яку ви розводите з капелянтами?» Я од того слова не знав, що зробіть.

Тільки сльози на очі показалися. Коли б там щось було під рукою, то я б пустив у нього*.

Лається сволоччю! Тоді перед самим виступом ходить, як ні в чім не бувало.

— Товариші, на місця прошу!

— Ради бога зникніть,— кажу я,— бо виступать не буду. Пшш! — загули капелянти.

Він усміхається.

Пайок із Дніпросоюзу — сіль 1/2 пуда, тютюн, сірники тощо.

Ми вчотирьох крім того одержали.

Октава на ліжку гугнявить умисне:

— «Повстаньте гнані і голодні... Ми всіх катів зітрем на порох».

О 6-й годині по сонцю концерт для співробітників кооперації. Концерт закритий, бо Всерабіс у понеділок не дозволяє ніякого концерту. Концерт платний. Нам дають 80 000 карбованців готівкою.

Пенсне розбив.

Продовження загальних зборів по обіді. Власне, для повного примирення К[ирила] Гр[игоровича] й О[лександра] Ст[аніславовича]. Голова повідомляє з радісною вістю, що примирення вже сталося в К[ирила] Григор[овича].

Левітан: Поїзд в путі. Немов капела непомітно. Серед степів. А що вона везе з собою!

К[ирила] Гр[игоровича] й О[лександра] Ст[аніславовича] ждуть на збори. Староста повідомляє, що зараз в кабінеті голови правління провадиться маленька нарада, там К[ирило] Гр[игорович] і О[лександр] С[таніславович]. Я передав К[ирилові] Гр[игоровичу], щоб він... (Далі нерозбірливе слово).

Курять. Голова:

* Далі йде авторська вставка: «Лизавет. «Я його застрелю».— К[ирило] Гр[игорович] на Ол[ександра] Ст[аніславовича].

— Не розходьтесь із зборів.

Трохи згодом появляються К[ирило] Гр[игорович] і О[лександр] Ст[аніславович]. Оплески. Голова повідомляє про те, що сьогоднішні загальні збори ухвалили зняти бойкот з...

— Загальні збори також побажали, щоб полагодили відносини з вами, О[лександр] Ст[аніславович].

О[лександр] Ст[аніславович] говорить трохи картинно:

— Товариші! Сьогодні здійснилось те, про що я мріяв два тижні тому.— Далі знову йдеться про вагони, про підмазки, про «якась когось образа», про «якесь комусь недовір'я» й т. д. Він бере порівняння з медичного: коли в організмі було, як кажуть, якесь несвареніє общественного желудка. А то було: що не давай — слабкий організм не приймає. Вішали собака як не Чапківському, то Вас[илеві] Сем[еновичу], і врешті грянув грім — як ото в Лисаветі. Але я родився вже таким, що не боюся нічого, ні Дніпросоюзу, ні чека, бо вже таким вродився. Повторюю: й зараз нікого не боюся. Грім загуркотів, і сонечко засяяло. Що я, товариші, можу вам на вашу напівпротягнуту руку (бо ви ще тільки наполовину простягли — на, мовляв). На ваш напівпротягнутий жест дозвольте простягнути мені повну руку. (Оплески). Ще, товариші, прошу, коли ми будемо їхати в дорозі — прошу вас, як забачите щось таке в мене, приходьте, щиро в вічі мені говоріть, в вічі лайте, а тільки не позаочі. Передо мною лишь ваша справа і ваш добробут. Товариші! Я перед вами наполовину шахрай. Їхали ви на 25 000 [карбованців], і тут вас зустріли ціни високі, хай же хоч по кілька фунтів солі ви привезете, щоб мене не лаяли. Зараз у О[лександра] Вас[ильовича] я прохав грошей на допомогу, чи щоб то вам. З грошима скрутно. Але обіцяли, може, товар закладуть. Бо та справа, яку ми розпочали, дійсно велике значення має, і зараз товариші, які нас якось звели, сказали: ми не хочемо, щоб ви їхали додому як чапківські і як капелянти, ми не дозволимо розколотись, бо ми юридично не можемо од вас прав одняти, але нового уповноваженого дамо, щоб справа [не потерпіла]. Отже, сварка руйнує, згода будує. (Оплески).

Далі О[лександр] Ст[аніславович] інформує про ту славу, яка розійшлась про нас по Одесі.

Концерт у залі філії Дніпросоюз влаштував. Публіки мало. Мішана програма. Сопрано [звучать] неможливо, особливо в «Хмарах». (Тужить зелена діброва).[...].

Вікторок, 19. X

Завод Гена. Зустрів Марусю, йде пучку перев'язувати.

Голова правління О. В. хоче допомогти мені й т[оваришеві] Пл[омадьяло] в справі одержання пенсне. Записка до завід[увача] інформаційного відділу. Це по Гоголівській, коло моря.

Знаходимо.

— Я, т[оварищі], тільки могу содействовать, п[отому] ч[то] там імею хороших знайомих, но тепер не знаю, как оно будет. А где ж ваші рецепти?

— Рецепти?

— А ну да, а то ж як, ви думали без рецептів — без рецептів і я нічого не можу допомогти.

Поглядуємо один на одного. Завідуючий приходить на допомогу. Він робить жест, доторкається до нас ребрами долонь і говорить:

— Это, товарищі, все равно, кто вам напишет рецепт, акушерка лі, доктор,— надо, чтобы он бил,— і хитро усміхається. Нарешті він радить нам пройти до лікаря в цьому помешканні. Це — коло столу завідуючого справами.

Знаходимо стіл управл[іння] справами. Лікар, кажуть, зараз у себе дома в амбулаторії. Це недалеко, по цій же вулиці, Гогол[івській], 21.

Лікар приймає, як давніх знайомих, хоч ми з ним уперше бачимось. Він зараз тільки ось пучку перев'яже п[анні] Марусі. Просить сідати.

— Ай, мама, мама,— шепче Маруся й заплющує од болю очі.

— Ну-ну, Марусю, умниця, вона нічого не боїться.

Маруся вже сміється: ставить пучку над тазом.

— От бачите, Маруся вже знає, що робити. Зараз, зараз присиплемо, зараз.— Лікар дістає порошок з шаховки й посипає пучку.

— Ну, може, я спочатку до вас, а тоді вже товаришка Маруся почекає.

Ми даємо записку од голови правління. Читає.

— Добре, добре. А чом же ви нам «Зозулі» на заспівали? Га?

— А знаєте, нам багато вже хто казав,— говоримо ми йому.

— Так, так. Значить, ви близькозорий,— звертається до П[л]омадьяло.

Лікар пише. Сам високий, кремезний, ніс як у Тугана-Барановського. Дише на штамп. Стук! Готово!

— Ну, тепер добродіям поетам напишемо. Так, ви теж близькозорий?

— Так, короткозорий,— говорю я й називаю свій номер.

Пише, трошки зажурившись головою. Так, так. Дише на печатку. Стук! Ще й долонею причавив. Дивиться на світло, чи добре вийшло. Оддає,— «Зозулі» так і не почув од нас.

Чудний який! Нам кожна хвилина дорога, а йому за шию не капає. Біжимо знову до інформац[ійного] відділу. Завідуючий через плечі нам дивиться, нетерпляче, байдуже:

— Да, да, ето всьо пріложіте, да, да... сделано будет.

— А коли ж прикажете до вас з'явитись?

Через наші плечі кудись подумав:

— Післязавтра.

— Ми ідем завтра.

Розвів руками.

— Пораньше ніяк не можна.

Ми зрозуміли, що набридли йому.

— Бувайте здорові!

— До свіданія, товарищі!

— Дайте, пожалуєста, інформації про ваші концерти, скільки било, какой успех...

Уже дванадцята. Треба дома бути. Дома нічого нового. На заводах Гена концерту не буде. Чому — ніхто не знає. Ніяких візників нема.

Закусюємо з К[ирилом] Гр[игоровичем]. Обидва мовчимо. У мене голова болить. К[ирило] Гр[игорович] в ноти щось ставить, чи, може, пише?

Посходились капелянти. Зараз на обід треба йти. Суперечка. Чому й досі мед та повидло не продають? Набридли ці меди: наче тільки для цього й їхали люди.

— Господарча комісія? — перепитує один з басів.

— А де ж вона є, що робить? Вона ж одержує за свою працю по 10 000 на місяць.

Один з господарчої комісії презирливо знизує плечима.

— Господарча комісія! Господарча комісія! Зарядив одно, як той гиндик. Ви кажете, нічого ми не робимо. Вже ж п'ять покупців привели на мед. Попробує, та й піде. Так що ж його, вибачайте, за хвіст держать? Набридло, товариші, годі.

По обіді нас невідома пані веде на концерт у Вищий учительський інститут.

Зала за сценою. Стеля в ассирійському стилі. Публіка радо приймає. Багато є таких, що вже чули нас у Дніпросоюзі. Червоні пані з учителем. Вони якраз сьогодні про поезію говорять.

«Для всіх ти мертва і смішна» — біс!

К[ирило] Гр[игорович] уклонився до публіки, а повторювать не хоче. Раз те, що капелі ще треба поспішати на концерт у міському театрі (з'їзд делегатів), а друге те, що Кирило Григорович взагалі лається, як викликають на біс.

— От мужики, — звичайна його репліка, коли він стає для повторення. — Сказано — мужики.

Тенор вийшов другу пісню оголосити, але зала не втихає:

— Bis! Bis!

Тенор постояв і пішов. Мусили повторювати.

Привітання од учителів, од студентів народ[ного] універс[итету].

— Вітаю вас од студентів...— дивиться в шапку, оглядається. На сцені темно. Публіка починає сміятись. Од студентів дівчата теж квіти піднесли.

О[лександр] Ст[аніславович] відповідає:

— Школа, наука й кооперація нерозривно зв'язані один з одним. Найкращі кооператори вийшли з-поміж учительства — Грінченко, Доманицький⁸⁷, які поклали фундамент тому.

К[ирило] Гр[игорович]:

— Дозвольте й мені пару слів сказати про виховання. Воля. Почуття.

О[лександр] Ст[аніславович]:

— П[авле] Гр[игоровичу], у мене вільне місце на візнику, як хочете — підвезу.

Нас часм угощають.

О[лександр] Ст[аніславович] сам підкладає бутерброди капелянтам:

— Їжте.

Темно, лампи нема, посуду мало. Ну, Кирило Григорович готов, готов і я.

Маленька церемонія на звощику. К[ирило] Гр[игорович] хоче сісти на передній лавочці, О[лександр] Ст[аніславович] рішуче не допускає. Я зауважую, що я менший з усіх і мені б там треба сидіти.

— Ні, ні, будь ласка.

— Готово? Но!..

Ну, дев'ятий, здається, сьогодні концерт в Одесі. Чекайте. О[лександр] Ст[аніславович] одкладає на пальцях, який справді концерт? Так, попрацювали. Пора б і їхать.

— А які ваші плани, О[лександр] Ст[аніславовичу]?— питає К[ирило] Гр[игорович].

— Бачите, про це ще треба з товаришами поговорити. Сьогодні я був у О[лександра] Васильовича і Віт[ольда] Ст[аніславовича], і вони обіцяли якось з грошима.

Жмеринка — це з певних джер[ел].

Очевидно, нам треба буде зупинитись десь на такій станції, як Голта, щоб...

А то що ж, Тульчин 18 в[ерстов] од станції — не підходить. А то, знаєте, в критичний мент крикнули, завалились, викинули, дівчата заплакали.

— Цікаво, як сьогодні в міському [театрі] згучати буде капела.

Ось уже й театр видно. Візник обертається.

— Ланжеронівська, которий номер?

— Та там, де вже були сьогодні, — нетерпляче кидає Ол[ександр] Ст[аніславович].

— Ланжеронівська, 2.

— А може, і вам з Пав[лом] Вас[ильовичем] стати за «мбель»? — каже О[лександр] Ст[аніславович], маючи на думці поставити нас на сцену поміж капелянтів.

— Чого ж, можна, навіть інтересно.

Дома ще нікого нема, крім кооператорів. Нарешті підійшли. Присилають із театру — ідемо. Вхід з театрального провулка. На другий поверх. Нас проводять в убиральні. Загрировані артисти ходять. Сьогодні із «Князя Ігоря»⁸⁸ один акт ставитимуть. З Павлом Вас[ильовичем] проходимо до зали. Прекрасний театр! 4 яруси, і скрізь чисто. Правда, над завісою немов з корана на почесному місці гласить: «Курить, зажигать спички и зажигалки строго воспрещается».

Пригадується костюол у Смілі. Там теж перед вівтарем напис. Що за вік, що в храмах треба писати: не робити того? Насіння хоч рідко, а все-таки лузають. «Курить, зажигать спички и зажигалки строго воспрещается». Пожежник:

— Ну як вам ці рідні пісні?

— А як вам?

— Та, — махнув р[укою], — не до їх.

— Чого?

— А щодня товчешся. Оце в наряд як пошлють.

— Ви по спеціальності?

— Яка там спеціальність! То, було, дом в двадцять чотири етажі, приставив драбину — лізе, а тепер у два етажі — та й то боїться, — махнув рукою.

«Сонце на об[рїї] р[іано] в[стає]» (тенор). [...] «За городом качки пливуть».

— Ну, песня Вериків[ського]. Как он комічно сказав.
Хліб їсть коло мене, сміється.

20 жовтня, середа

Ще всі в постелі, а господарча комісія привела якихось греків мед купувати.

Невідомо, чи сьогодні буде концерт. Утрюх ідемо місто оглядати. Із вулиці у вулицю. Причїм на перехрестях маленька нарада буває: наліво йти чи направо.

П[авло] Вас[ильович] саме тоді збирається думати, як ми вже вдвох вирішили: ходім по сонцю — себто вліво.

— Ага, ну, так, — згоджується П[авло] Вас[ильович] і одходить од нас кроків на п'ять. Це — хустку жаліє, то просто двома пучками під дерево.

Прапорці на хлібах. Пусти на море — й попливе. Хлібна ескадра. Коти вигріваються на сонці. [...]

Я ховаю блокнот і олівець.

Будинки з подзьобаними цеглинами. Немов перехворіли на віспу. Якби десь молока гарячого! Знаходимо нарешті ресторан. Написано, що тут щодня сніданки, обіди й вечері. Заходимо з К[ирилом] Гр[игоровичем]. П[авло] Вас[ильович] перед самим рестораном знову два пальці: «От, проклятий нежить!» Сніданки дійсно щодня бувають, а от зараз нічого нема. Ходімо хіба по проспекту. Порожньо. Переходимо на людну вулицю. Купуємо по два пиріжки (К[ирило] Гр[игорович] вгощає) і дякуєм торговці за раду, де можна гаряче молоко одержати.

Молоко, звичайно, з водою, але тепле. Бринза суха, як крейда. Єврейка дивиться на нас, схилившись на стіл: «Звід-

ки вони такі голодні?» А нам зовсім їсти не хочеться. Отак тільки посидіть за гарячим. На вулиці купуємо з К[ирилом] Гр[игоровичем] по фунту ріжків. П[авло] Вас[ильович] голово хитає — не вкусить.

— Старий уже, — сміється К[ирило] Гр[игорович].

П[авло] Вас[ильович] показує пучкою, щоб клею для склеювання скла, каменю купити.

— Добре, для пенсне куплю.

Ще додатковий мед дають. Хліба привезли звідкись цілу площадку — пайок, чи що. Білизну в жіноч[ому] помешканні одержуємо. Там же й короткі загальні збори. Між іншими питаннями: щоб з кожного платні відрахувати по 500 к[арбованців]. Це за переписку нот для чотирьох капелянтів. Ці ноти з ініціативи П[авла] Вас[ильовича] Гайди ми подаруємо культ[урно]-прос[вітньому] відділу Од[еської] філії. Не брати ж нам, справді, з філії 30 000 карбованців за переписку. Вони й так нас радо вітають. І обід безплатний.

Увечері товаришка Муся завітала.

— Ах, це таке свято, — ви не повірите, — що капела завітала до Одеси.

— Та що ви кажете? — вуса роз[гладжує] К[ирило] Гр[игорович].

Муся ще більше захоплена. Розповідає, як сколихнулись українці по всій Одесі.

— Товаришко Мусю. Це ж у нас сьогодні єдиний день в Одесі, коли ми вільні — ні співанок, ні концертів.

— Бідні, бідні, вам, певно, тяжко отак мандрувати.

— Ах, не говоріть, це жертва, безперечно так.

І Муся догори очі піднімає.

К[ирило] Гр[игорович] надписує свою карточку і подає Мусі чистим боком. Т[оваришка] Муся брови підняла:

— Не можна зараз дивитись? Ну, добре (заховала в загальний зшиток), дякую вам дуже, дуже дякую. — І встає, поспішати треба.

Ми йдемо до Віт[ольда] Ст[аніславовича] попрощатись. Вікно світить — отже, Віт[ольд] Ст[аніславович] дома. [...]

— А що ж, по десять тисяч карбованців з душі, ось зараз найду вам підводчиків. Скільки вас? Сорок вісім душ — ну, чотири підводи.

— Ні, в чотири не заберете.

— От погано тільки, як у дощову полосу попадемо,— зауважує хтось.

— Так тоді, безперечно, я не згоден,— [подає голос] Кирило Григорович.

Знову в нашій кімнатці на ніч карти розгорнули.

Соліста нема. На ліжку чемодан готовий сумує.

21 жовтня, четвер

Звичайна «молитва» К[ирила] Гр[игоровича], і всі встають. Треба раніш укладатись, бо сьогодні переїздимо. Соліст прийшов:

— Добридень!

Господар:

— А де ви, добродію, ночували?

— У родички.

— Я й не сумніваюсь, що у родички.

Сміється. Невловима нечиста усмішка і в соліста. Я стежу за солістом. Мені цікаво, чи здатні тепер люди на вільну любов і як вони її уявляють.

Господар одягається:

— На кого ж ви покидасте свою родичку, ви хоч би сьогодні попрощатись пішли,— закашлявся, сміється.—Отак надвечір.

Соліст:

— Ні, хай уже десь у другім місті, а тут уже годі ходити,— і знову нечисто сміється. Тепер мені ясно — це не любов. Навіть свята тіла тут не було. Щось гірше. А врешті, бог з ним.

Прийшов О[лександр] Ст[аніславович]. Наряду робимо в кабінеті К[ирила] Гр[игоровича].

Куди їхати — на Жмеринку, Вірзулу чи на Вознесенськ?

— Коли ми поїдемо на Возн[есенськ], Єлисавет, то ви ж самі бачили, який там казан кипить. Краще десь пересидіти ці події на Поділлі під регул[ярним] військом, а не під вередливою владою якогось батька отамана.

Ухвалює рада — на Жмеринку.

Заг[альні] зб[ори] обмірковують справу продовження контракту днів на 10. О[лександр] Ст[аніславович] підносить цю пропозицію.

— Он т[овариш] Ярош: при підписанні продовження контракту не підписувати з ним, а везти до Києва як пасажира.

— Дивак! На загальні збори не ходить, — додає староста.

— З т[оваришки] Жданової штраф, який був умовно накладений на неї, зняти, зважаючи на те, що вона скрізь себе...

— Як К[ирило] Гр[игорович] думає?

К[ирило] Гр[игорович] згоджується так же, як і капелянти.

Ухвалили: контракт продовжити з 23 жовтня [1920 року].

Далі уповноваж[ений] інформує про те, що сьогодні ми не виїздимо з Одеси, на двірець теж не переїздимо, бо проти цього є пунктів 9. Перший пункт той, що без грошей з Одеси їхати не можна, а господ[арча] комісія тільки сьогодні передала заяву товаришам кооператорам. Нам обіцяють дати ліків, дати макухи й т. д.

Обирають Марію Євгенівну. Кирило Григорович зачочує рукава й плеще в долоні.

Наприкінці зборів оголошується заява економки цього двора, щоб капелянти, від'їжджаючи з двору, не брали з собою ніяких речей, які належать Вукоопспілці.

Сміх. Чого ж сміятись, коли справді не вистачає в них семи чашок. І в нас теж хліб пропадає.

Ті всі нарікання... (т[овариш] Артим[ович]).

Дочка економки кричить:

— Курку ріжуть!

О 5-й год[ині] збираємось у залі прощатись з кооператорами.

Поки підлогу натирають у сусідній кімнаті, одеські кооператори [хор утворили. Лине] «Ой що ж то за шум», «Тихо-тихо Дунай воду несе». Баритон тенор намагається співать. Дедалі співи налагоджуються, жіночі голоси приєднуються. Наші на картці й на нотах розписуються. С[таніслав] Олександрович в дверях стоїть.

Море сіре, колюче. Ворушить, перебирає щупальцями. Лиш там далеко синішає. Вітрила розбіглись за бухтою. Мов діти на луці гратись зібрались.

Чотири пісні. Староста промовляє. Передає скромний подарунок:

— Ноти, це ті пісні, які ми тут співали.

Відповідає О[лександр] Вас[ильович]. К[ирило] Гр[игорович] говорить про те, що скрізь — і в Лондоні і в Парижі — наша пісня викликає захоплення. Скрізь вона, як та Сандрільйона, несе з собою радість і захоплення, це і на Україні вона викликає.

Уповнов[ажений]:

— У стародавній думі сокіл-білорорець. Тільки на море погляньте. Тихо було. Мертво. І от ударив грім революції. Ми ніколи не були імперіалістами, ми ніколи не хотіли якомога більше земель під себе підгорнути. Ні, ми казали: не гнітіть, дайте нам дихати й розвиватись. І от, я кажу, нам не треба броненосців і міноносок, нам треба торговий флот, великий [торговий] ф[лот], який би під рідними прапорами — через море. Замість отих чайок-байдаків великий т[орговий] ф[лот]. Цей сокіл-білорорець і є Одеська ф[ілія] Дніпро-союзу.

Наші пішли на «Демона».*

Увечері чарка в О[лександра] Вас[ильовича]. К[ирило] Гр[игорович] розкажує про трьох Микит. Потім: «А ви знаєте, на наше прощання чекіст прийшов».

* Ці слова взяті автором у рамку. Йдеться про оперу «Демон» А. Рубінштейна.

Укладаємось. Шпагату хто позичить? Площадка буде одна, виходить, тільки за кілька разів перевезе все. Виносимо речі, навантажуюмось. Перша площадка вже повна. Ждемо, коли вернеться. Мати Дусан хоче з нами їхати.

Площадка завертає наліво в ulицю, а ми повз пам'ятник Пушкіну — направо. Три хвилини, не більше, [йшли]. Як побачили вагони з афішами, з приставленими драбинками, — в душі залоскотало. Мов рідне що. Маруся корито тягне.

— От противне, я його кину.

На обід ще можна піти, хоча П[авло] Вас[ильович] каже, що незручно, раз попросились. По обіді з К[ирилом] Гр[игоровичем] купуємо півпуда солі в прислуги. Це пайок співробітник якийсь продає. У що ж його взять? У К[ирила] Гр[игоровича] пара шкарпеток допіру з прання. А в мене в кишені онучі, теж чисті. Зав'язуємо дірки в шкарпетках і пересипаємо з мішка сіль. У кімнатах, де ми жили, як у пустелі. Підлога помита, блищить. Кирило Григорович і служниця чашкою пересипають сіль:

— Ви ж цього не заносьте у щоденник.

Сміємось. Я кажу:

— А дивно було б бачити Миколу Віталійовича [Лисенка] за мішком солі.

— Так, нічого не вдієш.

Знов повз пам'ятник Пушкіну. Море далеко. Спускаємось з гори — ховається, ховається й зовсім зникло. Сходи кам'яні вапняком по боках обкладені. За ними акації — мов чаші, накриті воздушком.

Воду носимо з клозета, бо ніде більше взяти. У «катакомбах» бувша верхня полиця моститься.

— Що ви там говорите? Не чути.

Увечері прийшли проводити нас співробітники Дніпро-союзу. Дівчата з ними ходять по перону. [...]

Темно. Всі посходились. Крізь сон чую, питають мене, чи я сплю. Ні встати не можу, ні крикнути, як мертвий...

Брати, прощайте! Нових стріч!
І в нас тут листя опадає,
У груди море б'є, ридає —
І день і ніч, і день і ніч...

Брати, прощайте! Нам пора!
Туди, в стеги, яри, долини,
Де б'ється серце України
На гордім березі Дніпра!

Брати, прощайте! Путь лежить!
До нових стріч! Одеса-мати,
Прощайте, любі! Не тужіть —
Піснями волю йдем вітати!

23 жовтня, субота

Цілу ніч нас тягають. Враження таке, що вже на край світу заїхали. Ні, ми всього тільки з порта на Товарну переїхали. Стукають у двері — питає черговий по станції, чи ми на Вознесенськ?

О[лександр] Ст[аніславович] прокинувся:

— Ні, ні, поставте нас, будь ласка, на Товарову, ми на Бірзулу поїдем.

— Уже ж на Товаровій.

— Ага, от і прекрасно.

— Значить, будете стоять? — перепитує зчіплювач.

— Так, будем стоять...

Прокидається вагон.

— Одверніться, я вдягатимусь.

— Ей, хто мою торбинку вчора брав? Там моє мило.

На чайник уже цілі черги. Тенор кличе товаришку, кандидатку в молоді.

— Чого?

— Ти вийди на хвилинку.

Кандидатка дуже сумна вертається й сідає на місце мовчки. Учора, як мене будили, виявляється, була нарада при

уповноваженому. Постановили т[овариша] М. * виключити зовсім з капели за те, що він чужі речі любить брати. Тепер тільки я пригадав, що у т[овариша] Плом[адьяло] сало пропало. А це чоловік приходив спеціально до вагонів.

— Ви мій мішок забрали.

— Хіба? Нічого подібного!

У костьолі дзвонять. Костьол як у Києві. Невідомо, коли поїдемо. К[ирило] Гр[игорович] зостався в «катакомбах».

— Ну що ж, уже лежав, аж боки болять — тепер не знаю, що робить. [Хоч би співанки]. Ні, другий раз не поїду.

— Чего?

— Утомітельно? — питає росіянка. К[ирило] Гр[игорович] проспівує тричі:

— Утомітельно. Утомітельно. Утомі-тель-но!

— Утомі-тель-но! — кінчає Люда.

— Ей, жінки, ідіть картоплю чистить на обід.

Жінки в спекуляцію пустились. З кошиками на базар, по півпуда солі несуть додому.

Я айви купую й перцю.

Дома т[оваришка] Поля іменини справляє. Йй О[лександр] Ст[аніславович] насипав повну тарілку цукерок, і вона підносить до кожного й приказує:

— Поздоровляю — беріть... та більше-бо.

Вагон тісний — простягне руки в другий бік — і вже досягає.

Галя каже:

— А мені цукерок миску, я теж через тиждень іменинниця.

— Зачатіс Анни? — каже К[ирило] Гр[игорович].-- Ні, зачатіс в рахунок не йде.

Купуємо насіння і йдемо далеко під залізний міст. Затишно. Інколи тільки згори вихоплюються табуни пилу. Паровозний поршень жалібно пищить.

— Сьогодні десяте [число] по ст[арому стилю?] — К[ирило] Гр[игорович] питає.—Оце я сьогодні обіцяв жінці, що буду дома.

Добре сидіти на сонці, немов на колодках, ні про що не думати. Якийсь товариш у подертій шинелі поздоровкався до нас. Не знає, чи йти, чи до нас заговорити. На спині клунок. Заговорив.

— Ви не знаєте, т[овариш]ш, када на Бірзулу?

— Е, ми самі туди, та от ніяк не дочекаємось.

— А вам же куди? — питає К[ирило] Гр[игорович].

— В Тульчин.

К[ирило] Гр[игорович] зрадів:

— Так це ми з вами земляки.

— А ви хіба там були?

— Аякже, аякже,—і Кирило Григорович називає села. Дядько клунок додолу, коло нас сів. Заговорив українською. К[ирило] Гр[игорович] насіння повну жменю дає. К[ирило] Гр[игорович] розпитує:

— Ну що ж там у вас, тихо?

— Та де там: сорок верстов — і кулемети, й ружейні чути, а то й з гармат.

— Так, так. А хто ж там наступає?

— Я вам, т[оваришу], такий виказ дам: ото як мені говорили, то й я за ними скажу, ви мені не завинусте: ніби П[етлюра] й пол[яки]. А хто ж його знає, чия подолає?

— Так, так. Ну, а комбіди по селах є?

— Як? — не зрозумів дядько.

— Комбіди, комітети бідноти.

— А, комітети бідноти? Є, є, а тільки вони тягнуть за кулаками. Мошенничають, одно слово. У нас, я вам т[оваришу], такий виказ дам, один чоловік сказав проти комітету цього, що ви, мовляв, не дивитесь за бідними,—так що ж би ви думали? Два рази приїздили шукать — ховався. Как можна проговорюватись — тепер за це одно,—рукою на шию петлю показує.—Ну тільки я вам скажу, як і пожаліється він, то вже ці покажуть за бідноту. Безпріменно.

— Значить, на селах тепер теж погано живеться?

— І-і, що й казати. Я дві десятини маю, дак що ж? Тільки й хватило засіяти. А прожити же якось треба. Бо діти.— Зітхнув.— Е, як би не діти. Ось сьогодні, кажуть, заграничний парохід привіз батинки в Одесу. От би сів—і за границю. А то діти. Пуд солі купив, а чи доведу—бог його зна. Одне слово, погано.

— Ну, а якийсь же небудь порядок у вашім селі є? — питає К[ирило] Гр[игорович].

— Я вам такий, т[оваришу], виказ дам: бардак! Як ото у війську, так і в нас—та ніякого порядку. У других селах, де пани були, землі багато, а ніколи комусь з чужого села не дадуть. Свої ж! Хоч пропадай. У нас пана не було, і тільки церковна земля на бідних пішла. Так що ж там: одна десятина на 10 душ.

(...)

Дядько:

— Ну треба йти, може, десь сяду хоч на буфер.

Поршень пищить. Синичка співає.

Коло вагонів нові чутки:

— Спішно евакууюється Од[еса]. А як же з нами буде?

Вечоріє. На мороз бере. Мати й жінка чи сестра розстріляного сидять коло вагона на різкім вітрі, ждуть О[лександра] Ст[аніславовича]. О[лександр] Ст[аніславович] не скоро прийде, просимо до вагона: бо ви замерзнете. Вони скромно сідають коло дверей. Кожного разу, як хтось входить, їм доводиться ноги приймати.

— Ах, вибачте,—панни придивляються в темноті, одходять і шепчуться, чути:

— Нам і так тісно, куди ми їх будемо містити?

Каганця засвітили. Каганець новий із Дніпросоюзу, і він тільки стіл освітлює. Надворі дзвонять: завтра неділя. Хваляться дівчата:

— Я в церкві була.

— Я була на вінчанні й на похороні.
— Похорон? — котрась перепитує й машинально басом: — «Во блаженном успеніі...»

Сьогодні якась причина насила на наших дівчат, чи, може, настрій матері розстріляного передається, що всі про похорон говорять. Розбила котрась шклянку, плаче й жартома заводить:

— Со святыми...

— Со святыми упокой,— підхоплюють наші, але їх обривають.

— Та годі, з панахидами розносились.

К[ирило] Гр[игорович] прийшов, люб'язно балакає з гостями. Дехто йде на місяць дивитись і укладається. Але К[ирило] Гр[игорович] затуає «На вгороді верба рясна», і вони встають. Пізно приходять О[лександр] Ст[аніславович]. Несподівано мені пенсне приносить. Я дуже йому вдячний. К[ирило] Гр[игорович] в «катакомби» поліз. О[лександр] Ст[аніславович] з ним радиться, а потім розміщають гостей.

Місяць мов зимою. Чистий, холодний.

На морі човен, «Ліда» звать. Тут теж поєднання ніжності з силою. Дома у нас у Києві Лідочка, Лідуся, згадалося — як я за нею слідом бігав із кімнати в хату, щоб послухала свіжого вірша.

А як там дома зараз, на Кузнечній? Мала намір із Пісок прийти Проня.

Ну, та Катерина Кузьмівна така чудесна людина, що сама у двір з другого поверху збіжить і потихеньку у кого-небудь грошей позичить, аби щоб пригостити моїх близьких; коли саме я списав від Катерини Кузьмівни пісню «Ой у полі жито»?

24 жовтня, неділя

Перед світом сіпає кілька разів наш вагон. Стоятимемо до 12 год[ини] дня. З К[ирилом] Гр[игоровичем] шукаємо загальний [притулок].

— Та йдіть, ідіть, що там стісняться, ми знаємо, що у вас, а ви знаєте, що в нас. Що там справді...

Воду по черзі носимо з паровоза коло депо. Це не менш як півверстви. Мороз, руки заходять, треба мінятися.

До нас проситься якийсь нач[альник] міліції чи командир і ще хтось. Порадившись, О[лександр] Ст[аніславович] пускає, тільки до Бірзули, його й сестру милосердну. Не пустити не можна, бо чорт його знає, що він може зробити, а у нас же сіль. О[лександр] Ст[аніславович] попереджає, щоб ми в дорозі про політику ані слова. [...]

На поліці питають:

— Чи нема часом у вас «Камелії»?

Поля кричить:

— Хіба ж ви не знаєте, я «Камелії» ще в Лисаветі залишила. А ось є вірші Мандрики.

Полиця знаходить у когось книжку й читає вголос «Цезар і Клеопатра» Бернарда Шоу. Револьвер. Венера. Степи. Перехрестово. Барбарис. Осінь і золото.

Наш поїзд збільшився — вагонів на 60 буде. Коло вагона зчиняється гамір. Комісар якогось (нерозбірливе слово.— Упор.), той щось у шапці на долоні держить і не хоче од вагона йти... Показує револьвером за перон. Обідранець іде — спотикається, за ними жінка, дівчина й хлопчик.

На Венеру дивимось. За залізничним мостом [визирнула] і зайшла.

25 жовтня, понеділок

204 Степ, степ, лісочки коло будки й знову рівнина. Ось могила обгороджена. «Ой у полі жито копитами збито, під білою березою козаченька вбито». Лісочки понад колі[сю] глицію по-

обсипали, мов уже одправлено в храмі. Деякі дерева ще тримаються, особливо молодняк, що йому справді смерть! Молоде й перед смертю сміється. Зате яка ясна смерть дубів. Вони трохи прижухли, але знають, що ні в чім не винні. Хай собі смерть іде — вони засвітили огні і ждуть. Тільки акація повік жовтіть не хоче. Вона краще за одну ніч іржею візьметься, а все-таки не вмре.

Барбарис, червоний барбарис понад самим шляхом. Синички дзвонять.

— Ну й геніальна думка обсадить ото краї дороги, — жартує К[ирило] Гр[игорович]. Поїзд стає і підкомандує:

— Ну виходьте, куди кому там треба, а то зараз піде поїзд.

Поїзд ще стоїть довго. Це ст[анція] Перехрестово. О[лександр] Ст[аніславович] по телефону умовився щодо концерту в Бірзулі. На 7-му годину призначено. Розцінка удвічі підвищена, бо концерт і для червоноармійців. Адміністрація зараз же готує афіші, квитки розписують.

— День Всерабіса сьогодні, — хтось зауважує.

— Е, що там Всерабіс, його в Бірзулі нема.

Обідаємо. Подають нас паровозом до самої аудиторії, де буде концерт. Капелянти особливо не одягаються, бо в театрі холодно, як каже О[лександр] Ст[аніславович].

Всупереч чуткам про Вапнярку — там тихо. Ходять совітські гроші. Хліб по 250—300 к[арбованців] за фунт. Нас обіцяють причепити до поїзда, що екстрено йде в 12 год[ин] ночі. Отже, після концерту й поїдемо.

«Собраніє служащих». Садок. Тіні химерні.

— Скільки їх! — чується, коли ми проходимо. Іноді на нашу адресу критика. Уже майже всі квитки забрано. На 80 тисяч [карбованців].

К[ирило] Гр[игорович] робить спробу [введення] в театр капели, а потім впускають публіку. На сцені колонадою декорації. Театр на манір Єлисавета, робітничий, маленький, усередині, мов абсида, раковина для оркестру.

Завіса. Коло мене:

— Детський театр приїхал.

Насіння як звичайно.

Курять, хоч якийсь військовий перед концертом українською оголосив, щоб товариші не курили. Хлопці в раковині свистять, і їх усмирєє військовий «учитель», що з нами говорив.

Тверчанин. В кооперації працював багато.

Зала кашляє, неможливо. Іноді паровоз високим тенором знадвору обізветься. Стукають у двері, які взяті на гак, і П[авло] Васильович] через щілину радить їм пройти в бокові двері, ліворуч.

— Що? — звичайно він перепитує, щось не дослухавшись. — Так-так, це тільки обійти театр, ліворуч.

Антракт. Завіса не закривається, і капела розходиться без пуття за куліси. Шапка волохата оповіщає літучий мітинг одкритим. Слово дається военкому — такому-то. Военком ходить по сцені, так як і у Вознесенську, говорить про Антанту, шляхту, нарешті про пана Петлюру.

Другий відділ проходить краще. Співає капела в пальтах.

— «Зозулі!» — кричать у залі.

— Що там «Зозулі», — бурчить коло мене якийсь сивосий. — Не знає, що таке «Зозуля», а каже.

Українська мова чується. Тверчанин в антракті хвалить капелу. Чув він і Завадського⁸⁹ і Агреньова-Слав'янського⁹⁰, «а от ваша капела зовсім-таки зачарувала. Куди нам, вашу пісню я дуже високо ставлю».

Дома Маруся рознервувалась. На неї нападаються дівчата за якийсь там чайник, і вона плаче:

— Йй-богу, під поїзд кинусь.

От чиста дитина. За таку дурницю — під поїзд.

Знову на цілу ніч мати сіла коло столу. Засинає вагон.

Сніг зривається. Наш поїзд під'їхав до станції. По перону бігають жінки з клунками, в наші двері тільки глянуть безнадійно — і знову до других вагонів. Минаємо бронепоїзди. Жива огорожа — в сажень височина. Ниви, рілля при дорозі, сухий лист вітер жене, а там далеко синіє край землі.

Дим вікно застелить і втече. Сніг зривається. Знову акації іржаві. Хуторець маленький. Скирда соломи і груша дика коло хати, і все золоте.

Об телег[рафний] стовп оберся рудий дядечко — вигляд старовіра, коло нього парубійко з кийком, пильно-пильно дивляться на поїзд. Поросята морда до морди вляглися. Знову лісочок, задні дерева хутенько-хутенько забігають, передні поволі в другий бік. Корів пасуть дівчатка. Одна з коробки кадильницю зробила, димом розмахує.

Уповноваж[ений] нараду скликає. Після наради дівчата просять карт. К[ирило] Гр[игорович] каже:

— Хто хоче читати книжку?

— Я! я! я!

— Ну дак от нате вам «Чин божеств[енної] літургії», а то ви так і не читали служби божої.

— Е, не хочемо.

— Ну то давайте — я вам буду править службу божу, а ви тихенько співайте. За дякона Пав[ло] Вас[ильович]. Він торкає рукою горлянку й, одкашлявшись:

— «Благослови, отче...» Благословенно царство отця, й сина, і святого духа нині, і повсяк час, і на віки вічні».

— Амінь! — відповідає вагон.

Далі П[авло] Вас[ильович] екстенію виголошує.

«Господи, помилуй», — співаємо. Поїзд стає коло якоїсь будки, і К[ирило] Гр[игорович] каже:

— Чекайте, поки переждемо, а то почують люди, та ще побігаються. — Закриває поки що «Чин» і розкажує, як йому камилавку та набедреника дали.

— От якби ви хоч раз вийшли на концерт у камилавці. От смішно — фрак і камилавка!

Сміються.

Ледве чути наспівує «Місяць, просвіщай доріженьку». [...]

Поїзд не хоче швидко йти, і придорожній гайок схиляється, без шапки стоїть.

З вагона пливе «Господи, помилуй». К[ирило] Гр[игорович] виголошує з другої полиці «Бо тобі належить». Далі антифони «Благослови, душе моя, господи». Мати розстріляного руки склала, зажурилась. Скінчили антифон. К[ирило] Гр[игорович] читає псалму...

П[авло] Вас[ильович] до Галі:

— Давайте скоріш мені «Чин», що ви забрали, мені зараз малу сктенію треба виголошувати.

Галя не дає.

— Ах, яка поезія,— каже К[ирило] Гр[игорович], прочитавши псалму.

П[авло] Вас[ильович] цигарку вийняв, ноги простягнув. «Ще раз і ще раз» виголошує.

— Тепер,— каже К[ирило] Гр[игорович],— дев'яносто восьма сторінка, другий антифон.

Марія Євгенівна з свого ложа голову до верхньої полиці підняла, серйозно бере участь у «відправі». Адміністрація квитки розписує. «Єдинородний» співають. П[авло] Вас[ильович] викинув цигарку у вікно, до Галі:

— Ви там заложили мені пальцем?

— Зараз,— відповідає.

— Ну, тепер ви, П[авле] Вас[ильовичу],— кричить К[ирило] Гр[игорович],— тридцять дев'ять сторінок.

— Та чекайте, де ж воно?

— Е, цей мені диякон,— кричить Галя.

«У царстві твоїм» — співають поля, над ними хмари. «Щасливі ті, що плачуть, бо вони утішаться». «Щасливі тихі, бо вони опанують землею».

Поле, хмари нахилились. «Щасливі чисті серцем, бо вони бога побачать».

К[ирило] Гр[игорович] читає молитву. Галя до П[авла] Васил[ьовича]:

— Ну, тепер дякон.

Павло Васильович утору палець:

— Чекайте, он ціле поле кущів! Справді кущі, кущі.

— Оце недалеко й Поділля,— каже О[лександр] Ст[аніславович].

«І на віки вічні»,— виголошує дякон. «Святий боже»,— співають лаврське.

Дякон ектенію виголошує за фундаторів цього поїзда (сміх) * і за тих, хто помер, і хто zostався непохованим.

Мати сидить, зажурилась. Холод з вікон і з дверей. Сніг перестав падати.

Херувимську Бортнянського, № 7 співаємо. К[ирило] Гр[игорович] вірить у християнського бога чи тільки красу відправи любить?

— Ось почекайте,— захопився К[ирило] Гр[игорович],— я вам оцю молитву прочитаю.

Черешні од морозу почервоніли. Коло Марії Євгенівни:

— Нет, а я всьо-такі не променяла на славянський язик.

Поїзд задержує хід. Воли стали з плугом, дядько руки гріє в рукавах, на поїзд дивиться.

К[ирило] Гр[игорович]:

— Що: став поїзд чи ні?

— Та тут все рівно нема станції— нікому слухати. «Простительна ектенія».

— «Подай, господи». «І вседіву Марію зо всіма святими спогадавши, самі себе, одне одного і все життя наше Христу-богові віддамо»,— вигукує П[авло] В[асильович] і повертає голову в вікно до акацій.

— Куди ж ви дивитесь? — Галя пристає.

П[авло] В[асильович] палець утору: чекайте!

— Перескакую на «Отче наш».

Після кожного прохання:

— Отче наш,— цим і кінчають,— отче наш!

Ст[анція] Слобідка. Обід беремо, наперчуємо з П[авлом] Вас[ильовичем]. П[авло] Вас[ильович] аж морщиться. По обіді К[ирило] Гр[игорович] чудо насичення одним кавуном 5 000 показує. К[ирило] Гр[игорович] виходить і, причинивши вже двері, крізь щілину гукає мені:

— По бідності не хочете?

Публіка усміхається.

Митя надворі з Каром грається.

Через хвилину дівчата, які коло вікна сиділи, регочуть на весь вагон. К[ирило] Гр[игорович] на площадку пішов, і з нашої полиці чути його розмову, яку вже й наші дівчата чують і усміхаються. Виявляється, К[ирило] Гр[игорович] дівчатам, які раніше за нього вийшли з вагона, радив пройти на другий бік у спеціальне помешкання.

К[ирило] Гр[игорович] забирається в «катакомби».

Окропу з вокзалу принесли. Вікна позачиняли.

Надворі смеркає — з дверей видно. Пора б і каганець [завітати].

Уже набридло стояти. Приблудні собаки коло наших вагонів, ми їм хліба кидаємо, ідять оглядаючись. Червоноармійці кудись на плечах кулемети понесли.

У вагоні страшенно холодно, ноги мерзнуть.

Ідемо знову.

На нашій полиці збирається купка бодрствующих, укутуємо ноги в ковдри, я з ними розучую чернігівських пісень «Ой за гаєм зелененьким», «Ой, походжено та поброджено коло мого саду». Переходимо до «Місяцю-місяченьку, просвіщай доріженьку», «На півночі на кручі», «Вночі на могилі».

К[ирило] Гр[игорович] виліз із «катакомб», зацікавився, хто у вагоні новий репертуар заводить.

Маруся злізла до нас. Притулилась до К[ирила] Гр[игоровича]: їй скучно без мами.

Кирило Григорович коло стола питанням займається.

— Ну, оце як вернусь до Києва, неодмінно розпочну лекції в університеті з філософії питання. Боюсь тільки, що як майстерно буду викладати, то ще поб'ють слухачі.

— О, то певно, а слухачів буде багато, всі голодні зберуться.

О[лександр] Ст[аніславович] карту розклав на столі, бензинову лампочку (це сьогодні новина) засвітив, обмірковує, куди його напрям узяти.

Ст[анція] Рудниця. Ідуть дівчата на місяць дивитись. А місяць і справді світить, вся земля біла, мов сніг випав.

Сон на вагон налягає. Дехто папільйотки робить на ніч, шелестить у темноті на полиці папером.

Марія Євгенівна, любителька чистоти, встала в нічному лейбику, за віник — і ну прибирати. Скаржиться, що брудно:

— Люда почала курити, ось — як понакидала.

— Маріє Євгенівно, — Люда з «катакомб», — що ви мене провокуєте?

Маруся на горі плаче:

— Мама, мама, мама.

— Чого ви, Марусю?

— зуб болить.

Йй радять йодом помазати.

— Та вже помазала, вати тільки нема.

Через годину якусь прокидаються деякі з верхніх полиць; душно, голови болять од макухи.

27 жовтня, середа

Вапнярка. Сніг лежить на землі, на вагонах. Марія Євгенівна уже встигла з «рекогносцировки» прийти. Вона ні одного базару не пропустила. Входить у вагон.

— Хліб отакенський півтори тисячі, грошей совітських майже не беруть. Сала зовсім нема.

— Та що ви, справді нам паніку робите?

Дівчата йдуть і вертаються з продуктами. Зовсім не так, як казала М[арія] Євген[івна].

Збирається нарада при уповноваженому — куди взяти напрям?

К[ирило] Гр[игорович] каже:

211 — Треба щось написати Леонтовичу.

А й правда, він же тут недалеко.

Якщо виясниться, що до вечора поїзда не буде, то краще дамо концерт тут; викличемо по телефону Леонтовича.

Віда з цим снігом. На верхню полицю не можна вилізти, щоб не залишити на нижній півфунта землі з черевиків. Нижня полиця заводиться з Павл[ом] Вас[ильовичем], бо в нього чоботи як кораблі. П[авло] Вас[ильович] розсердився:

— Що ви мені морочите голову, півгодини витирав ноги, а тут мені нотації читають. Прошу вас! Я не дитина.

На чайник черга аж до восьмої вже встановилась: Г. Пилит, Поля, Павло Вас[ильович], комуна наша й так далі.

М[арія] Євген[івна] удруте встигла вернутись з базару, розказує, скільки вона дала солі за молоко, сало. Марія Євгенівна примружує очі й викладає: за сало... і т. д.

О[лександр] Ст[аніславович] входить, питає, чи К[ирило] Гр[игорович] єсть. Він хоче порадитись, як бути з концертом. Помешкання є, але паскудне. Хтось говорить, що К[ирило] Гр[игорович] спить. О[лександр] Ст[аніславович] лізе в «катакомби» і звідти через хвилину вилазить сміючись:

— Я все йому розказав, як і що. «Тепер,— питаю,— яка ж ваша думка?» К[ирило] Гр[игорович] мовчить. Заснув. Ну що ж, піду на свій риск робить. Ото нехай до півнів не встає, чайників не гріє.

Паровоз у терцію грас. Києвом запахло. А в Києві терції, й септіми, і нони.

Гогель-могель Поля крутить.

— О, вже гогель пішов.

П[авло] Вас[ильович] і О[лександр] Ст[аніславович] вирішили до Тульчина проїхати. К[ирило] Гр[игорович] пише листа Леонтовичу.

— Обнімайте ж там мого Леонкавалло⁹¹,— каже він, оддаючи листа П[авлові] Вас[ильовичу].

— Так! — згадав К[ирило] Гр[игорович].— Самогону.

— «Самогоні»,— вставляє по-італійському О[лександр] Романуальд[ович] там у нього попитайте.

К[ирило] Гр[игорович] лізе з пряженою до нас на полицю. Згадуємо філософа. Я кажу:

— А ви ж портрета свого не передали Миколі Дмитровичу. А то, буває, не приїде.

— Приїде,— говорить К[ирило] Гр[игорович] упевнено,— що йому таке, м-мужику, безперечно приїде.

П[авло] Вас[ильович] і О[лександр] Ст[аніславович] у дверях:

— Прощавайте, не поминайте лихом.

— Глядіть же, П[авле] Вас[ильовичу], «самогоні» не забудьте.

Тільки палець майнув у дверях. Це П[авло] Вас[ильович] обіцяє, що не забуде.

Староста прийшов, і от біда: на Христинівку поїзд складають. Уже вагони записують.

— Так, може, якось догнати наших можна, бо ми, власне, тому на Христ[инівку] одкинули, що сьогодні не передбачалось поїзда.

Хліб тут того дорогий, що град побив (казала баба на базарі).

Про Умань вагон балакає.

— Отам би підживитись. Хай нам по пудові сала на душу, по пудові цукру,— нащо нам той тютюн?

— Да,— каже К[ирило] Гр[игорович],— уманці великі філософи, я знайомий з кооператорами, треба їх накачати, щоб нас піддержали.

Згадуємо, що в Умані Курбас. І жінка його теж?

— Так.

— Це така з ліцеєзренієм паки і паки? — гов[орить] К[ирило] Гр[игорович].

— Так. Ліцеєз[еніє] паки і паки.

Бронепоїзди одправляють кудись. О[лександр] Р[омуальдович] собі сокирою чобіт розрізав. Сніг перестав, дощ не дощ — мряка якась. Сіро-сіро.

Пічника найшли в той вагон, піч замазати, трубу пере-
мити. Хтось каже, [що] О[лександр] Ст[аніславович] сьогодні
не вернеться, бо червоноармійці сказали, що в Журавлівці
банди. К[ирило] Гр[игорович] із «катакомб» теж цікавиться,
звідки така інформація.

Марія Євген[івна] каже, що червоноармійці сказали. Вона
замітає вагон утретє сьогодні. Ждемо увечері, чи не привезуть
нам Леонтовича, або, може, вернуться наші. Нема й нема.
Приносять із того вагона чутку, що в Журавлівці повстанці.

Сьогодні четвертий бронепоїзд туди одправили.

— Ну, положим, на одну Журавлівку стільки панцирних
поїздів не пошлють, а все-таки невідомо, чого наших нема.

Тополі три, а коло них, мов їх діти,— молоденькі вистрої-
лись. Місяць за тополями, мов декорація. Тиха (нерозбірли-
во.— Упор.).

Підстаростиха до нашої полиці перелізла. У неї рука бо-
лить. Не вгадала, як і заснула. Мавка організовує гру в ко-
зу. Кожному на вухо говорить.

Удень. На даху мов хто горошок сипле.

— Ай, що се? — Маруся питає. Одні кажуть: крупа йде.
Другі кажуть: горобчики.

— Ай, горобчики, миленькі. Я хочу горобчика, я хочу го-
робчика,— хниче Маруся.

— Марусю! — протягує хтось із жінок.— Така велика, а
плаче.

— Ай, що ви тямите.

28 жовтня, четвер

Тривожно ніч пройшла. Навпроти нас став бронепоїзд, уно-
чі по телефону кричали: «Дак говорить: посилати чи ні?»

Крізь сон чую — М[арія] Євген[івна] каже вартовій:

— Не одчиняйте дверей, бо вони вже питали, чиї це два
вагони. Нас одчепили, і ми, очевидно, стоїмо на путях самот-
ньо. Канонада чи паровоз бухкає з труби.

Рано прокидаються. Сніг ще більший, як учора, мороз із вітром. Лампочки не гасимо, і вона тепер ще скупіше світить, як уночі, бо над дверима в щілину день пробивається, на іконку М[арії] Євген[івни] і на Мишку падає. Вікон боронь боже одчинити. Тільки й чуєш:

— Двері, двері ради бога зачиняйте.

Підкидають макухи, і вагон наповнює задушливим, смаленим, вонючим. Дров учора стільки накололи, оце вже, кажуть, дров нема. Ви в той вагон не давайте. На чай черга не менша, як учора, до 7-ї—8-ї години.

Пора б вернутись О[лександрові] Ст[аніславовичу]. Дехто заспокоює:

— Бачите, йому треба не тільки до Леонтовича, а ще й акредитив узяти. А каса раніш одинадцятої-дванадцятої [години] не одчиняється.

— Ага, ну так воно й є,— заспокоюємось. Приходять із того вагона:

— Це ми подивитись, чи й у вас так темно. Ой, біда, та й годі.

К[ирило] Гр[игорович] у «катакомбах» прокинувся, не хоче вилазити, незадоволеним тоном звідти:

— Та зачиняйте двері, товариство.

Підстаростику знадвору гукає староста картоплю чистить. У неї рука перев'язана, застуджена, ну тоді Маруся по порядку.

— Ай, усе на мене, усі стараються тільки обідити.

— Що ви, серце Марусю? — питає К[ирило] Гр[игорович] і, вислухавши, жаліє: — Бідненька, бідненька, як же вашими рученятами картоплю чистить? Дозвольте, я за вас піду.

Маруся тільки говорить на знак незгоди:

— Ай! — і злазить з полиці.

— Усі на мене, всі, чисто всі.

Ну вже більше, як 12-та [година]. Коли ж вони приїдуть? Мар[ія] Євг[енівна] з базару квасолі принесла.

— Ой дайте руки погріти! Ой боже ж мій, як холодно.

Дорого на базарі. За фунт солі 2 пляшки молока, фунт солі — фунт квасолі.

У вагоні на одну хвилину мовчання. Це так буває на ярмарку — раптом чуєш — тиша велика. Вітер на даху каблукми мерзлими тупає.

Стукають у двері.

— Одчиніть, хтось стукає.

— Ні, то вітер.

— Та одчиніть, який там вітер.

Вагон оглашає радісний гамір. Вас[иль] Сем[енович] приїхав.

— Ну як, розкажіть.

Вас[иль] Сем[енович] вітається, дістає листа К[ирило]в[ич] Гр[игоровичу] і О[лександрові] Ромуаль[довичу]. Ось там у листі написано все. К[ирило] Гр[игорович] читає про себе, О[лександр] Р[омуальдович] уголос. О[лександр] Р[омуальдович] з нами не поїде, останеться в вагонах. Капелянти хай беруть їжі з собою, рекомендується постіль брати.

— Як, — дивуються всі, — хіба ми їдемо? Бог з вами, у такий мороз, про що ви думали, як вирішували?

Навіть К[ирило] Гр[игорович] піддакнув:

— Дійсно, ви ж бачили, що го-година з-змінилась.

— Ну що ж, так вирішили, — ніби виправдується Вас[иль] Сем[енович]. — А ми вчора, ви думаєте, їхали? Ми пішки до самого Тульчина йшли. Дядьки ні за які гроші не хочуть везти, бо коні забирають. Ну, так збирайтесь, бо підводи вже стоять.

Вагон обурюється.

— Так це, виходить, справді?

— Ні, я не поїду, не поїду.

— Я теж.

— І я... — тільки й чути. А тут ще староста в недобрий час прийшов, список до лампочки вичитує: така-то — їде?

— А боже мій, — сердиться К[ирило] Гр[игорович], — хіба ж можемо ставити так питання? Раз капела концерт дає — значить, усі їдуть, і все тут.

— Ну, а я не їду,— хтось із жінок заявляє,— в чому я поїду? В мене літні пантофлі.

Староста знову в недобрий час:

— Ну от, у тому вагоні теж так, половина не їде.

Вас[иль] Сем[енович]:

— Ну як собі знаєте, а О[лександр] Ст[аніславович] сказав, хто не поїде, про того буде порушено питання на нараді.

— А, значить, ви силуете нас, так? Силуете?

— Гарна капела — нічого сказати.

— Ша! — розсердився К[ирило] Гр[игорович], твердим голо-
сом втрутився: — Усі повинні їхати, й кінець розмовам.

— Нуда, я ж і казала, що все силоміць робиться.

— Як силоміць? — кричить К[ирило] Гр[игорович]. — Ви контракт підписували? Вам у Києві говорили про ті труднощі, які ми стрінемо в дорозі? Отож не балакайте багато, а швидше одягайтесь.

Вагон замовк, незадоволений, платтями кидає, шепотить:

— Що я буду брать, як нічого нема.

— Обід готовий.

Обідаємо. Одягаємось. Я, недовго думавши, надягаю під ковдрою на себе другу пару білизни, щось на ноги намотую — готово. Ідемо до возів. Поперед себе несемо вузли, руки — зашпори заходять. А вози ще далеко. Алея тополь. Аж ось де вози. Кілька разів пересідаємо з воза на воза, возів шість, це од [кооперативного] союзу. Дядько говорить, що ото на тім возі, то син священника. Ніхто з капелянтів не виявляє подиву, що серед підводчиків син попа.

Дядько дивиться, як ми кутасємось у ковдри.

— Е, це вони ще не знають, які тут гори, ще разів двадцять уставать прийдеться.

— Ну, готово.

— Як готово? Ще трьох нема.

— Старосто! — гукає К[ирило] Гр[игорович]. — От чорт його десь поніс.

Староста появляється з порожнього будинку (туди тільки що надвір ходив) і сам доповідає, що нема таких-то.

— А боже мій, так куди ж ви дивитесь? Ждемо, а їх нема.

— Ну, поганяйте.

Уже на дорозі бачимо — три душі блукають, як неприкаані.

— І де вони родились, чорт їх знає. — Ну, їх візьме задня підвода, — каже наш дядько. — Но, мерзавка! Е, ти яка стидлива! Гаття, си!

Нас підкидає на рівчаку.

Природа, яка природа. Сонця не видно за хмарами, а враження таке, мов перед заходом горить-палає ліс. Червоний стоїть, а там далі синіє поле, річка сіра, як хмари. І тихий сум по кружині.

— Гаття, си!

Чуємо — щось гуркотить.

Староста:

— Чуєте?

Дядько оглядається:

— Да, уже більш, як тиждень, тут стріляють.

К[ирило] Гр[игорович], завжди охочий до розмови з простим народом, питає:

— Хто ж це такий тут воює?

Дядько:

— Як хто? Гаття, си, гаття! Повстанці, а за ними П[етлюра] йде.

— Отак? — мов трохи дивується Кирило Григорович. — Ну, а скажіть: як по селах, дядьки за кого стоять?

— Тут таке, я вам скажу, обдирство розвели, що й годі.

Канонада знову. Сніг пішов. Вітер проти нас перемінивсь.

Дядько мугиче якусь пісню. Прислухаюсь — не розберу.

Виймаю з портфеля шапку, бо в капелюху голову прожухас. Заїхали в ліс. Під гору встаємо. З гори усі держимось за полудрабки.

— Не бійтесь, — заспокоює нас дядько, — це така сила, що на яку вгодно гору вивезе і з будь-якої високої гори звезе, як на перині.

— Тпру!

Задні підводи кричать, чого стали.

— Толю, сюди їхать чи ген туди?

— А я знаю?

Толя прибігає закурити, він у гімназичному форменому пальті, чорні брови зрослися. Під вусом.

— Сюди їхать чи ген туди? — не діждавши, дядько питає слідууючу підводу. Звідти так само:

— А я знаю? От чорти батька зна.

— А чого сюди не ідете? — Толя питає.

— Та хтозна, може, обкрутимось та знову на Вапнярку виїдем.

— Он дядько йде, попитайте, — радить К[ирило] Гр[игорович].

— Цей дядько так знає, як і ми.

А все-таки питає:

— Дядьку, оцією дорогою куди можна виїхати?

— Оце на Тиманівку, а це на Тульчин.

— Но, Варвара!

Знову на гору. За нами всі підводи повертають. Білим посипало поміж листям. Он береза кумедно як виросла, розкарячилась на стовбурі, а вгорі майже зійшлась. Як дикирій. Блідо-зеленою бронзою дуб затік. Пень при самій землі зрізано. Широкий лежить під снігом, мов плита мармурова на могилі.

— Сніг сухий, — каже дядько, — мороз буде.

Знову гора.

— Це Три Кирниці, — дядько пояснює, тут було колись три кирниці.

Ліс скінчився. Поле. Тільки там гора пішла, ледве димно закреслилась. Руданський, Коцюбинський скільки разів тут ходили, може, на цю гору дивились.

З деяких підвод устають під гору й забігають за дубки. К[ирило] Гр[игорович] просто собі ноги погріти встав. До задніх підвод перевітатись.

— Віда з цим жіноцтвом, — каже він,

Сніг засіяв. Сіє, сіє, засіває. Зелене жито. К[ирило] Гр[игорович] з дядьком розмовляє на господарчі теми.

— Так, так,— ще раз підтверджує він,— у нас нема звичаю на зяб пшеницю сіять.

Ноги мерзнуть неможливо. Каро ганяє по дорозі. Стрічаємо дядьків, дуба везуть у прогоні аршина півтора-два.

— А що, дядьки, зима там іде?

— Іде! — гукають.

— Но, Христя! Гаття, си, гаття! — Підводчик бачить, що моя ковдра нічого не гріє, дає мені з-під себе шинелю. А сам усидіти не може.

— Ніхто ж не знав, що так захопить. На ноги по одній онучці, а тут ще ноги простуджені. Підбігає другий підводчик, танцює на морозі то передом, то задом.

— Колись, як був на службі, картуз без козирка і вуха не мерзли. Башлик хоч і видавали, так що ж, надіть не смій.

Дядько питає хліба. Я дістаю хліб і яблука, він ділиться з другим. Коню боляче ступати по мерзлих грудках.

— К собі, си, к собі!

Сива все направо забирає, бо тут, на Поділлі, все парують їздять — і сивій по збитій колії трудно втрапити.

— Дядьки,— обертається до нас підводчик,— а коли ж ваше дійство буде?

— Що він сказав? — перепитує очима К[ирило] Гр[игорович].

— Дійство наше коли буде.

— А так, так,— закутується К[ирило] Гр[игорович],— це в них на Поділлі всі так кажуть.

— Ото погано, як, буває, приїдемо — і білети розберуть.

Ми розуміємо, що йому треба почути концерти. Староста заспокоює:

— Це встроїмо.

— Ага, пожалуста. Но, Марусю!

— Зараз буде село, а від села ще п'ять верстов зостанеться. Встаємо всі з нашого воза і йдемо селом. Хатки чепурні, гребінцем вугли стріх підшиті. Аж за цариною (високий хрест і ворота) доганяють нас підводи.

— От на той горбок вїдед, і Тульчин буде видно. Хоч би швидше ті п'ять верстов. Гаття, си,— підганяє дядько,— будеш дома грїться.

— А які ми з вами хазяї, що цілий день коней не поїли. А бач, он і Тульчин.

Сиджу спиною до коняки і ніяк повернутись не можу, од вітру сльози виступають. Хоч би скоріше ці п'ять верстов.

— А ми як поїдемо, коло жіночого вчилища? — питає К[ирило] Гр[игорович].

— А ви, видно, знаєте Тульчин,— дивується дядько.

— Так, я тут поблизу сім літ прожив.

Спускаємося з гори. Мені видно те, що вже забігло за нас. Двори, загати, садки. Гребля яром, яром.

— Може б, придержати коняку?

— Но, мальчик, гаття, си!

К[ирило] Гр[игорович] зліз, далеко одстав на горі.

— Ану, ідіть сідайте,— гукає до нього дядько.

К[ирило] Гр[игорович] біжить. Гора новий напрям узяла десь уліво, і кїнь ледве удержує воза. Його зад увесь час мені в спину піддає. К[ирило] Гр[игорович] доганяє.

— Розумна конячка,— хвалить він.

— Сідайте!

— Но, Варвара!

— А де ж бровар? — питає К[ирило] Гр[игорович].

— Уже, уже проїхали.

— А так, так, вірно. А скажіть, отой німий єврей і досі живий?

— Та куди ти ото, мерзавка!

Знову з гори. Дорога, посередині рівчак впововж дороги.

— А ось той єврей живе, що мені підрясник шив.

— Стой! Кудя едеш? Что везьоте? Покажіте документи,— каже до нас дядько.

— Нічого не веземо. Їдемо з Вапнярки, концерт давать будемо.

— Пропускай! — кричить хлопчак з рушницею од другої підводи.

— Оце у вас така застава?

— А тут обдирство — не добери господи.

У мене враження таке, мов щось ми вкрали. Мовчимо, ми наєм бурсу, собор. Оце вже [кооперативний] союз починається. Завертаємо в двір. Скоріше в хату. Ноги як дерев'яні. Ідеш і хитаєшся. У хаті темно, але зразу теплом обдає.

— О, навіть груби гарячі! — дивуємось.

— Вибачайте, товариші, — хтось із темноти говорить, — чогось світло забарилось сьогодні.

Хтось ще раз клацає кнопкою од електрики.

— Ні, нема, прошу, кладіть поки що речі тут.

Електрика засяяла. Кімнати, які уявлялись у темноті тісними, — просторі; вони двома проходами по боках з'єднані з залом. В залі столи накриті. Запрошують сідати. Кирило Григорович, як то кажуть, на ігуменському місці. Раптом він плеще в долоні, за ним уся зала встає й вітає оплесками Леонтовича. З першого погляду щось є в обличчі од Кошиця, може Куліша⁹². Цілується з К[ирилом] Гр[игоровичем]. Знайомлюсь із ним. Дякує за книжку. І за лист теж.

По чарці дають. Битки з пюре, огірки солоні.

— Зосталось, товариство, десять хвилин до початку концерту.

Приходять кооператори, коло другого стола сідають. Кажуть:

— Це ми прийшли на [...] * дивитись.

— З Мик[олою] Дмит[ровичем] в театр ідемо. За хвірткою гадуємо, що ми люди бідні. Театр у палаці, ось зараз, кроків триста.

Перед нами палац біліє, по боках теж два. По темних сходах ідемо. Зала тісна, пройти не можна утрюх. Леонтович, Пав[ло] Вас[ильович] і я стаємо коло вікна, з якого, до речі, дме.

Дружину Мик[оло] Дмит[рович] посадив, а сам з нами.

Оркестр «Інтернаціо[нал]» грає. Третій дзвінок. Виходить капела на естраду, бо сцена одкрита.

— Ану, давайте йому хлопкішки зробимо,— каже Леонт[ович] до П[авла] Вас[ильовича]. П[авло] Вас[ильович] на те вухо недочуває.

— Га? А! Ну-ну!

Мик[ола] Дм[итрович] і кооператорам, що близ нього стоять, теж говорять. Виходить К[ирило] Гр[игорович] — наш куток починає, і вся зала плеще. Співають важко, стомлено. Одначе після «Ой гай, мати», яку гарно виконують, оживають. Сопрано раптом із рядів хору виходить, її тенор проводить. Я й сам ледве на ногах стою після такої подорожі.

Солістка півнів ловить, хоч почала й чисто. Соліст усім до серця. Третій відділ. Перед піснею Вериківського О[лександр] Ст[аніславович] говорить з естради, чого ми сюди приїхали, в Тульчин? Не тільки того, що хотіли концерт [дати], а тому, [що] у вас у Тульчині живе композитор Леонтович, якого ми пісні співаємо. От ми рішили до нього завітати. Завтра о такій же годині відбудеться тут концерт. Речі виконані будуть найкр[ащих] суч[асних] комп[озиторів]: Леонт[овича], Стец[енка] й Степ[ового].

Співають «Маки», «Ой дзвони дзвонять». Мик[ола] Дм[итрович] притуливсь головою до стіни, слухає. Перший плеще в долоні, і К[ирило] Гр[игорович] злегка усміхається до нашого кутка.

Митя з Каро й Черняхів[ський], що були відстали, прийшли.

«Як не женився» пропускають, бо вже двічі попереджали за електрику. [«Попід терном стежечка»] і «За городом» повторюють. Після «Заповіту» й «Інтернаціоналу» оркестр шкварить марш. Боже мій! П[авло] В[асильович] і Мик[ола] Дм[итрович] слухати не можуть. Публіка не скоро виходить, бо одні всього двері.

Знову столи накриті, знову чарка. Публіка на чім світ стоїть їсть огірки, другу котлету просять, бо на обіді попереджали, що замість першого увечері буде друга вечеря. Повидло щезає, його знов приносять. До півночі розмовляють, мостяться з сіном. Тепло в хаті. Після горілки, бо горілка

справжня, пече, і капелянти просять на ніч відро води поставити. Жіноцтво у дворі у флігелі. Деякі фактично жонаті віддалені кімнати в нас займають. (Зостались на завтра в Тульчині).

Скромність. Лондон. Париж. Так-от М[икола] Дмитро[вич] відповідає:

— Це компліменти для панночки. А от К[ирило] Гр[игоровича] знають кругом. Може, трошки десь там знають і мене.

Микола Дмитрович:

— Як вам подобається «Моя пісня»?

Я проти тексту Білиловського⁹³, але мотив мені страшенно подобається.

Хтось:

— Миколо Дмитровичу!

Одійшов. Шум, шум у кімнатах. Шум.

Микола Дмитрович Леонтович:

— Вериківський на двох нотах...

Кирило Григорович:

— А ви он... «Щедрик»...

Як керує Кирило Григорович (руки в кишеню, протест).

У капелянтів єсть свої симпатії щодо пісень. Не люблять «Оре Семен», «Ой гай, мати», «Як оженився».

29 жовтня, п'ятниця

Годині о восьмій устаємо. Умиваємось, переносимо свої речі з правління в бухгалтерію. Правління своїми кооператорами повне. Мик[ола] Дм[итрович] запрошує до себе.

— Чого, їй-богу. Підем.

К[ирило] Гр[игорович] десь у кооп[ератора] спав, а ми з П[авлом] Вас[ильовичем] зараз ось умиваємось. Жіноцтво зачинилось у флігелі, не пускає вмиватись. Ми вмиваємось у дворі з бочки. Мороз, здається, більший, як учора. Складається так, що чай п'ємо у дві черги за браком посуду, а потім після чаю ідемо на співанку в палац. В палаці співанку робимо в залі, проходять пісні, які йдуть з піано.

Скрипака теж знайшли в Тульчині. Він недобирає, але це ми відносимо на рахунок холоду. К[ирило] Гр[игорович] нервується.

— Де альт N?

— Пішла до лікаря.

— А де N?

— Зараз прийде.

— Це чорти батька зна що. Староста! Де староста?

Якийсь дежурний по клубу червоноарм[ієць] прочинив у клубі двері. [...]

Зала з мармуровими підластрами різних кольорів. Капітелі корінфські, спочатку йде фриз, потім іще. Меблі старовинні. На столі дві черепахи, вроблені в срібло, мов гладишка грузин[ська]. У однієї вази шийки срібної нема. Вази з драконами, тонкої роботи. Одна лежить розбита, і я беру два черепочки на спогад. Однак їх тут заметуть, бо, на жаль, музею до сього часу не додумались закласти.

При вході написано, що тут цілий рік жив Суворов. Пам'ятник тут же перед під'їздом перекинено, і слова навіть поковиряно.

Із вікна: парк. Став. Колись, кажуть, обкладені були береги мармуром. І тут теж якісь колони. Тепер баби коромислами воду носять, руки по черзі за пазуху ховають. Солдат з котелком присів, певно, дрова збирає. Верблюд везе.

О 2-й год[ині], коли совнархоз скінчив заняття, знову К[ирило] Гр[игорович] збирає на співанку в кімнаті правління. Микола Дм[итрович] прийшов, і йому стільця передають через голови. Співаємо речі, що без піано йдуть. В тім числі й Леонтовича.

— Ну що, так «Козу» чи ні? — питає К[ирило] Гр[игорович].

— Можна швидше, — каже М[икола] Д[митрович].

Дійсно, швидше краще виходить.

— «Щедрик» та інші?

Микола Дмитрович:

— Я нічого кращого не чув.

Вся капела недовіливо сміється.

Обід. Сьогодні концерт трохи раніш — все через ту електрику.

З самого ранку стає відомо, що Маруся на запалення легів заслабла.

Приходив [лікар] Чижський і Фед[ір] Ів[анович] теж.

[Співають] з Леонтовича. К[ирило] Гр[игорович] говорить перед якоюсь піснею його, що «ми співаємо речі відомого композитора Леонтовича, який живе в Тульчині. Дозвольте, т[овари]ші, викликати його сюди на естраду для виявлення йому тої радості, яку він нам усім дав».

П[авло] Вас[ильович] ще раніше пробрався до вікна й каже мені:

— Як би його витягти звідси?

Коли почав К[ирило] Гр[игорович] говорити про Леонт[овича], — Мик[ола] Дм[итрович] покинув говорити з молодими товаришками і спокійно дивиться на сцену.

Тягне [його] П[авло] Вас[ильович] через вхідні двері кругом за куліси.

М[икола] Леонт[ович] появляється в картузі й не знає, що робить. К[ирило] Гр[игорович]:

— Дозвольте вам... Вас знають у Лондоні.

М[икола] Д[митрович] картуза зняв, лицем до К[ирила] Гр[игоровича] стоїть, слухає.

Відповідь:

— Ну, це, звичайно, компліменти, які присмні панночкам, а от К[ирило] Гр[игорович] дійсно відомий скрізь, і всюди його люблять. А я, що я, ну, може, десь там і мене трохи знають.

Капела й зала не мож[уть] не сміятись, тим більше, що М[икола] Д[митрович] надів картуз і тут же сів за тенорами коло оркестру.

[...]

У третьому відділі привітання.

Вечеря з чаркою. Співаємо «Як не женився», «Верба рясна». Гра: хто з ким сидить, то й з тим поцілується. Знову ад-

реса, вкрита підписами. За нею мене згадують. Довга розмова з Грабов (...).

У промові О[лександр] Ст[аніславович] згадує про Марусю (жертви).

30 жовтня, субота

— Ходім же сьогодні до мене,— [запрошує] М[икола] Дм[итрович].

Ідемо повз церкву. Монументальна.

— Де тут можна дістати відомості про Тульчин?

М[икола] Д[митрович] радить. Тут декабристи були. П[авло] В[асильович] і К[ирило] Гр[игорович] приходять до хати пізніше, бо вони зайшли по цукор туди, де спав К[ирило] Гр[игорович].

— Просто біда — сахарний пайок, а дістати не можна.

Входить дружина. М[икола] Д[митрович] знайомить нас. Дружина зараз же затурбувалась і пішла. М[икола] Д[митрович] тим часом у буфеті знаходить голубці з м'ясом, підігріває їх у грубі, бороду обпалює. Входить дружина. М[икола] Д[митрович] одчинив кватирку і плює в сад.

— А що там є? О добре, добре.

Сам сів і наливає нам яблучного вина. Квашені яблука.

— А де ж ваші діти?

— А їдна в діда-попа, а друга... (Недочув).

Випиваємо за здоров'я дружини. Дрозди за вікном шипши-ну ніби клюють.

Входить не відомий мені чоловік з моєю кн[игою] (Яків Грех).

Далі ще невідомий. Це вже входить піп.

— Випиймо, отче. А ви пригадуєте Савку-Булавку, як ми разом учились? [...]

Ну що ти будеш його робить? Нам пора.

К[ирило] Гр[игорович] серед бесіди щось на вухо каже М[икола] Дм[итровичу]. П[авло] В[асильович] сміється. М[икола]

227 Дм[итрович] одверто пучкою показує у вікно:

— Он туди.

К[ирило] Гр[игорович] засоромився, ловить пучку.

— Тільки беріть хліба для пса.

Ідуть. Входить дружина.

— Дак куди це ви?

М[икола] Д[митрович]:

— Та це орішину вчора вирізали й забули.

— Е, чи не вона ото за грубою?

— Ану шукай,— сміється М[икола] Д[митрович]. Тим часом «бідні» зникають.

— Ну да, оце вона й є.

— Та не доганяй, нехай.

Сміємося. (Дружина, здається, не розуміє).

М[икола] Д[митрович] нам грає з [опери своєї] «Русалч[ин] вел[икдень]».

— Чи оце, К[ириле] Гр[игоровичу], не буде нудно, ніби воно повторюється.

— Е, це ми з вами мініятюристи, і коли беремось за велике полотно, то все боїмось. На двох нотах Вериківський шедевр створив.

Два вікна, поміж ними шаховка і дві рамці, коло лівого вікна — столик, а коло правого — письменний стіл М[иколи] Д[митровича]. Все на ньому в безладі: рукописи, збірнички укр[аїнських] пісень, тютюн теж там. Під стіною піаніно. На ньому теж навалено. Зліва од стіни буфет і ліжко. Кіт руденький, маленький.

— От тварина, яку всі люблять і яка нікого не любить.— М[икола] Д[митрович] за шкіру підняв kota.

— Мя-ав!

— Ну-ну, йди!

Збираємось. Піп побачив «Чин» і в кишеню.

Знову провулочком. День ніби теплий.

За чверть години їдемо. Підводи вже в дворі. Наші без усякого порядку понасідали.

— Хто вам сказав сідати? Та ні, я вас питаю, хто вам ск[азав] с[ідати]?

Збираємось у кімнаті:

— Хто зостанеться з Марусею?

Мовчать.

— Чекайте.— О[лександр] Ст[аніславович] ще раз хоче довідатись, як стан її. Хтось каже, що лікар ще тут. Лікар входить (горбонос[ий], в окулярах, пальті).

— Яка ваша думка, т[оваришу] лік[ар]?

Лік[ар] каже, що їй не можна їхати, бо це викличе ускладнення. Навіть після того, як очуняє, і то треба лежати в теплі тиждень-два.

— Отже, товариші, хто зостанеться з Марусею?

Мовчання.

— Ну, тоді зостануться я,— каже К[ирило] Гр[игорович],— прощайте, їдьте собі з богом, а я вже її догляну.

— Ні, цього зовсім не треба робити, як же так.

Усі згадують, що є й другий хворий, який може не поїхати.

Хворий Ч. * згодний, але він до Києва не береться довести Марусю, він сам, як очуняє, їде на Уманщину.

— Ну тим часом доглянете, а товариші кооператори зроблять все, що буде треба, в коштах не стісняйтесь. Дніпросоюз усе візьме на себе.

Останні промови, картку з підписами підносять.

Сльози при промові. Ще раз ідемо до Марусі. Вона капризує:

— Нехай мама дасть слово, що вона не помре, поки я приїду.

— Та що ви, Марусю! Напишіть їй листа.

Маруся тупає ніжкою:

— Я не хочу, я так не хочу! Тут я сама...

— Та з вами Ч.

Сідаємо. Розбирають бурки. За ворітьми К[ирило] Гр[игорович] скидає з себе кожуха й дає мені, а сам з Артим[овичем] іде пішки. Увесь час ліс. День сонячний. Небо синє.

— Може, поліняк п'ять украсти? Це дрова селянські...

Сніг на всьому, на березі, на дубі, на стерні.

Саньми назустріч ідуть. О[лександр] Ст[аніславович] говорить без умовку. Староста то до нас пересяде, то на інші вози моститься, де Кирило Григорович турбується. Кризь глупі окуляри О[лександр] Ст[аніславович] його не любить і за все прикидається, що не чує (за ворітьми з М[иколаєм] Дмитр[овичем] розцілувались).

Цапівка. Циганські землянки. Вапнярку видно. Поїзд іде на Жмеринку.

— Ану, дивіться, чи нема наших вагонів. От історія буде. А то, буває, вже на Журавлівку передали.

Каро ганяє за горобцями.

Зупиняються підводи там же коло порожніх домів. Бурки! Як з бурками бути? Візники кажуть, що вони не візьмуть, бо у них ще одберуть.

А староста ж де? Староста перший до вагона. Чверть верстви до вагонів. Померзли.

— Откуда, т[оваріщі], поїзд приїшов?

— Нізвідки, з Тульчина.

У вагоні пораділи, бо теж думали, чого нас два дні нема. Нас включили на Бірзулу, хотіли одправити. Була вночі паніка.

У мене жар появляється й неможливий кашель. Укриваюсь кожухом К[ирила] Гр[игоровича]. Наші дрова колють у вагоні, од сала чад дух забиває. Мені здається, що вагон повен мого дихання — так тяжко дихаю. Чую, Кирило Григорович прийшов, розказує, як зустрів його пікет червоноарм[ійський]...

Дзвонять на станції рідко ще і ще, очевидно до церкви.

Вапнярка.

Дзвонять до церкви. О[лександр] Р[омуальдович] унизу розповідає про свій нічний візит до коменданта. Сидів коло години, приніс йому цукерок, зібрались у нього ще: дежурний міліціонер тощо. З усього, що вони говорили, видно, що вони самі трохи розтерлялись.

— По-товариськ[ому] раджу вам на ЖМ[еринку] не їхати, особливо вночі, бо будете під откосом. На Христин[івку] дали, але певніше. Той учорашній потяг дійшов до Рахнів (саніт[арний]) і вернувся.

Нач[альник] ст[анції] тут[ешньої] зрадив, як почув, що тут К[ирило] Гр[игорович]. Він узяв сестру Яструбецького.

К[ирило] Гр[игорович] прийшов із церкви, старостиха теж. Чап[ківський] пішов.

Коли почув комендант, що ми можемо залишитись на концерт, то сказав:

— Ну тепер же не одпустимо, поки нам концерту не одспіваєте.

Концерт призначено на три з половиною год[ини]. П[авло] Вас[ильович] на пальцях виражував, що він ще встигне сходити в те село, де хоче дяком zostатись. Дійсно, він зараз же пов'язує поверх шапки рушника й виходить. Це 8 вер[стов] (8 + 8). Помешк[ання] незавидне — всього на 165 [місць] сидячих і якусь сотню стоячих. Але капелянти з задоволенням ідуть, бо набридло вже сидіти в Вапнярці.

День сонячний. Листя покійно лежить під снігом.

Одчиняють двері, і пасмо сонця падає на стіл і скриню.

Бабуся Дусана бере й ставить на стіл хризантему, яку піднесли К[ирилові] Гр[игоровичу] в Одесі. Квітка сяє білим, аж сліпить. Одчиняють нарешті й вікна.

— А я вам казав, ще тепло буде,— каже О[лександр] Ст[аніславович].

Я вертаюся з півдороги, бо почуваю, що голова гуде.

Пишу коло печі, поки можна, а потім лягаю. Прокидаюсь. Сідаю коло печі й записую те, що пропустив за кілька днів. П[авло] Вас[ильович] години через півтори приходить. Мовчить. П. Дус[ан] все коло печі.

З концерту біжать, намерзлися. Ну зате зараз поїдемо.

Ждемо, чого ж нас не везуть? Як прочиняють двері, видно, як швидко небо сутеніє. Оце якраз уночі повезуть. Там, де повст[анці].

Нарешті таки повезли.

— Невже їдемо? Не вірять самі собі. Дехто хреститься чи в долоні плече.

Кілька разів до нас просились солдати, і ми не пускаємо. На площадці якраз коло мого вуха співає якийсь молоденький парняга. На якомусь півстанку наші, що були вийшли з вагона і не встигли сісти, сідають на площадку. Потім казали, що солдатики просто плачуть од холоду. Цілий час тупо-тять, мов отара.

1 листопада, понеділок

Жмеринка.

Соломинська хоче побачити жмеринський двірець: він тунелями львівський нагадує.

Зоставатись для концерту чи їхати на Київ? Усім хочеться швидше вже прибути додому. А по-друге, те, що сьогодні день всемогутнього Всерабіса.

О[лександр] Ст[аніславович] попереджає, що з нами в вагоні до Козятина буде їхати красний командир, і щоб товариші були обережні в розмовах. Нас пускають з новобранцями, які їдуть у холодних вагонах і яких якомога швидше хочуть доставити до Києва (звідти на Мурман їх одправляють).

Соломинській треба перев'язати руку: певно, зараження, бо почорніло.

Вінниця. Стоятимем півтори години. Наші ідуть на базар у місто: це далеченько. Роздають обід. Раптом два дзвінка. Три. Що таке — наш поїзд іде.

— Драбинку! А як же товариші?

Поїзд уже мчить.

— Хто ж це сказав, що поїзд стоятиме півтори години?

К[ирило] Гр[игорович] обвинувачує О[лександра] Ст[аніславовича]. О[лександр] Ст[аніславович] спокійно доводить, що зразу дійсно він сказав про півтори години, але пізніше, як він попитав машиніста, так сказав, що, може, півгодини.

— Я зауважив нашим: пам'ятайте, не йдіть далеко, бо не вспієте. Я дуже радий, що ці слова я сказав при старості. Ну, врешті, однаково. А скільки ж зосталося? З нашого вагона п'ять, втім — Павло Вас[ильович] і т[овариш]ка з болящ[ою] ногою.

— Как, і старец остался? — питає О[лександр] Ст[аніславович]. З того вагона дві душі, між ними староста. От тобі й понеділок!

Командир розмовляє з О[лександром] Р[омуальдовичем]. Коло нього свічка лежить, бо двері одчинені і звідти сонце світить.

У Вінниці, як тільки сів:

— Ось як ви живете.

— Да, товарищу, темно только.

— Позвольте, я ещо успею по свечу обегать.

О[лександр] Р[омуальдович] угощає одеським тютюнцем.

— Що там ваша махорка, махорку й дома ще прийдесть-ся курить.

Командир дивиться до світла на обгортку тютюну й щось говорить.

На слідуючій станції О[лександр] Ст[аніславович] зараз же зв'язується по телефону з Вінницею.

Просять товариші підодждати в Козятині. О[лександр] Ст[аніславович] робить у вагоні живу анкету.

— Хто за те, щоб зостатись і підодждати товаришів?

О, тут проявились душі цілком.

— Нехай не застаються, а нам яке діло.

Все-таки в нашім вагоні більшість за те, щоб зостатись. Той вагон майже весь проти. О[лександр] Ст[аніславович] говорить — на випадок чого, він все рівно одчепить вагони, бо перепустки вмісті дані на товаришів.

Пішла розмова на інші теми. Командир ліки запив і пере-сів. Про чини ангельські. Це з того, що на небі теж револю-ція.

— Ні, там самодержавіс.

Аж увечері приїздимо в Козятин.

2 листопада, вівторок

Уночі чуємо, що ідемо. Всупереч постанові почекати то-[вари]шів. У серці солодко лоскоче — скоро дома б.

Верзуть усяке:

— На Христинівку ідем.

А проте ідемо вперед.

Як тільки приїхали на станцію, О[лександр] Ст[аніславо-вич] вилазить з «катакомб» і виходить.

Через хвилину чуємо надворі крик. Біблійське. Так на Мойсея кричали в пустині, коли він робив те, що вважав кра-щим задля євреїв.

— Нащо ви одчеплюєте наші вагони? Ми поїдемо, як так, самі.

— Ні, самі не поїдете, бо документ на вагони один.

Зашумів од нас поїзд. Ми залишились самі. Тиша. Порож-неча. Година п'ята р[анку]. Небо сіре. Як дивитись на нього, то все десь наче блискає, чи місяць збоку.

Заспокоївсь вагон. Сплять усі. Тільки коло печі порасться мати та все безперестанку хреститься.

К[ирило] Гр[игорович] прокинувся. О[лександр] Ст[анісла-вович] стукає в двері:

— Треба вагони підкотить.

К[ирило] Гр[игорович] виходить. Шумить під нами, мов вода під пароплавом. Публіка години через дві прокидається. К[ирило] Гр[игорович] чайника ставить:

— Піду у Вчорайше.

— Нє, а то ще останетесь, бува з Києва зараз поїзд буде.

— Ну то що, тоді ви мене десь у Фастові підждете.

Усі протестують. К[ирило] Гр[игорович] серйозно доводить, що іменно так і можна доїхати, і ставить чайник.

Хліба нема, у село хтось ходив: теж нічого нема, селяни сидять без хліба, діти голодні.

— Коли б не ці болячки.

Спочатку О[лександр] Ст[аніславович] оголошує, що до п'ятої год[ини] можна відлучатись.

З Бровок поїзд вийшов. Ждемо. Довго-довго.

Нарешті поїзд прийшов. Вся річ тепер в тім, щоб наші вагони підкотити до хвоста. Знову мужчини встають. Ледве рухаються вагони. Швидше, ніколи ждять. Нарешті рушили — двадцять верстов — і от ми вже в Козятині на товарній [станції].

О[лександр] Ст[аніславович] по телефону з пасажирської говорить з Вінницею. Поїзда ще ніякого з Вінниці нема.

День пропадає.

3 листопада 1920 року, середа

Я заслаб.

КОМЕНТАРІ ТА ПРИМІТКИ

Найправдивішим документом виняткового культурно-історичного значення ми називаємо тепер щоденник Павла Тичини, який він вів як літописець Другої мандрівної капели Дніпросоюзу під керівництвом К. Г. Стеценка у вересні — жовтні 1920 року.

З білополяком ще ж не замирили,
іще гуляють банди по ярах,—

так скаже через сорок шість років поет, характеризуючи ту тривожну обстановку, яка, однак, не могла спинити ні Тичину, ні інтернаціональну за своїм складом капелу у їхньому пориві нести в маси пісню, закладати свої цеглини в підмурівок нового соціалістичного життя.

Великі творчі надії заповум'яли в душі поета. Взввши невеличку похідну бібліотечку — книги Максима Горького, Джона Ріда, ранні твори Рабіндраната Тагора, «маленький збірничок Верхарна в російських перекладах» та ще дещо для власного духовного збагачення й для капелянтів,—Тичина не забув прихопити із собою і деякі написані, але ще не відомі читачеві рукописи своїх поем «Розкол поетів» — «думав: може, де прочитати її прийдеться, конкретно: в Черкасах, перед артистами» — та «Дзвінокблакитне», написане ще в 1915—1917 рр. для Молодого театру, але у вирі подорожніх подій літописець переміг на деякий час поета, і він подер рукопис останньої поеми і «на деяких аркушах писав свої спостереження».

Із 8 вересня по 3 листопада 1920 року творився літопис подорожі, який протягом 47 років збуджуватиме в серці поета творчий неспокій. Він часто повертався до своїх записів, опрацьовував їх, збирав додаткові матеріали, пов'язані з тією епохою, тими подіями, але публікувати не поспішав.

всіх зусиль, щоб, по можливості, якнайповніше зібрати творчу спадщину, прокласти їй дорогу до читачів. Так, вслід за збірником «В серці у моїм» (К., Дніпро, 1970) в 1971 році в перших чотирьох номерах журналу «Вітчизна» було опубліковано щоденник подорожі із теплою передмовою «Незвичайна мандрівка» Якова Баша, кому одному з багатьох Павло Григорович, будучи вже тяжко хворим, в лікарні довірився своїми спогадами...

Але іще одній людині зобов'язана громадськість за збереження щоденника. Це Анатоль Карпович Павлюк — скромний службовець банку, колишній співак робітничого хору, яким керував на початку 20-х років Павло Тичина. Коли почалася Велика Вітчизняна війна, поет з родиною евакуювався до Уфи. Із собою було взято найнеобхідніше. Про багатющу бібліотеку й архів годі було й думати. Розуміючи значення рукописної спадщини Тичини і ризикуючи власним життям, А. К. Павлюк почав її рятувати. До приходу німців він передавав через людей деякі в'язки рукописів в Уфу (і децю, на жаль, розгубилося), а в дні окупації, коли в квартирі поета заселилися інженери інтендантської служби, унікальні автографи поета, листи видатних людей до нього були викинуті на смітник. Але й там деякі з них знайшов Анатоль Карпович (на багатьох документах і досі є помітки, що їх знайдено на смітнику). Зберігати в одному місці рукопис вірша «Партія веде», відомі антифашистські памфлети було небезпечно, а тому довелося їх переховувати у родичів і знайомих. У листі 17 грудня 1949 р. громадянки Н. О. Кравченко до Лідії Петрівни говориться про те, що вона в роки окупації за дорученням А. Павлюка загопувала деякі папери Павла Тичини і всі їх зберегла.

Боячись втратити оригінали, їх дбайливий охоронець ретельно переписував з усіма виправленнями, відновлюючи авторські купюри, намагаючись повністю відтворити багату словесну палітру поета.

Коли П. Г. Тичина повернувся до звільненого від окупантів Києва, рятівник його рукописів А. К. Павлюк став частинами повертати उसे збережене ним у дні війни. Як же зрадів Павло Григорович, коли узав до рук два томики свого щоденника подорожі з капелою Стеценка! Не втримався, щоб не похвалитися перед літераторами, які наполягали на публікації щоденника. 29 квітня 1944 р. Укрвидав ЦК КП(б)У уклав із П. Г. Тичиною договір на видання «Мандрівки по Україні з капелою

Стеценка» (6 друківаних аркушів, 10 тисяч примірників). Термін подачі рукопису у видавництво — не пізніше як 15 жовтня 1944 року. Але П. Г. Тичина з невідомих нам причин рукопису до видавництва не подав.

У грудні 1954 року редакція журналу «Советская музыка» звернулася до П. Тичини з проханням подати до публікації розділи книги спогадів про подорож із капелою Стеценка, про роботу поета над якою інформував редакцію Л. А. Озеров. Поки що невідомо, яку відповідь дав Тичина, але цілком очевидним є факт, що робота над книгою продовжувалась — про це свідчать виписки із друківаних джерел майже за всі післявоєнні роки.

Документальним свідченням напруженої роботи Тичини є багато його записів під одним девізом: «До «Подорожі з капелою Стеценка», що були частково опубліковані у книзі «Із щоденникових записів» (К., Радянський письменник, 1981; упорядники Л. П. Тичина і С. В. Тельнюк). Деякі з тих записів — це фрагменти тичининської прози мемуарного характеру. Працюючи над книгою, автор знову й знову переносився у пам'ятні дні незабутньої мандрівки.

Хоч П. Г. Тичина і володів блискучою пам'яттю поета, музиканта і художника і мав свій щоденник під руками, в роботі над рукописом не довірився повністю ні пам'яті, ні власним документальним записам. Події, імена, географічні назви — все це «обростало» додатковим матеріалом. Міста і села України, через які пролягав маршрут подорожі, з їхнім історичним минулим і тодішнім життям, політична обстановка в країні у 1920 році і її відносини з іншими державами, сотні людських імен, відомих і не відомих всьому світу, але чимось близьких Тичині, занотовано на полях рукопису чи на окремих аркушах; без цього не міг обійтися автор створюваної книги. Багато з цього матеріалу використано, введено у довершені фрагменти, які становлять собою розділи-мініатюри великого художнього твору і будуть повністю опубліковані в 12-томному зібранні творів поета, що готується видавництвом «Наукова думка».

Пропонований увазі читачів щоденник — це той літопис, що творився поетом у вагоні, на станціях і полустанках, в містах і селах України, це справді художній літопис учасника культурного будівництва на Україні у перші роки Радянської влади.

Текст щоденника, що зберігається тепер разом з архівом поета в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва Української РСР, подається із незначними купюрами, зробленими самим П. Г. Тичиною під час його наступної роботи над книгою. Лише в деяких місцях щоденника вставлено кілька фрагментів тексту із пізніших переробок Тичини, які набагато краще розкривають якусь подію чи враження автора. Прізвища та імена людей подаються без змін, хоч прокоментувати ряд із них не пощастило за відсутністю довідкової літератури.

¹ Еллан-Блакитний Василь Михайлович (справжнє прізвище Елланський; 1894—1925) — український радянський письменник і громадський діяч.

До 1920 р. перебував у дрібнобуржуазній націоналістичній партії боротьбистів, що зумовило в його діяльності багато помилкового. Після вступу до Комуністичної партії у березні 1920 р. Блакитний стає одним з активних творців радянської пролетарської літератури. В 1920 р. як політпрацівник брав участь у війні з білополяками, а з 1921 р. був призначений головою Держвидаву й редактором газети «Вісті ВУЦВК». На IV—VIII конференціях КП(б)У обирався членом ЦК КП(б)У, був членом ВУЦВК, ЦВК СРСР, обирався делегатом кількох партійних з'їздів та Всеукраїнського і Всесоюзного з'їздів Рад.

В. Еллан навчався разом із П. Тичиною в Чернігівській духовній семінарії і, хоч був молодший, «вдачею своєю — можливо, що він уже й усіх нас обганяв», — так згадував пізніше автор публікованого щоденника у «Сторінках спогадів про Василя Еллана».

Серед підготовчих матеріалів П. Г. Тичини до написання повісті «Подорож з капелю Стеценка» є такі записи:

«Еллан:

Його статті — передові протягом усього 1920 року.

Його поезії.

Як він у в'язниці сидів під час гетьманщини у травні 1918 р. Збереглися записка В. Еллана із Лук'янівської в'язниці та зошит із перекладом історичної праці з французької мови.

Як мати його до мене приїздила.

...Стояла біля етажерки: «Ой, Павло, Павло».

Як тюремщик до мене приходив («Сьогодні ви, а завтра ми»).

Василь Еллан був адміністратором у хорі (зведеному великому) О. Приходька. Всю душу віддавав він цій справі, хоча й сам без слуху. Було, щось зведе на голос — і сам, зразу ж сам із себе сміється, а на мене ласкаво так поглядає: у т-ти, севе́лоч, Павло, чого смієшся?

Севе́лоч,— це у нього було одне із ласкавих слів.

На другому аркушику паперу дописано: «Ленін (Василь завше носив мені газети, завше тримав мене в курсі справ політичних. Про виступи Леніна ми з ним говорили)».

В. Еллану був присвячений вірш П. Г. Тичини «Про юного Василя (В дореволюційнім Чернігові)».

² Казка Аркадій Васильович (1890—1929) — український радянський поет, перекладач. Навчався разом із П. Г. Тичиною в Чернігівській семінарії і товаришував з ним, одвідував «суботи» М. М. Коцюбинського.

3. «Було літо, було літо, та й стала зима» — українська народна пісня в обробці видатного радянського композитора народного артиста СРСР Рейнгольда Моріцовича Глієра (1875—1956), творчість якого тісно пов'язана з Україною.

4. Стеценко Кирило Григорович (1882—1922) — видатний український композитор, із творами якого П. Г. Тичина як співак і диригент був знайомий ще з років навчання в Чернігівській семінарії та в Київському комерційному інституті, де студентський хор виконував «Прометей» (слова О. Коваленка). Знайомство поета і композитора відбулося, як згадує П. Г. Тичина у статті «К. Г. Стеценко» (1960), в театрі Садовського у Києві ще напередодні Лютневої революції, але їхні дружні стосунки зав'язалися лише під час подорожі з капелюю по Правобережній Україні від 8 вересня по 10 листопада 1920 р.

На слова поета К. Г. Стеценко написав музичний твір «Блажен, блажен, благословен» (1920 р.), надрукований у збірці «В серці у моїм» (К., Дніпро, 1970) під назвою «Свобода, рівність і любов».

В архіві П. Г. Тичини збереглися щоденникові записи про поїздку 30 квітня — 1 травня 1922 року в село Веприк на похорон К. Г. Стеценка, де він виступав із промовою.

Вадик — Вадим Кирилович Стеценко, син композитора.

5. Лідочка — Лідія Петрівна Папарук — згодом дружина П. Г. Тичини. Катерина Кузьмівна — мати Л. П. Тичини. В них довгий час жив поет на квартирі в Києві по вулиці Кузнечній, 107, квартира 19 (тепер вулиця Горького).

Серед записів П. Г. Тичини, зроблених в останні роки життя (про це говорить легка тремтливість його почерку), є аркуш із такими рядками:

«До «Подорожі...».

Перший день.

Зараз мушу спішити до Дніпросоюзу (за оперним театром). Там наші підводи. Перед тим, як виходити мені з нашої хати (на Кузнечній, 107), я кажу до Катерини Кузьмівни:

— Ну що ж вам привезти?

— Та що ви там, Павло, привезете? — А потім, глянувши на Ліду, що стояла під грубою і грілася:— А може, як будете в Одесі, то солі привезіть хоч трохи.

Ліда мовчала. Вона, певно, втомилася. Бо після своїх лекцій в інституті та ще ж ходить на Деміївку — як репетитор. Небагато їй платять — а треба ж хоч щось заробить».

6. Гайда Павло Васильович (дати народження і смерті невідомі) — композитор і диригент українських народних хорів. В Дніпросоюзі працював інструктором по музичній справі культурно-освітнього відділу. Їздив разом з Другою мандрівною капелою по Правобережній Україні. Хорову практику проходив у селі Веприку на Київщині під керівництвом К. Г. Стеценка, де одночасно керував і драматичним гуртком.

7. Чапківський Олександр Станіславович (дати народження і смерті невідомі) — уповноважений Дніпросоюзу, адміністратор капели, згодом був секретарем Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича.

8. Всевидав — державне видавництво, у якому в 1919 році (при Радянській владі) П. Г. Тичина завідував літературним підвідділом.

9. Дніпросоюз — Дніпровський союз кооперативних товариств, згодом перейменовано на Губсоюз. У цій організації було створено культурно-освітній відділ, який займався популяризацією театральної, музично-хорової та бібліотечної справи. До Ради експертів по театральній справі входили художник М. Г. Бурачек, поет М. К. Вороний, актори І. О. Мар'яненко, П. К. Саксаганський; по музично-хоровій справі — композитори Я. С. Степовий, М. І. Верховинець, Р. М. Глієр, П. Д. Демуцький, П. О. Козицький, М. Д. Леонтович, Б. Л. Яворський; по бібліотечній справі — Ю. О. Меженко (Іванов); експертом по художній справі був Ф. С. Красицький.

В 1920—1923 рр. в Дніпросоюзі П. Г. Тичина завідував художнім кооперативним музеєм.

10. Як видно із пояснення автора щоденника, іменем Максима Горького в царській Росії називалися вагони найнижчого класу, в яких їздили тоді бідні пасажери. Така назва походить, очевидно, від звички великого пролетарського письменника їздити у вагонах третього класу разом із простим народом. Як згадував О. Корнійчук, М. Горький радив йому, як молодому письменникові, їздити лише у вагонах третього класу, бо в дорозі найкраще розкриваються людські характери.

11. *Prima vigilia, secunda vigilia, tertia vigilia* — П. Г. Тичина згодом так пояснював ці терміни:

«Вислів *tertia vigilia* був під час подорожі нашої капели по Правобережній Україні (під керуванням К. Г. Стеценка). Цілу ніч не спали біля лампи чергові вартові, якщо хтось спросоння щось, було, запитає, то вартовий, на хвилинку одірвавшись од своєї цікавої книги, кидас навмання: «*tertia vigilia*». Це означало по-делікатному: одчепись та краще спи, ще ніч, а я, бач, зайнятий ділом: читаю. Та й іще скаже: *tertia vigilia* [...]. *Tertia vigilia* (дивись «Стихотворения и поэмы Валерия Брюсова. Л., 1961, стор. 17) [...].

Tertia vigilia (третя стража, варта).

В Апулея у «Золотому ослі» є: «Деся коло третьої варті очі мої стали як оловом налиті» (вільний переклад), I розділ.

Tertia vigilia (третья сторожа), або ж третя варта, що в Стародавньому Римі охороняла місто перед досвітом (підкреслення П. Г. Тичини.— Упор.).

Уточнити, де є вислів *tertia vigilia* у Лесі Українки.

У щоденнику йдеться про першу, другу і третю зміни нічного вартування у вагоні.

12. Біла Церква — місто Київської області. В 1908—1909 рр. К. Г. Стеценко працював там учителем співу в гімназії. В П. Г. Тичини є вірш «Із Білої Церкви, мов з чорної ночі...» (1919 р.).

Далі пояснення до географічних пунктів не подаються, якщо вони не пов'язані з автором щоденника.

13. Деміївка — район м. Києва, тепер на території Московського району.

14. Лаппо-Данилевський Олександр Сергійович (1863—1919) — російський історик, академік (з 1899 р.). Написав понад 150 наукових праць з російської історії (найважливіша) — «Організація прямого оподаткування в Московській державі...», 1890), джерелознавства, дипломатики та публікацій джерел. У питаннях методології стояв на ворожих марксизму позиціях неокантіанства.

15. Терещенко Марко Степанович (нар. 1894 р.) — згодом відомий український радянський режисер театру і кіно, заслужений артист УРСР.

У записках післявоєнного часу П. Г. Тичина зазначив: «Не забути: замість імені Марко (артиста) дати:

Зварко

Сварко

Загарко

Недоварко

або Млинарко».

Автор спогадів про театральне життя Києва на початку 1920-х років та про П. Г. Тичину у зб. «Співець нового світу» (Ж., Дніпро, 1971) та в журн. «Вітчизна», 1980, № 3.

16. Кувшинне Рило — один із персонажів поеми М. В. Гоголя «Мертві душі», який знеславив себе хабарництвом.

17. Куренівка — район м. Києва, тепер на території Подільського району.

18. Загул Дмитро Юрійович (1890—1938) — український радянський поет. У роки першої світової війни переїхав із Західної України спочатку до Одеси, а потім до Києва. З 1920 р. працював учителем, а з 1922 р. перейшов на літературну роботу. Був членом літературних організацій «Західна Україна», ВУСПП. Перші збірки поетичних творів були позначені абстрактністю образів, елементами містики й символізму. В книгах «Наш день» (1925), «Мотиви» (1927) оспівав радянську дійсність. Д. Загул відомий як історик і теоретик літератури, літературний критик і перекладач із західноєвропейських літератур.

19. Слісаренко Олекса Андрійович (1891—1937) — український радянський письменник. Друкуватися почав з 1911 р. як поет. Перші поетичні збірки були позначені впливами символізму і футуризму. У збірках оповідань «Плантації» (1925), «Сотні тисяч сил» (1925), «Сліди бурунів» (1927) та інших правдиво показано окремі епізоди з часів першої світової та громадянської воєн, класову боротьбу на Україні в 20-х роках.

О. Слісаренко написав також повісті «Бунт» (1928), «Страйк» (1932), романи «Чорний ангел» (1929), «Хлібна ріка» (1932) та інші.

20. Фесько Ганжа Андибер (Дендеберя) — герой української народної думи «Козак нетяга Фесько Ганжа Андибер».

21. Миронівка — тепер селище міського типу. У 1920-х рр. П. Г. Тичина короткий час жив на території Миронівського цукрозаводу,

У червні 1938 р. в Миронівці була зустріч кандидата в депутати Верховної Ради УРСР П. Г. Тичини із своїми виборцями.

22. Перша мандрівна капела Дніпросоюзу виїжджала на Лівобережну Україну.

23. Вериківський Михайло Іванович (1896—1962) — український радянський композитор, диригент, педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР. З 1921 року разом із П. Г. Тичиною брав участь у роботі Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича. Створив такі музичні твори на слова Тичини: «А я у гай ходила», «На майдані», «Сирітка».

24. Верьовка Григорій Гурійович (1895—1964) — український радянський композитор, хоровий диригент і педагог, народний артист УРСР. Ще з років навчання в Чернігівській духовній семінарії товаришував із П. Г. Тичиною. Як згадував поет, регент хору доручив йому навчити нот молодшого Грицька Верьовку, якого було зараховано до семінарського хору. На початку 1920-х років П. Тичина і Г. Верьовка були диригентами своїх хорів у Залізничному районі м. Києва, які згодом об'єдналися в один; ним став керувати Г. Верьовка.

На слова П. Г. Тичини композитор написав такі музичні твори: «Деся на дні мого серця», «Той сад, і ніч, і зорі», «За мир і дружбу», «Наша слава», «Нехай собі та й шумлять дуби», «Зустріч наша світла, гарна...», «Партії могутній клич», «Пісня про Хрещатик», «Ти грими, наша славо, по світу!» та інші.

25. Чумак Василь Григорович (1901—1919) — український радянський поет, закатований денікінцями в листопаді 1919 р. в Києві. Автор багатьох революційних поезій, виданих у збірці «Заспів» (1920). П. Г. Тичина записав від нього народну пісню «Вари, мати, вечеряти...».

245 26. Подвойський Микола Ілліч (1880—1948) — професійний революціонер, радянський партійний і державний діяч. В роки на-

вчання П. Г. Тичини в семінарії був його вихователем, подарував йому малювальну скриньку з фарбами. Поет усе життя із теплотою і вдячністю згадував свого вихователя, присвятив йому поетичний твір «Щоб Україні твердо стать» (1957).

27. Яворський Болеслав Леопольдович (1877—1942) — український і російський музикознавець, піаніст і педагог, професор Київської консерваторії в 1916—1921 рр. Учнями Б. Яворського були Г. Верьовка, М. Вериківський, П. Козицький та інші. П. Г. Тичина розумів і високо цінував створену Яворським теорію ладового ритму (теорію слухового тяжіння).

28. Еміль Верхарн (1885—1916) — видатний бельгійський поет, який писав французькою мовою. Томик поезій Верхарна П. Г. Тичина взяв із собою у подорож; його охоче читали співаки капели; йому він присвятив свій твір «Верхарн у 1905-му» (1959).

29. Дурдуківський Сергій Федорович (дати народження і смерті невідомі) — соліст капели; працював у видавничому відділі Дніпро-союзу.

30. Вірш-експромт К. Г. Стеценка закінчується іменами — «Кармелюк. Сковорода». Друга частина вірша П. Г. Тичини «На могилі Шевченка» починається:

Спинились ми на «Чайці»,
Васильченко з «Кармелюком».
Я — з «Сковородою».

Обидва письменники працювали тоді над творами — Васильченко про Кармелюка, а Тичина про Сковороду.

У пізніших варіантах до «Подорожі...» це місце П. Г. Тичина опрацював так: «Кармелюк — Сковорода». Дівчата засміялись і побігли, куди їм вказав Кирило Григорович. А Кирило Григорович зразу ж заклопотано примружив очі й замислився. І я зрозумів його цей хвилиний настрій. Іще ж бо з Білопольцею війна точиться. Іще ж

замирення нема і досі. І тут в боротьбі з білополяками нічого не вдіє сама тільки мудрість Сковороди (а вона ж — пасивна), не вдіє і протест самих селян. Треба далеко більше сили».

31. Персонаж повісті І. С. Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки та матушки» Харитін Моссаковський — карапишанський дяк, — претендуючи на зайняття ольшаницької (у творі І. С. Нечуя-Левицького — вільшанської) парафії, у селі Чайки сватав Онисю Прокопович.

32. Олесь Олександр (літературний псевдонім Кандиби Олександра Івановича, 1878—1944) — визначний український поет-лірик. Не зрозумівши Великої Жовтневої соціалістичної революції, емігрував до Чехословаччини, де боляче переживав розлуку із батьківщиною, відкрито глузував із політичних емігрантів, які вороже ставилися до Радянської держави.

Під час своєї подорожі до Чехословаччини в кінці 1924-го — на початку 1925 років П. Г. Тичина зустрічався у Празі з О. Олесем, і про цю зустріч обидва поети згадували з приємністю.

К. Г. Стеценко написав на слова О. Олесья понад 30 музичних творів.

33. Коваленко Олекса Кузьмич (1880—1927) — український поет, перекладач творів російської літератури, упорядник антології «Українська муза» (1910).

На слова О. Коваленка К. Г. Стеценко написав хор для чоловічого складу з супроводом фортепіано — «Прометей».

34. Грабовський Павло Арсенович (1864—1902) — видатний український поет, публіцист, революційний демократ.

В архіві П. Г. Тичини є чимало матеріалів про П. А. Грабовського (рукопис спогадів його дружини про останні місяці життя поета в засланні, фотографії родичів, видові фото місць заслання та газетні статті тощо).

На слова П. Грабовського К. Г. Стеценко написав хор а капела «Сон» — для змішаного хору.

35. Стещенко Іван Матвійович (1873—1918) — український педагог, літературознавець і письменник буржуазно-ліберального напрямку, автор праць про І. Котляревського, Т. Шевченка, О. Стоженика та інших українських поетів і прозаїків.

36. Кошиць Олександр Антонович (1875—1944) — український хоровий диригент і композитор. Музичну освіту здобув у музично-драматичній школі М. В. Лисенка в Києві. В 1908—1917 рр. керував хором студентів Київського університету. В 1912—1916 рр. — диригент театру Миколи Садовського, в 1916—1917 рр. — диригент і хормейстер Київської опери. В 1917 р. О. Кошиць брав участь у створенні Першого українського національного хору, а з 1919 р. — Української республіканської капели, з якою того ж року виїхав на гастролі за кордон. Виступав з концертами в Європі та Америці.

О. Кошиць відомий як фольклорист і автор численних хорових обробок українських народних пісень. У своїх літературних виступах припускався націоналістичних тверджень.

37. Левітан Ісаак Ілліч (1860 або 1861—1900) — видатний російський живописець, академік Петербурзької Академії мистецтв.

38. Сениця Павло Іванович (1879—1960) — український радянський композитор і фольклорист; написав ряд творів на слова П. Г. Тичини.

39. Дубровський Петро (1812—1882) — російський філолог, родом із Чернігівщини. Учителював у Варшаві, де видавав російсько-польські часописи «Денница» (1842), «Словянское обозрение» (1843), у яких співробітничали видатні слов'янські письменники Срезневський, Ганка, Шафарик, Коллар та інші.

Уклав польсько-російський словник.

40. Приходько Олексій Кіндратович (дати народження і смерті невідомі) — диригент народного хору в Чернігові, у якому співав П. Г. Тичина.

41. Михайлів Юхим Спиридонович (1885—1935) — український радянський живописець і мистецтвознавець. З 1919 року жив і працював у Києві. В 1921—1925 рр. був головою Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича, в якому П. Г. Тичина працював у музейній комісії. Член Асоціації Художників Червоної України, голова Губкомпису (Губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини).

В Музей-квартирі П. Г. Тичини в Києві експонується робота Ю. С. Михайлова «Сум Ярославни» (пастель, 1925).

42. Чюрліоніс (Чурльоніс) Микалоюс Константинос (1875—1911) — литовський композитор і художник, основоположник литовської симфонічної музики; його пензлю належать живописні цикли «Створення світу» (1904—1906), «Знаки Зодіаку» (1907).

43. Юра Гнат Петрович (1888—1966) — видатний український радянський актор і режисер, народний артист СРСР. У 1920 р. новостворений театр імені І. Франка переїхав із Вінниці до Черкас.

44. Саратов — місто, куди було евакуйовано в роки першої світової війни Київський комерційний інститут. В 1914-му і 1915 роках П. Г. Тичина їздив на сесії до Саратова складати іспити.

45. Семдор Симон Зіновійович (справжнє ім'я та прізвище Семен Дорошенко (1888—1938) — український радянський актор і режисер, один із фундаторів Молодого театру. Вступив до театру імені І. Франка влітку 1920 р., під час його гастролей у Черкасах. Тодішній художній керівник театру Г. П. Юра згадував: «...С. Семдор, який прийшов до нас, був артистом широкого обдарування і високої сценічної культури. Його образи: Урієля Акости в однойменній трагедії К. Гуцкова, Генріха в «Затопленому дзвоні» Г. Гауптмана, Штокмана в «Докторі Штокмані» Г. Ібсена, Івана в «Житейськім морі» Карпенка-Карого і багато інших — назавжди лишаться в пам'яті усіх тих, хто його бачив, як незабутні, високохудожні образи, створені натхненним майстром. Він працював у театрі і як режисер, постановник ряду талановитих

спектаклів: «Червоні солдати» К. Вітфогеля, «Доктор Штокман» Г. Ібсена та інших».

46. Савченко Яків Григорович (1890—1937) — український радянський поет і критик. На той час — автор збірки «Поезії» (1918).

47. Колесниченко Трохим Петрович (1876—1941) — український радянський актор, режисер і антрепренер. Творчу діяльність почав у трупі О. Суслова (1898). В 1906—1930 рр. очолював українські театральні колективи, 1925—1941 рр. працював у театрі ім. М. Заньковецької.

Т. П. Колесниченко — автор кількох п'єс, зокрема «За волю і правду», що відображає революційні події на селі 1905—1907 рр.

48. Юра-Юрський Олександр Петрович (1895—1970) — народний артист УРСР, брат Г. П. Юри.

49. Сорабіс — Спілка працівників мистецтв (Союз работников искусств).

50. Садовський (справжнє прізвище — Тобілевич) Микола Карпович (1856—1933) — корифей українського театру. В 1916—1917 рр. П. Г. Тичина працював помічником хормейстера українського театру М. К. Садовського.

51. Кноре Єлизавета Юріївна і Миловидов Василь Іванович — співаки капели.

52. Всерабіс — Всеросійська спілка працівників мистецтв.

53. Філянський Микола Григорович (1873—1938) — український поет. В його дореволюційних творах звучали мотиви занепадництва і релігійності. В кінці 1920-х років поезії М. Філянського були пройняті пафосом життєствердження (збірка «Цілую землю», 1928 р.).

Серед підготовчих матеріалів до «Подорожі...» П. Г. Тичина виписав такі поетичні рядки М. Філянського:

Не степ, не гай, байраки, ріки,
Де шум, де спів, де гук пісень!
Сьогодні в нас весільний день,
Сьогодні в нас бенкет великий.

54. Вернер Цахаріс (1768—1823) — німецький драматург. Належить до напрямку реакційного романтизму. Творчість Вернера, підфарбована в містичні кольори, стверджувала роль церкви і непопушність феодального ладу. П'єси його алегоричні, побудовані на театральних ефектах. Серед п'єс Вернера є «рицарські драми», історичні трагедії, містичні драми, які, по суті, є творами для читання. Одноактна п'єса в віршах «24 лютого», поставлена Й.-В. Гете у Веймарі, поклала початок новому жанру «трагедії долі» в німецькій романтичній драматургії.

55. Марло Крістофер (1564—1593) — англійський драматург. За релігійну вільнодумність був убитий агентами таємної поліції. В трагедіях «Тамерлан Великий» (1587—1588), «Трагічна історія доктора Фауста» (1589), «Мальтійський єврей» (1589—1590) змалював образ титанічного героя, який повстає проти середньовічного світу. В історичній драмі «Едуард II» та трагедії «Паризька різня» (незакінчена) Марло виступав як попередник Шекспіра. Існувало припущення, що Марло був одним із можливих авторів ранніх трагедій Шекспіра («Тіт Андронік», «Генріх VI» та інших), науково спростоване радянським літературознавством. У своїй творчості Марло першим в англійській літературі застосував білий вірш.

56. Вербицька Анастасія Олексіївна (1861—1928) — російська письменниця. Почала друкуватися в журналі «Русский курьер», де в 1883—1885 рр. вела політичний відділ. З 1887 р. виступала як прозаїк і драматург, друкувалася в журналах «Русское богатство», «Мир божий», «Жизнь» та інших. Основна тема її творів до 1908 р.— сучасна сім'я, взаємовідношення між статтями. У них звучить протест проти фальшивої моралі і спотвореного виховання жінки в

буржуазно-дворянському суспільстві. Деякі героїні Вербицької стають на шлях революційної боротьби (повість «История одной жизни», 1903) та інші. В романі «Дух времени» (1908) відображено події 1905—1907 рр. Наступні романи письменниці, написані в роки реакції, відповідають смакам буржуазно-міщанського читача: «Ключи счастья» (1909—1913), «Иго любви» (1914—1915), в яких проблема емансипації підміняється «вільним коханням», сексуальними проблемами.

57. Нагородська Ольга Аполлонівна (1866—1930) — російська письменниця, дочка Є. Я. Панаєвої. Популярність Нагородській приніс роман «Гнів Діоніса» (1910), присвячений сексуальним проблемам, проповіді «вільного кохання», який змальовував боротьбу між волею до творчості (героїня її роману художниця) і владою материнства. В наступних романах, повістях, оповіданнях Нагородська приходить до повторення одноманітних ситуацій, де увагу автора притягують проблеми спотворення в коханні. Роман «Злые духи» (1915) пронизаний мотивами еротики й садизму, возвеличення війни як очищаючого начала (дія закінчується війною 1914 р.).

Після 1917 р. емігрувала за кордон.

58. Данило Млака — літературний псевдонім Воробкевича Сидора Івановича (1836—1903) — український письменник і композитор. Писав музику до власних творів та хори на слова Т. Г. Шевченка.

59. В 1920 р. в міста і села України виїжджали агітпоїзди, які несли в народні маси пісню, художнє слово, образотворче мистецтво. Серед пізніших записів П. Тичини є переписаний ним текст «Мегелика агітпоїзта Народного комісаріату освіти від 2 липня 1920 року», в якому подається зразкова програма концерту-мітингу, де, крім промов, музичних творів М. Лисенка, К. Стеценка, П. Сенца надруковано поезії «Іду з роботи» і «Мобілізуються тополі». Поет зауважив: «Надрукована кожна окремо — без загальної шалки — «Фонделі».

В архіві-музеї збереглися оригінальні акварельні ескізи розпису агітпоїзда «Червона Україна», виконані українським радянським

художником Василем Дмитровичем Єрмиловичем (1894--1967), що свідчить про втілення в життя ленінського плану монументальної пропаганди мистецтва.

61. Єлисавет (розм. Лисавет) — тепер Кіровоград.

61. Бортнянський Дмитро Степанович (1751—1825) — видатний український і російський композитор. Народився в місті Глухові (тепер Сумської області). В семилітньому віці за гарний голос був прийнятий співаком до петербурзької придворної капели, а згодом десять років навчався в Італії.

Д. С. Бортнянський створив опери «Креонт», «Алкід», «Сокіл», але більше прославився як автор багатьох хорових духовних композицій, в яких, виходячи за межі церковності, втілював підвищену філософську лірику, наповнену чистими людськими почуттями. В музиці композитора відчутні мотиви української народної пісні.

62. Степовий (справжнє прізвище — Якименко) Яків Степанович (1883—1921) — український композитор.

П. Г. Тичина згодом записав:

«Спогади про Якова Степового.

Я знав його твори ще в семінарії.

Також, як був студентом, співав з своїми товаришами (Михайлом Омеляновичем Коновалом, реалістом Андрієм Педьком, студентом Сергієм Медведєвим та іншими) його дуети й хорові речі.

Був я на його авторському вечорі в Будинку вчених у Києві на початку революції.

А в 1921 році стрічався з Я. Степовим у Товаристві імені Леонтовича. Подарував йому свою книжку. Яків Степанович написав музику до вірша «Арфами, арфами...». Приходив до нього, як він (на Прорізній) лежав хворий. Безнадійно хворий. Не впізнав уже нас — Олександра Станіславовича Чапківського й мене. Ховав його».

63. Григорович Василь Іванович (1786—1865) — російський історик мистецтва, який допомагав українським художникам, що

навчалися в Петербурзькій Академії мистецтв. Брав активну участь у звільненні Т. Г. Шевченка з кріпацтва. Згодом поет присвятив йому поему «Гайдамаки».

64. Саксаганський (справжнє прізвище — Тобілевич) Панас Карпович (1859—1940) — корифей українського театру.

65. Ельворті Роберт і Томас — англійські капіталісти, які заснували в 1874 р. в Єлисаветграді підприємство для виготовлення сільськогосподарського інвентаря, що перетворилося згодом на завод сільськогосподарського машинобудування (тепер Кіровоградський завод «Червона зірка»). У 80-х роках XIX ст. він почав випускати машини власної конструкції (молотарки, сівалки, кінні приводи тощо), які були добре пристосовані до ґрунтів країни. Саме на цьому заводі у 1888 р. робітники — умільці, імена яких залишилися невідомими, сконструювали першу в Росії рядову сівалку. Їх винахід заводчик запатентував на своє ім'я. Після вдосконалення вона займала перше місце за якістю серед сівалок, які випускалися в країні і за рубежом, одержувала відзнаки на всеросійських і міжнародних виставках. На початку 1910-х років завод давав близько 10 процентів випуску сільськогосподарських машин у Російській імперії. У 1903 р. тут працювали 2 312 робітників — більше половини єлисаветградського фабрично-заводського пролетаріату.

У квітні 1920 р. завод Ельворті було націоналізовано.

66. Васильченко (справжнє прізвище Панасенко) Степан Васильович (1879—1932) — український радянський письменник.

Продовжуючи роботу над книгою «Подорож з капелюю Стеценка» у післявоєнні роки, П. Г. Тичина записав: «Степан Васильович Васильченко. Він поїхав з Першою капелюю Дніпросоюзу (Губсоюзу) по Лівобережжю (як літописець капелі).

Я знайомий з ним ще з 1914 р. по редакції газети «Рада». В конторі редакції працював я тоді. Підрахунок гонорарів за статті, фейлетони, поезії, рецензії (копійками — скажімо, як за хроніку в 4—5 рядочків). Він — із Ічні. І я йому розповів якось, як ми, хористи (зокрема тенори

й баси), на одне із так званих дванадесятих свят церковних після служби в церкві збігалися всі голодні в трапезну на обід. А по обіді всі ставали із-за столів і під бурмотіння у книжку перед іконами ієромонаха (він весь час сіпав за вірвовочку дзвінок, привішений перед великою іконою) готувалися співати «Странствия владычня і безсмертныя трапезы», але баси й тенори голосно, та ще навіть аж надто підкреслено — голосно, починали співати «Станція Ічня і тричвертні трапези». Причому один із ченців од свого стола строго оглядався на нас і хмурич брови. А ми, хлопчики, здогадувалися, що «большие» вже встигнули після церкви десь випити по чвертці».

67. Мачтет Григорій Олександрович (1852—1901) — російський письменник, який прожив майже все життя на Україні. Автор романів, оповідань переважно про революціонерів-народників та відомої пісні «Замучен тяжелой неволей» — однієї з улюблених пісень В. І. Леніна.

68. «Живий мерлець» — очевидно, п'єса Л. М. Толстого «Живий труп», яка йшла на українській сцені в такому перекладі.

69. «Трільбі» — мелодрама, написана в 1898 р. російським актором і драматургом Ге Григорієм Григоровичем (1867 — рік смерті невідомий) за сюжетом однойменного роману де Мор'є. Пізніше була покладена на музику і йшла переважно на провінційних сценах як розважальний музичний твір (на зразок теперішнього мюзиклу).

Ге — заслужений артист державних академічних театрів. Сценічну діяльність почав у 1869 р. в Саратові. Займав амплуа «першого коханця» в провінційних театрах (в тому числі і в Харкові). З 1867 р. і до кінця життя грав у Александринському театрі (ролі: Гамлет, Шейлок, Яго, Іоанн («Смерть Іоанна Грозного» О. К. Толстого), Верріна («Змова Фієско» Ф. Шіллера), Канцлер («Канцлер і слюсар» А. В. Луначарського) та інші). Написав близько 20 п'єс (переважно мелодрам), що йшли на сценах столичних і провінційних театрів.

70. Влітку 1920 р. Червона Армія визволила від білополяків значну територію Західної України (Східної Галичини), де було проголошено Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку з адміністративним

центром в м. Тернополі. Наприкінці вересня 1920 р. Радянську владу на Тернопільщині було придушено польськими інтервентами, що й обумовило потік біженців.

71. Мікаеліс Карін (1872—1950) — датська письменниця. Багато подорожувала по Європі і США, де жила в роки другої світової війни, боролась з нацизмом і була другом СРСР та активним учасником боротьби за мир. У своїх творах з прогресивних позицій виступала на захист прав жінки («Матуся», 1902; «Небезпечний вік», 1910; «Маленька жінка», 1921 та ін.). Аналізуючи психологію своїх героїнь, перебільшувала роль біологічних факторів. У 1920—1930 рр. вийшли мемуари Мікаеліс «Дерево пізнання добра і зла» (у 1948—1949 рр. — значно доповнені під назвою «Чудесний світ»), в яких дано яскраву картину життя патріархального датського містечка ХІХ ст.

72. Яструбецький Гнат Васильович (дата народження і смерті невідомі) — співак капели (бас).

73. Шухевич Володимир Осипович (1850—1915) — український етнограф буржуазно-ліберального напрямку. В основній його праці «Гуцульщина» дано етнографічну характеристику гуцулів.

П. Г. Тичина записав згодом:

«Не забути»! (Підкреслення автора.— Упор.).

Я весь час із Шухевичем, тобто з книгою його, жив на своїй полиці. Дещо уривками ділився з К. Г. Стеценком. Але як тільки помічав, що він дуже вже замислений у себе,— я припиняв свої балачки про книгу (записи) Шухевича.

74. Рабіндранат Тагор (1861—1941) — великий індійський письменник і громадський діяч, просвітителі і філософ. Писав мовою бенгалі.

П. Г. Тичина цікавився творчістю Р. Тагора. Під час подорожі у нього був томик ранніх творів індійського поета, які, очевидно, нав'яли на Тичину роздуми про пасивність бенгальців, які на той час зми-

рилися з колоніальною залежністю та соціальною несправедливістю. Це відбилосся згодом у поезії «Вітер з України» (1923):

Сидить в Бенгалії Рабіндранат:
Нема бунтарства в нас: людина з глини.

Проте у вірші «Рабіндранат Тагор» (після повернення з Москви 1930 року), написаному в 1961 р., Тичина дає іншу оцінку його діяльності, як революційній.

75. Дерібас (де Рібас) Йосип Михайлович (1749—1800) — російський адмірал (з 1799 р.). За національністю іспанець. В 1772 р. вступив на російську військову службу в Чорноморський флот. Брав участь у російсько-турецьких війнах 1768—1774 і 1787—1791 рр. 14 вересня 1789 р. російські війська, якими командував Дерібас, разом з українськими козаками Чорноморського козацького війська здобули фортецю Ені-Дунья поблизу села Хаджибей. В 1794 р. за проектом Дерібаса (разом з Ф. Деволаном і Шостаком) почалося будівництво морської гавані і міста Хаджибей, перейменованого в 1795 р. на Одесу.

76. Молодий театр — товариство українських акторів у Києві (1916—1919), засноване Л. Курбасом з молоді, що закінчила Музично-драматичну школу М. В. Лисенка у Києві. Молодий театр виступав проти натуралізму, побутовщини та етнографізму в театральному мистецтві, висував гасло «революції в театрі». Одним з першорядних завдань Молодий театр ставив виховання українського актора нового типу, озброєного художніми прийомами театральних систем різних епох і народів. З цією метою Молодий театр ставив різні за стилем розв'язанням спектаклі. Репертуар його був строкатий, суперечливий, позбавлений єдиного ідейно-творчого напрямку. Серед вистав театру були реалістичні, умовно-реалістичні, гротескові, символічні, психологічні твори. Театр реконструював старовинний український вертеп, здійснював вистави за творами Т. Шевченка («Іван Гус», «Великий льох»).

У квітні 1919 р. Молодий театр було об'єднано із створеним того ж року Першим державним драматичним театром Української Радянської Республіки імені Т. Г. Шевченка.

77. Михайличенко Гнат Васильович (1892—1919) — український письменник і громадський діяч. Належав до партії боротьбистів (в 1919 р.). На початку 1919 р. в період Радянської влади в Києві був наркомом освіти УРСР. Розстріляний денікінцями разом з В. Чумаком. Автор новел і ліричних п'єс у прозі, позначених тенденціями імпресіонізму.

78. Грінченко Борис Дмитрович (літературний псевдонім Чайченко; 1863—1910) — видатний український письменник, філолог, етнограф, педагог. Упорядкував і видав «Словарь української мови» (1907—1909). Автор багатьох оповідань про життя дітей і школи, шахтарське життя. У ряді повістей показав класовий антагонізм у селі («Сонячний промінь», «На розпутьті», «Серед темної ночі», «Під тихими вербами»). Автор поетичних збірок, п'єс про життя інтелігенції, селян, історичне минуле. Як діяч народної освіти, писав підручники і педагогічні розвідки.

79. Лесь Курбас (Курбас Олександр Степанович; 1887—1942) — видатний український радянський режисер і актор, народний артист УРСР. В 1916 р. організував Молодий театр, а в 1922 р. заснував театр «Березіль» у Києві.

«Я Курбаса знав ще по своїй роботі в театрі ім. Садовського. Рік...», — такий та інші записи П. Г. Тичини з'явилися в післявоєнний час у процесі роботи над «Подорожжю з капелю К. Г. Стеценка».

80. Прізвище не розшифровано.

81. Ге Микола Миколайович (1831—1894) — російський живописець, один із засновників товариства передвижників, автор багатьох картин на історичну та релігійну тематику. З 1878 р. жив на Україні, де й помер (хутір Іванівський, тепер ім. Т. Шевченка, Чернігівської області).

М. М. Ге з великою любов'ю ставився до українського народу, високо цінував творчість Т. Г. Шевченка; створив багато етюдів українських селян та природи України. Допомігав Київській малювальній школі М. Мурашка.

82. Айвазовський (Гайвазовський) Іван Костянтинович (1817—1900) — російський живописець, автор близько 6 000 творів — переважно морських краєвидів. Багато своїх робіт присвятив Україні.

83. Брюллов Карл Павлович (1799—1852) — російський художник, творчість якого вплинула на розвиток українського живопису. В нього навчалися українські художники І. Сошенко, Д. Безперчий. К. П. Брюллов прийняв найактивнішу участь у визволенні Т. Г. Шевченка з кріпацтва, який потім став його найздібнішим учнем і другом.

84. Вороний Микола Кіндратович (1871—1942) — український радянський поет, театрознавець, перекладач. Поетична творчість Вороного відзначається вишуканістю вірша. Переклав українською мовою «Інтернаціонал», «Марсельзу», «Варшав'янку», ряд творів О. С. Пушкіна та класиків західноєвропейської літератури.

85. Олена Журлива (літературний псевдонім Котової Олени Костянтинівни; 1898—1971) — українська радянська поетеса й педагог. Перебувала в дружніх стосунках із П. Г. Тичиною, тривалий час листувалася з ним.

86. Любченко Микола Петрович (літературний псевдонім — Кость Котко; 1896—1933) — український радянський письменник-сатирик. В перші роки Радянської влади редагував у Києві газети «Червона правда», «Киевский пролетарий», «Вісті Київського губревкому».

Можливо, О. С. Чапківський мав на увазі Любченка Панаса Петровича (1897—1937) — на той час секретаря Київського губернського комітету КП(б)У.

87. Доманицький Василь Миколайович (1877—1910) — український філолог, історик і фольклорист буржуазно-ліберального напрямку. Автор праць про Т. Г. Шевченка та першого наукового видання «Кобзаря» (1907), в якому радянські дослідники-текстологи відзначили чимало огріхів і текстологічних помилок. В. Доманицький — автор праць про Марка Вовчка («М. Марковичка — авторка «Народ-

них оповідань» та «Авторство Марка Вовчка»; 1908). Відомий як збирач і дослідник українських народних пісень та бібліограф.

88. «Князь Ігор» — опера російського композитора і вченого-хіміка Бородіна Олександра Порфировича (1833—1887). В цій опері наявні елементи українського епосу, зокрема у «Плачі Ярославни», в якому відчутна ладово-інтонаційна спорідненість з українськими голосянками і плачами.

Лібретто цієї опери П. Г. Тичина переклав українською мовою.

89. Завадський Михайло Адамович (1827—1887) — український композитор і піаніст. Написав понад 500 opus'ів, фортеп'яних п'єс і романсів, із яких користувалися особливою популярністю на півдні України «думки» й «шумки» — своєрідні обробки українських і польських народних пісень. Музичні твори Завадського мелодійні, проникнуті українськими народними пісенними інтонаціями, технічно нескладні і в той же час різноманітні за настроями і образами, — користувалися великою популярністю серед демократичних кіл міського населення.

90. Агреньов-Слав'янський (справжнє прізвище Агреньов, псевдонім Слав'янський) Дмитро Олександрович (1836—1908) — російський співак (тенор), хоровий диригент, фольклорист, організатор змішаного хору «Слов'янська капела» (1868 р.), яка гастролювала в 1869—1890-х рр. в США, Англії, Німеччині, Туреччині, Франції, Швейцарії, де популяризувала пісні російського та інших слов'янських народів.

91. Руджеро Леонкавалло (1858—1919) — видатний італійський композитор, один із основоположників оперного веризму — реалістичного напрямку в італійській оперній музиці, автор відомої опери «Паяци».

К. Г. Стеценко називає М. Д. Леонтовича — Леонкавалло — очевидно, через збіг перших двох складів їхніх прізвищ.

92. Куліш Микола Гурович (1892—1942) — український радянський драматург. Брав участь у революційній боротьбі, в 1919 р. був комісаром 519-го полку Червоної Армії. Літературну діяльність по-

чав у 1917 р.—поетичні твори російською мовою друкувалися в армійських газетах.

М. Куліш один з перших в українській драматургії звернувся до теми класової боротьби на селі на початку 20-х рр. Його п'єси відбили складний процес формування нової, соціалістичної ідеології. В трилогії «97», «Комуна в степах», «Прощай, село» показано життя села в роки післявоєнної розрухи, непу і колективізації. А. В. Луначарський назвав п'єсу «97» «першою могутньою п'єсою із селянського життя». Це була одна із перших спроб реалістичного відображення героїчних революційних буднів. У п'єсі «Патетична соната» Куліш утверджує торжество революції, розкриває крах націоналістичних, псевдоромантичних тенденцій, але задум автора не одержав правильного художнього висвітлення.

У творчості драматурга були й серйозні помилки — на п'єсах «Мина Мазайло» і «Жулій Хурина» позначились буржуазно-націоналістичні тенденції.

Від дружини М. Г. Куліша П. Г. Тичина записав у 1920-х роках українську весільну пісню, яку співають на Херсонщині.

93. Білиловський Кесар Олександрович (псевдонім — Цезарко, Ольгин, Цезар Білоло; 1859—1934) — український поет і видавець демократичного напрямку. Навчався в Лейпцігському та Віденському університетах. В 1883 р. в Ієнському університеті склав іспити на звання доктора медицини, а право на медичну практику в Росії здобув у 1884 р. в Харківському університеті. З 1885 р. працював лікарем у різних містах Росії. У перші роки Радянської влади працював у Народному комісаріаті закордонних справ.

К. Білиловський зібрав, упорядкував і видав 2 книги альманаху «Складка» — одну в Харкові в 1896 р., а другу — в Петербурзі в 1897 р. Друкувався в галицьких журналах «Світ», «Зоря», в альманахах та антологіях. Перекладав українською мовою твори Гете, Шіллера, німецькою мовою — твори Т. Шевченка. Деякі поезії Білиловського стали популярними піснями («В чарах кохання», «Вечірня пісня» та ін.).

ПАВЛО ГРИГОРЬЕВИЧ
ТЫЧИНА

Путешествие с капеллой
К. Г. Стеценко
Дневник

Составители:
Ирина Дмитриевна Блюдо
и Сергей Анастасьевич Гальченко

Издательство «Радянський письменник»
(На украинском языке)

Редактор В. Я. П'янов
Художники: Н. М. Прожогіна, В. В. Терещенко
Художній редактор Н. В. М'яковська
Технічний редактор Л. Д. Макарчук
Коректор С. І. Слабошевська

Інформ. бланк № 1290

Здано на виробництво 18.08.81.

Підписано до друку 10.12.81.

БФ 22555. Формат 60×70¹/₁₆.

Папір № 1 та крейдяний.

Журнальна гарнітура. Високий друк.

16¹/₂+4 накладки фіз.-друк. арк.,

13,85 ум.-друк. арк., 14,14 ум. фарб.-відб.,

13,97 обл.-вид. арк. Тираж 30 000 пр.

Зам. 1-328. Ціна в оправі 1 крб. 20 к.

«Радянський письменник»,
252133, Київ-133, бульвар Лесі Українки, 20.

Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе,
310057, Харків-57, вул. Донець-Захаржевська, 6/8.

Тичина П. Г.

Т93 Подорож з капелою К. Г. Стеценка: Щоденник.— К.: Рад. письменник, 1982.—261 с.

Написана у формі щоденника, повість видатного українського радянського поета була створена у 1920 році під час мандрівки уславленої капели по містах і селах Правобережної України. Твір вражає безпосередністю вражень, лаконізмом описів, тонкістю психологічних характеристик персонажів, дотепним гумором, глибокою життєвою правдивістю.

Т 70303-014 БЗ.39.17.81. 4702590200

М223(04)-82

У2

1кв.20к.

